

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	3
I. A HATÁRMENTISÉG IMPLIKÁCIÓI	6
I.1. Konceptualizáció: lépték és reprezentáció	6
I.2. Hipotézisek és célok – ante facto és post facto	7
I.3. Operacionalizáció: a hermeneutika válasza a végességre	9
I.4. A kutatás diszpozíciói: lokalitás és etnicitás	12
II. ELMÉLET ÉS MÓDSZER ÖSSZEFÜGGÉSEI	16
II.1. A fenomenológia társadalomtudományi vonatkozásai	16
II.2. A dialogicitás és diskurzus tudásformái	18
II.3. A társadalmi emlékezet diskurzusai	24
II.4. A narratív paradigma	29
II.5. A narratív identitás	38
III. A HATÁR MENTI TÉR KIALAKULÁSA: A MAGYAR-OSZTRÁK HATÁRRÉGIÓ TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE	44
III.1. A magyar-osztrák határ kialakulása az első világháborút követően	44
III.2. Ágfalva és Kópháza 1945 után	47
III.3. A határ túloldala: Burgenland és az ott élő népcsoportok	50
III.4. Kisebbségi helyzet Burgenlandban az 1950-es évektől	54
IV. „NIEMANDSLAND, HOGY IS MONDJÁK EZT MAGYARUL?” EMLÉKEZÉSFORMÁK ÁGFALVÁN	58
IV.1. „Én úgy élek belsőleg, hogy nyitott határ van”	59
IV.2. „Hát én nem hinném, hogy a múltat végképp el kellene törölni”	66
IV.3. „Nem mi voltunk bezárva, hanem a többiek elöl volt elzárva ez a rész”	70
V. KÓPHÁZA: FENYEGETETTSÉG ÉS ÍGÉRET KÖZÖTT	75
V.1. „Matyi bácsi, ez a rendezőnek a dolga!”	75
V.2. „Mi a fronton nem voltunk ennyien, mint maguk itten, pedig itt nincs is háború”	80
V.3. „Aki akart menni, annak sikerült”	86
V.4. „Csak munkált bennem, hogy tudok horvátul, meg Kópházára is nősültem”	89
VI. PÁRHUZAMOS METAKÓDOK A BURGENLANDI FELSŐPULYÁN	95
VI.1. Státus és szerepazonosság az identitásképződésben	96
VI.2. A hivatás mint szervezeti azonosság	100

VII.	A BIZTONSÁG ÉS KOCKÁZAT ELBESZÉLÉSEI _____	107
VII.1.	„Nekünk a biztonságunk itt volt” _____	107
VII.2.	„Az életben mindig védekezni kellett, és nem hagytam sose magamat” _____	113
VIII.	FEMININ NARRATÍVA ÉS MULTIETNIKUS IDENTITÁS _____	118
VIII.1.	A női elbeszélés kérdései _____	118
VIII.2.	Genealógia és történelem _____	119
VIII.3.	„Ez a kozmopolita valahogy bennem megszólalt” _____	122
IX.	NARRATÍV AZONOSSÁG A BURGENLANDI ALSÓŐRÖN _____	130
IX.1.	Premodern individualitás az ezredforduló után _____	130
IX.2.	„Voltak már itt jelesebb személyiségek, és mostanság is kikerülhetnének” _____	137
IX.3.	„Gyakorlatilag egy emberes intézmény működik itten” _____	144
X.	HATÁRESET ÉS NARRATÍV MODALITÁS TERÉZIA MORA: KÜLÖNÖS ANYAG CÍMŰ KÖTETÉNEK ELBESZÉLÉSEIBEN _____	152
X.1.	A szövegszerűség implikációi _____	152
X.2.	A referencialitás recepciója _____	156
X.3.	Szubtextus és démonicitás _____	158
XI.	A 'VASFÜGGÖNYTŐL' A 'LÉGIES' HATÁROKIG (AVAGY ÉLET SCHENGEN UTÁN) _____	168
XI.1.	Ha szabad az átjárás _____	168
XI.2.	Identitás és elismerés _____	170
XI.3.	Ritualizálás és muzealizáció _____	172
XI.4.	A diskurzus hatalma avagy a 'longue durée' rendje _____	173
	IRODALOM _____	178
	KÉPEK _____	188

BEVEZETÉS

Doktori munkámban a társadalmi kommunikáció keretében próbálom meg értelmezni azt a többszörösen rétegzett problémahelyzetet, miszerint az egykori Sopron és Vas vármegye 1921-től határvidékké vált területének többnemzetiségű lakói számára magyar és osztrák oldalon életviláguk 1945 után két világrendszer határát is jelenti négy évtizeden át. A határ mentiség implikációi nyomán – a hermeneutikai aktivitás körszerű alakzatában – formálódnak a kutatás léptékére, a konceptualizációra és a hipotézisekre vonatkozó kérdések, melyekre az élettörténeti emlékezet szövegeivel folytatott dialógusban képződő megértés adhat válasz(oka)t.

Mivel az utóbbi három-négy évtizedben több diszciplína (az irodalomtudomány, a kulturális antropológia, a történettudomány és a szociológia) között is párbeszéd zajlik, mindezt olyan kontextusba helyezem, amely a modern gondolkodás kereteivel számot vetve egyszerre próbálja elkerülni az empirikus és a profetikus egyformán naiv diskurzusát. „A megélt elemzése keverék jellegű diskurzus: specifikus, de nem egyértelmű réteghez fordul, amely azonban elég konkrét ahhoz, hogy aprólékos és leíró nyelvet lehessen alkalmazni rá, de eléggé visszahúzódik a dolgok pozitívításához képest, hogy erről az alapról kitérjen e naivitás elől, megkérdőjelezze, kétségessé tegye annak alapjait.”¹ A tudományosság részéről a megélt felé forduló figyelem, a fenomenológiai eljárásmodokban az életvilág tematizálása és a kutatás középpontjába helyezése termékenyítően hatott a társadalomkutatás egészére, és differenciáltabbá tette a vonatkozó diszciplínákat.

A klasszikus fenomenológiai társadalomkutatás elmélete szerint a tapasztalatok konstitutív jegyei megőrződnek az emlékezetben. Ugyanakkor ezek a tapasztalatok lényegesen meg is változnak: a történetiség helyi értékére tesznek szert. „A tapasztalat időbeli struktúrái végső soron felidézhetők az emlékezetben, ám az emlékezésnek – amely tudatokat jelenleg betölti – más a struktúrája és más az elhelyezkedése élettörténeti helyzetemben. A jelenlegi élettörténeti helyzet az emlékezetben felidézett tapasztalat mostani horizontja.”² A nemzedéken belül őrzött egyéni emlékezőmódok,

¹ Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Osiris, Budapest, 2000. 359.

² Schütz, Alfred-Luckmann, Thomas: *Az életvilág struktúrái*. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984. 305.

melyek magukba foglalják az elő-világot is, más módon biztosítják az életvilág múlt- és jelenbeli síkjaihoz való közelebb jutást a történelmi közvetítéssel szemben.

Az általam alkalmazott megközelítés során az egyéni élettörténeteket mint narratívákat vizsgálom. Az elbeszélők (ágensek³) narratíváiból következtetni lehet arra, milyen volt az a mód, ahogyan értelmezhetővé és élhetővé tették maguk körül világukat kognitív és nem kognitív attitűdjeik vonatkozásában.⁴

Feltételezésem ugyanakkor, hogy fentebbiek nem jelentik azt, hogy kiküszöbölhetővé válnak olyan belső ellentmondások, amelyek a kultúra történetisége és szemantikai terjedelme, illetve ezeknek a megélt tapasztalatban való elrejtőzése és megmutatkozása között képződnek. Mindezek a modernség episztémájének axiómáira, egy antropológiai posztulátumra vezethetők vissza, amelyben az ember kettősségként, empiriko-transzcendentális szubjektumként jelenik meg.

A modern nyelvtudomány szemléletében a nyelv többnyire olyan entitás – a saussure-i értelemben vett *langue* – amely önmagával azonosnak tételeződik a benne végbemenő, olykor jelentős történelmi átalakulások ellenére is. Az általam is alkalmazni kívánt interdiszciplináris megközelítésben azonban figyelembe kell venni azt, hogy a változó kulturális-társadalmi feltételek között eltérő ismeret- és lételméleti státust tulajdonítottak a nyelvnek, holott – paradox módon – mindez a nyelv révén, a nyelv közegében ment végbe. Ebben a megközelítésben az egymástól különböző entitásként felfogott nyelvek kerülnek egyazon időszakban hasonló státusba, vagyis állapotuk közös jegyei hangsúlyozódnak ki, a saussure-i értelemben vett *langage* formájában értve őket. A tudás történelmi változásait értelmező szerzők – olykor igen eltérő álláspontonról – többnyire figyelembe veszik a nyelvnek ezt a változó státusát.

Így Northrop *Frye* megkülönbözteti a beszéd metaforikus korszakát, a homéroszi idők költői írásmódját a metonimikus szakasztól, mely *Platón*tól veszi kezdetét, és amely megteremti a fogalmi, elvont gondolkodást. A kora újkorban nyer teret a beszéd leíró korszaka, amely lehetővé teszi a modern tapasztalati tudományosság létrejöttét. Nemcsak a nyelv más-más alakzatai, szervezőelvei dominálnak különböző korszakokban, hanem a váltás után az előző kor beszédmódja válik gyanússá, vagy értelmetlenné. Így tekinti a képzelet termékének a metonimikus kor a metaforikus

³ Ebben a szövegben az ágens terminust a nyelvtudományban használatos semleges értelemben alkalmazom, mint intencionális, cselekvő individuumot. Azonosnak tekintem a saját élettörténetét elbeszélő narrátorral.

szakasz nyelvét, de így veszi üres spekulációnak a leíró beszéd a nyelv metonimikus kifejezési formáit is.⁵

Michel *Foucault* szerint a tudás rendjének átfogó szakaszai, az episztémék a nyelvi szerveződés más-más aspektusait veszik figyelembe, így a nyelv mint jelrendszer is más pozícióba kerül. A modernség előtt a nyelv jelentésének alapja az analógia, amely a hasonlóság elvén összeköt távoli dolgokat, és magát a nyelvet is egy átfogóbb szimbolikus rend részévé teszi.⁶ A korai modernségben a nyelv állapota binárisává válik, a jelentés elve pedig a reprezentáció lesz, ahol „a jel viszonya a tartalmához nincs eleve rögzítve magukban a dolgok rendjében.”⁷ E korszak jelpéldája a térkép vagy táblakép, amelynek nincs más tartalma, mint amit reprezentál. Ez a felfogás a jel és a nyelv teljes transzparenciáját feltételezi, amely alapot teremt a modern tudományosság számára, hogy a nyelvet a megismerés eszközeként kezelje.

A huszadik században a nyelvre irányuló tudományos figyelem nyomán eltűnik annak korábban magától értetődőnek tekintett áttetszősége, és egyre inkább teret nyer a nyelvi intranszparencia elképzelése. A nyelv olyan végső adottságként jelenik meg, amely lehetővé teszi *Heidegger*, *Gadamer*, *Ricoeur* és mások munkáiban azt az ontológiai váltást, amelyben a nyelv válik létadottsággá, illetve a nyelvi megértés a lét megjelenésévé.

Mindez a huszadik század végére a társadalomtudományok számára is egyre hangsúlyosabbá teszi a nyelvre utaltságot, a tudás nyelvtől függő, megalkotott jellegét a kommunikáció, a szöveg, a diskurzus, az alakzatok, a figurativitás, a narráció kulcsfogalmait érvényesítve. Ennek következtében új értelmet nyer a 'ki beszél' kérdése is, ahol annak a hangnak a forrását keressük, aki megszólal, és ami által mi is egy párbeszéd részesei lehetünk.

⁴ Vö. Horányi Özséb: A kommunikációról. In Béres István-Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 1999. 27.

⁵ Vö. Frye, Northrop: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom* (ford. Pásztor Péter) Európa, Budapest, 1996. 33-70.

⁶ Vö. Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok* (ford. Romhányi Török Gábor) Osiris, Budapest, 2000. 40-53.

⁷ Foucault, M.: I.m. 84.

I. A HATÁRMENTISÉG IMPLIKÁCIÓI

I.1. Konceptualizáció: lépték és reprezentáció

A társadalomtudományok ismeretelmélete a fenomenológiai, illetve hermeneutikai fordulat után és az erre építő kvalitatív módszertan szándéka szerint akként jellemezhető, hogy felszámolja elmélet és empiria viszonyában a tudományokban követett deduktív és induktív logika dichotómiáját. „Követői azt vallják, hogy bizonyos partikuláris – vagyis egy helyre és időpontra jellemző – jelenségek leírására éppúgy szükség van, mint az ezekből kiinduló, ezeken nyugvó általánosabb érvényű értelmezések, állítások megfogalmazására. A hermeneutikai esetrekonstrukció nem az egyes esetek numerikus összevetésén keresztül jut általános megállapításokra, hanem az egyes eseteken belüli strukturális összefüggések alapján. Ennek értelmében az elemzés során felállított hipotéziseket először az egyes eseten belül verifikáljuk és falszifikáljuk, majd minden esetet a társadalmi mező általános szempontjai szerint összegzünk, és jutunk el a következtetésekhez, a típusalkotáshoz.”⁸

Kutatásom léptéke szerint mikrotörténetinek nevezhető, melynek keretében kisebb közösségek és egyének életének kommunikatív stratégiáját kísérlem meg rekonstruálni. Ennek a szemléletmódnak a jellemző vonásait Giovanni *Levi* a következőkben látja: „A mikrotörténelem arra törekszik, hogy ne áldozza fel az egyedi elemeket a szélesebb általánosítások oltárán, s hangsúlyozza az egyéni életeket és eseményeket. Ugyanakkor azonban nem kívánja elvetni az absztrakció valamennyi formáját, hiszen a minimális tények és egyedi esetek általánosabb jelenségekre világíthatnak rá.”⁹ Amikor hozzánk közel eső történelmi időszakot kutatunk egy bizonyos helyszínen megélt személyes sorsok elemzése és összevetése által, akkor a személyes történetmondás *mikéntjére* fog esni a vizsgálat fő hangsúlya. „A mikrotörténelem nem az apró dolgok szemléletét, hanem a dolgok aprólékos szemléletét jelenti.”¹⁰ A kortárs kulturális antropológia sok párhuzamot mutat ezzel a felfogásmóddal, azonban az alkalmazás nyomán már jelentős

⁸ Vö. Feischmidt Margit: A megalapozott elmélet: empiria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 234-235.

⁹ Levi, Giovanni: A mikrotörténelemről. In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Replika, Budapest, 2000. 142.

¹⁰ Idézi Medick, Hans: Mikrotörténelem. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest, 2000. 53.

eltérés mutatkozik közöttük. „A mikrotörténelem és az interpretatív antropológia nézőpontjának egyik legfőbb különbsége abban áll, hogy az utóbbi homogén jelentést tulajdonít [a vizsgált kultúrán belül] a nyilvános jeleknek és szimbólumoknak, míg a mikrotörténelem az általuk produkált társadalmi reprezentációk sokféleségéből kiindulva igyekszik meghatározni és értékelni azokat.”¹¹ A mikrotörténeti módszert használó kutatónak számolnia kell a nézőpontok töredékességével, ellentmondásosságával és pluralitásával, amelyek minden rendszert folyékonyá és nyitottá tesznek. A léptékváltással módosul a reprezentáció tartalma is. „Mikro- és makroszint között nincs többé hierarchikus kapcsolat, hanem különböző történelmek vannak.”¹²

Az itt vázolt léptékváltás tehát túlmutat önmagán, és a módszertani reflexiónak egyfajta önmozgására utal: „a mikrotörténelem olyan módszertani utakkal kísérletezik, melyek túlmutatnak egyrészt a makrotörténeti történelemszintézisek konceptusain, másrészt a történeti kutatás, értelmezés és ábrázolás azon, (igen) gyakran elkerülhetetlennek tekintett korlátain, melyek a posztmodern 'fragmentarizálódás' és a globális értelemegységektől és összefüggésektől való elfordulás állapotából adódnak.”¹³ A mikrotörténelem három évtizedét összefoglaló szerző, Hans Medick szerint ezen eljárás mód hozadéka abban van, hogy a történeti különösségek és egyediségek átvilágítása révén a kulturális, társadalmi, uralmi stb. kölcsönviszonyok *élettörténeti összefüggésként* éppen a vizsgált terület individuumaira nézve válnak szembeötlővé.¹⁴

I.2. Hipotézisek és célok – ante facto és post facto

Feltételezésem az, hogy egy adott normatív struktúrával kapcsolatban minden egyén sajátos viszonyrendszert tart fenn, ami meghatározza reakcióit, választásait és bizonyára azt a módot is, ahogy saját életeseményeiből, jelen esetben a határ mentiségben narratívát szerkeszt. Az egyes ember identitása lényegében nem más, mint folyamatosan újraserkesztett élettörténet. Annak a történetnek tehát, amit az egyén önmagáról

¹¹ Levi, Giovanni: I.m. 137.

¹² Kovács Éva: A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 16.

¹³ Medick, Hans: I. m. 56.

¹⁴ Medick, Hans: I. m. 58.

fogalmaz, kitüntetett jelentősége lesz énjének egysége, integráltsága és identitásának egyéb minőségei szempontjából. „A múlttal való kapcsolat milyenségéről árulkodik az is, hogy a narrátor milyen hangnemet, stílust választ emlékei átadásakor. Azok, akiknek identitása egy kiemelkedő múltbéli esemény emlékéhez kötődően rögzült, általában epikus hangot ütnek meg, akik pedig a visszaidézés időpontjában már megváltozott értékrendszer szerint élnek s gondolkodnak, általában ironikus hangnemben nyilatkoznak az általuk átélt eseményekről.”¹⁵

Hipotézisem szerint a személyes élet jelentős mozzanatai a közösség viszonylag homogénnek hitt kommunikatív emlékezetéhez képest számottevő eltéréseket képesek okozni a narratívákban. Az azonos mikrokultúrának a hatására kikristályosodnak az adott időben rendelkezésre álló történetvázak, de az elbeszélések narratív csomópontjainak különbözősége miatt az egyének autonóm ágensekként az interszjektív életvilágról eltérően számolnak be. Kérdés, hogy a különböző helyi közösségek elbeszélői hogyan viszonyulnak történelmi közelmúltjukhoz és jelen helyzetükhöz. Azt próbálok megragadni a narratívák értelmezése során, melyek azok az összetevők, amik az esetleges különbségeket okozzák.

Kutatásaim nyomán további kérdés az is, hogy a személyes nézőpontot érvényesítő narratívában, mely az egyéni élettörténetet helyezi a középpontba, a „nagy” történelem eseményei az értelmezési horizonton belül hogyan tűnnek föl.

A kutatás hermeneutikai irányultságával kívánom a narratívákban megjelenő kommunikatív aspektusokat vizsgálni. A történetmesélő és a kutató-hallgató közötti folyamatos interakció mellett az élettörténetben váltakozó idősíkok, melyek megfelelnek az én egyes állapotainak, egymással is párbeszédet folytatnak az identitás (újra)képződését artikuláló hangban. Ennek a hangnak lesz a része, hogy az elbeszélő jelen állapotából felidézett múlt és vágyott jövő milyen mozgás mentén konstituálódik, megjelennek-e problémaként megélt helyzetek, és ezekre milyen megoldások születnek. Ebben az esetben a kommunikációra mint a problémamegoldáshoz szükséges releváns felkészültség elérhetőségének perspektívájára is tekintünk.¹⁶

¹⁵ Vértési Lázár: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 2004/1. 167.

¹⁶ A kommunikáció participációs felfogásában a probléma az ágens számára azt a kritikus különbséget jelenti, amely az ágens állapota és egy számára kívánatos állapot között fennáll, amennyiben ezt az ágens felismeri. A problémamegoldás mindig csak individuális lehet. Vö. Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. AKTI-Typotex, Budapest, 2007. 246-247.

I.3. Operacionalizáció: a hermeneutika válasza a végességre

A fenomenológiai és hermeneutikai megfontolások nyomán, melyekben közös vonás a megélt és elbeszélte élettörténet megértése, „a narratív biográfiai elemzés három kulcsfogalma: *élmény, megélés és elbeszélés*.”¹⁷ Ugyanakkor azt is be kell látni, hogy mások történeteinek értelmezése olyan horizont-összeolvadás eredménye, mely a saját és idegen horizontok együtteséből áll. Ezt nevezi Gadamer hatástörténeti tudatnak, ahol a megértő maga is benne áll a szövegben, amely éppen azért nyíthat meg előtte, mert részese a szövegnek.¹⁸

Disszertációm egyes fejezeteiben a személyes identitás megjelenési módja egy-egy narratív szöveg felépülése az élettörténeti elbeszélésekben. Ez a szöveg egyszerre hordozza a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is,¹⁹ aminek alakulása összefügg a mindenkori beszélőnek az adott közösség kommunikatív emlékezetéhez való viszonyával, azzal, hogy ennek hogyan és mennyire részese. Ez az elemzések és vizsgálatok léptékében azt jelenti, hogy egy kisebb lokális közösségben az azonos életkorú és státusú személyek esetében is eltérőek a narratív módok. Mindenkor számolni kell azzal az egyéni törekvéssel, hogy az illető egy kollektívum tagjaként olyan egyedi élettörténetet épít fel, mely koherens ugyan, viszont nem statikus, lezárt jellegű. "Az egyének folytonosan újjáteremtik saját identitásukat, s a csoportok olyan konfliktusok és szolidaritások mentén határozzák meg magukat, amelyeket nem lehet a priori feltételezni, hanem csakis abból a dinamikából eredhetnek, amely az elemzésnek is tárgya kell, legyen."²⁰

A rögzített és végleges, univerzális és objektív jelentésről való lemondás nyithat teret az egyéni narratívák iránti fokozott figyelemnek, amelyben a történetmondó, a történet és az elemző közötti viszony hermeneutikai jellegére, a megértésre esik a hangsúly. A hermeneutika meghatározása szükségszerűen történeti, mert fel kell ismerni, ki kell bontani azokat az összetevőket, amelyek a korábbi megértési stratégiákból származnak. Ennek megfelelően értelmezte Paul Ricoeur az 1960-as, '70-

¹⁷ Kovács Éva: Narratív biográfiai elemzés. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 374.

¹⁸ Vö. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest, 1984. 213-217.

¹⁹ Vö. Kovács Éva: Interjú módszerek és technikák. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 273.

es évek fordulóján a hermeneutika viszonyát a fenomenológiához és a strukturalizmushoz. Ricoeur szerint Husserl fenomenológiájában az intencionális alanyhoz korrelátumként nem természetet, hanem jelentésmezőt csatolt, majd kései műveiben „arra törekszik, hogy az interpretáció episztemológiáját a megértés ontológiájával helyettesítse.”²¹ Ezáltal válik szabaddá egy olyan jelentésmező, amely – a modern természettudományok objektivitásfogalmának kialakulása óta először – a megismerő szubjektum számára előbb van, mint az objektivitás. „Ugyanakkor az életnek az a képessége, hogy saját magától szabadon eltávolodhassék, hogy túllépjen önmagán, a véges lét szerkezetévé válik.”²² Ricoeur ebben a művében is megfogalmazza, hogy a megértésbe, mint létmódba való átlépés a nyelven keresztül valósítható meg, amelynek során a szemantikai megközelítés reflexív jelleget ölt, a többértelmű jelentések megértésében önmagunk megértésének egy mozzanata rejlik.

Ennek megfelelően Ricoeur a szemantikai és strukturalista elméleteket sem tartja eleve összeegyeztethetetlennek a hermeneutikával. A különbséget és az összefüggést a szöveghez való eltérő viszonyban látja. A szerző ennek kapcsán kitér annak az újkori, Diltheytől eredő hermeneutikai problémának az újraértelmezésére, melyben az olvasói magatartás két pólusát a magyaráz vagy értelmez egymást kizáró alternatívája képezi. Ricoeur szerint ez a dilemma feloldható, ha egyrészt a szöveget, mint világ és szerző nélkül kezeljük; ekkor belső viszonyai, azaz struktúrája szerint magyarázzuk. Ha visszaszolgáltató az élő kommunikációnak, ekkor pedig értelmezzük. Így az olvasás e két magatartás dialektikája. Az első lehetőség meghosszabbítja a világ és a beszélő alany referenciájának felfüggesztését. Ezt a magyarázó magatartást a szerző szerint nem más megismerési területtől vesszük át, hanem magától a nyelvitől. Ebben az esetben olyan egységek rendszeréről beszélünk, amelyek mindegyike csak az összes többitől való eltérése alapján határozható meg. „A diszkrét egységek állományán belüli ellentétek és az ellentétek kombinációinak játéka határozza meg a struktúra fogalmát a nyelvészetben.”²³ A strukturális elemzés során azoknak a műveleteknek a logikáját lehet föltárni, amelyek egyes „viszonycsomagokat” összekapcsolnak másokkal. „A strukturális elemzés feladata tehát az, hogy elindítsa a szegmentációt (horizontális

²⁰ Levi, Giovanni: A mikrotörténelemről. In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Replika, Budapest, 2000. 138.

²¹ Ricoeur, Paul: Létezés és hermeneutika. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*. JATE Press, Szeged, 1998. 155.

²² Ricoeur, Paul: I.m. 156.

²³ Ricoeur, Paul: Mi a szöveg? In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999.

aspektus), majd, hogy megállapítsa a részek egészben való egységének különböző szintjeit (hierarchikus aspektus).”²⁴

Az értelmezés Ricoeur megfogalmazásában az „időszerűvé tett”, környezetre és hallgatóságra lelt szöveg, amely visszaszerzi feltartott és felfüggesztett referenciális mozgását a világ és az alanyok felé. Az olvasás ebben az esetben olyan aktusban tetőződik be, amely úgy aránylik a szöveghez, mint a beszéd a nyelvhez. „A szövegnek csak értelme volt, azaz belső viszonyai, struktúrája; most jelentése van, azaz megvalósulása az olvasó alany saját beszédében. Értelme révén a szövegnek csak szemiológiai dimenziója volt, s most jelentése révén szemantikai kiterjedéssel rendelkezik.”²⁵ E szerint tehát magyarázni azt jelenti, hogy felszabadítjuk a struktúrát, azokat a belső függőségi viszonyokat, amelyek a szöveg statikáját alkotják; értelmezni pedig azt jelenti, hogy „a szöveg megnyitotta gondolati utat választjuk, útra kelünk arra, amerre kelt a szöveg.”²⁶

Ricoeur koncepciója esetén a jelnek a tárggyal való, a tárgy-jel-értelmező hármasságával bővülő kapcsolata a mintája a szöveg szintjén felépülő hármasságnak. Ebben az esetben a tárgy maga a szöveg, a jel a strukturális elemzés felszabadította mély szemantika, az értelmező pedig az értelmező közösség alkotta és a szöveg dinamikájába ágyazott értelmezések sora.

Ennek összefüggésében minden élettörténet a Másikkal történő beszélgetés. „A beszélgetésben a nyelv a Másikkal való találkozás, a Másik és önmagunk megértésének eszköze. Az élettörténeti narratíva nyelve maga is e köztességben él: az elbeszélő és a Másik közötti közvetítést célozva szöveget hoz létre, mely önálló életre kel. A szöveghez közeledő szubjektum már hiába keresi benne a volt elbeszélőt. Saját maga és a szöveg találkozásában új értelmek születnek, melyek vonatkoznak ugyan az elbeszélőre, de már nem csak róla szólnak. A megértésünkben keletkező új narratíva maga is szöveg, mely együtt hordozza az elbeszélőt, a nyelvben mutatkozó közösséget és önmagunkat.”²⁷

A megértő aktusban az idő felől szemlélve a hermeneutika replika az emberi végességre. Mivel az ember csak azt érti meg, ami már *megvan*, a hermeneutika

²⁴ Ricoeur, Paul: I.m. 23.

²⁵ Ricoeur, Paul: I.m. 27.

²⁶ Ricoeur, Paul: I.m. 30.

²⁷ Kovács Éva: Narratív biográfiai elemzés. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 373.

elsősorban a múlthoz köti oda. Ezzel kapcsolatban kell föloldani azt a paradoxont, hogy a múlt hermeneutikával terhes lényegiségét olyan végesség-fogalomnak kell garantálnia, amely éppenséggel a jövőt – a mindenkire váró jövőt – emlegeti föl: a halált. Ez kettős alakban jelenik meg: a saját vagy mások halála. Az előbbi, mint a múlt múlhatatlansága az ember olyan meghatározottsága, mely az *'aki vagyok'* kérdés-válaszában meghaladja a változtatás (mint például szabadságszomj, kíváncsiság, boldogságvágy) mértékét. Itt a hermeneutika válasza a változtatás ott, ahol lehetetlen változtatni. A mások halálával való szembesülés a múlt múlandósága. Az ezzel szembeni védekezés a megőrzés és ragaszkodás folyamatosságigényeként él az emberben. Ekkor a hermeneutika válasza a ragaszkodás ott, ahol nincs mihez ragaszkodni. A végesség mindkét formájára adott hermeneutikai replika az, hogy ezek helyett kell csinálni valamit, éspedig *értelmezni* kell.²⁸

I.4. A kutatás diszpozíciói: lokalitás és etnicitás

Kutatásomban elsőként a magyar-osztrák határrégióknak, mint lokalitásnak és etnicitásnak a történeti áttekintését nyújtom, valamint kitérek az Ausztriában élő kisebbségek helyzetére de facto és de jure, illetve a kettő közötti eltérés és kölcsönhatás rövid értelmezésére.

A *lokalitást* „összetett fenomenológiai minőségnek tartom, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiái, és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre.”²⁹ Az Appadurai által definiált lokalitásban a térbeliség, mint a lokalitás termelése olyan helyi tudásnak a létrehozáshoz vezet, amely nem pusztán az *itt és most*-ba beágyazott, hanem főként annak ismeretét jelenti, hogy miként kell megbízható lokális szubjektumokat, valamint olyan lokális szomszédságokat létrehozni, amelyekben ezek a szubjektumok felismerhetők és szervezhetők lesznek. Ez a helyi tudás azonosul azzal a tudással, amit a helyi teleológia és éthosz annak tekint. Így juthatunk el a lokalitásnak, mint alakzatnak olyan értelmezéséhez, ahol megjelenik annak törekenysége és éthosza, mint a társadalmi élet sajátossága.³⁰

²⁸ Vö. Marquard, Odo: A kérdés, amelyik úgy szól, vajon hogyan is szól a kérdés, melyre a hermeneutika a válasz. In *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, Budapest, 2001. 160-170.

²⁹ Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3. 3.

³⁰ Vö. Appadurai: I.m. 3-8.

Az *etnicitás* mint társadalmi jelenség kutatását ma megalapozó antropológiai etnicitás-fogalom megalkotását Friedrich Barth 1969-es könyvéhez kötik. Barth ebben elutasítja azt a szemléletet, amely a társadalmi világot jól elhatárolt, homogén csoportok összességeként látja, az etnikai identitást és az etnikumok közti határokat társadalmi interakciók által kitermelt, történeti jelenségekként határozza meg. Ezzel a modern demokratikus államokhoz képest 'civilizálatlan' népekről az etnicitás-kutatás érdeklődését átfordítja általában az emberi társadalmak heterogén csoportképződési folyamatainak kutatására. Barth megközelítése a társadalmi aktorok pillanatnyi szituációjából indul ki. Az általa feltett kérdés az, hogyan tartják fenn vagy változtatják meg az etnikai határokat az ezeken keresztül zajló interakciók a „mi” és az „ők” között. A másik termékenyítően ható feltételezése az, hogy az adott aktor etnicitása nem feltétlenül rögzített, hanem a szituációtól, az aktor önmeghatározása és a környezet külső címkéi közti stratégiai helyzettől is függ. Richard Jenkins később további megkülönböztetést vezetett be a belső csoport-identifikáció és a külső címkézés között, hangsúlyozva, hogy az ezek között zajló konfliktusok sosem csak kulturális vagy az identitásra vonatkozó kérdések, hanem mindig a politikai és gazdasági erőviszonyokról is szólnak. Az etnicitásnak ez az antropológiai fogalma ígéretes kutatási ágat alapozott meg, ami rengeteg példát is hozott az etnikai identitás történeti változásaira, és a tudományos és politikai nyilvánosságban sokat tett azért, hogy a rasszizmus, a biológiai determinizmus és az etnocentrizmus plauzibilitása csökkenjen. Azt az alapvető tendenciát azonban, hogy a társadalomról csoportok fogalmaiban, a csoportokról pedig a „mi” és az „ők” szerinti felosztásban gondolkodjunk, nem számolta fel: a tudományos és a hétköznapi, beágyazott értelmezés közti különbség megmaradt.³¹

A fentebbi két fogalomban kiképződött értelem nyomán elsőként a magyar-osztrák határ magyar oldalán, a határ közvetlen közelében található két község, Ágfalva (Agendorf) és Kópháza (Koljnof) lakói körében elvégzett kutatást mutatom be.³²

³¹ Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia: <http://ktnye.akti.hu/index.php/Etnicit%C3%A1s>. lásd Barth, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Allen&Unwin, London 1969.); Jenkins, R.: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations* (Sage, London, 1997.); Brubaker, R.: *Csoportok nélküli etnicitás*. In Kántor Z. – Majtényi B. (szerk): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005. Vö. Kovács Éva-Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002. 35.

³² Az interjúkat 2001 tavasza és 2003 ősze között készítettem magyar és osztrák oldalon, minden esetben magyar nyelven. A dolgozatban összesen 16 interjút dolgozok föl. Az elbeszélők - jóváhagyásukkal - saját nevük kezdőbetűivel szerepelnek, és a települések neve is a valóságnak megfelelő. Kutatásom során a helyi közösségek által kijelölt személyeket kerestem meg, akik

Mindkét falu sorsára hasonlóan hatott a huszadik századi történelem, hiszen az első világháborút követően területi hovatartozásuk egy ideig vitatott volt. Meghatározó, hogy az általam vizsgált két település lakossága részben két olyan nemzetiség, melyek tagjai a második világháborút követően eltérő történelmi sorsot éltek meg. Eredetileg mindkét község tisztán nemzetiségi volt: Ágfalván németek, Kópházán horvátok éltek, és elbeszélőim között is vannak ilyen származású személyek. Feltevéseim egyike, hogy az etnicitás fontos tényezője a narratív stratégia választásának, és ennek következtében az emlékezőmódok eltéréseinek. A magyarországi németeket ért kollektív traumáról, az 1945 utáni kitelepítés részleteiről írok a határ menti tér kialakulását bemutató fejezetben, és a dolgozatban közölt két élettörténeti interjúban is megjelenik. Azért nem vizsgálom a dolgozat további részében ezt a kérdést, mert a kutatás centrumában az államhatár, illetve a vasfüggöny létrehozásához és fennállásához való viszonyulás áll olyan tényezőként, amely meghatározza az itt élő minden nemzetiség rokoni, interetnikus, gazdasági, kulturális kapcsolatait.

Vizsgálataimat – a fentebb ismertetett módszer szerint – a magyar-osztrák határ túloldalán, a burgenlandi magyar kisebbség körében folytattam Felsőpulyán és Alsóőrön élő személyekkel készítve élettörténeti interjúkat. Az értelmezés vonatkozásában nem elhanyagolható tényező, hogy burgenlandi kutatómunkámat olyan településeken végeztem, amelyek kisenemesi rangot elnyert határőr községek voltak az egykori nyugati magyar végeken. Ehhez kapcsolódó vizsgálati szempont volt, hogy a fentebbi történelmi meghatározottságot, mint státusképző elemet az elbeszélők narratívájukban milyen módon jelenítik meg, ha megjelenítik egyáltalán.³³

Dolgozatomban a gender-kutatás szempontjait is figyelembe vevő értelmezési kísérlet az a fejezet, melyben egy női narratívát elemzek. Az elbeszélői hangban ennek kialakításakor a történelemhez való viszonyt vizsgálom, amelyet az *eredet/leszármazás* terminusával jelölök meg. Amennyiben feltételezésem, hogy nőként az önazonosság

többnyire – ahogy később kiderült – az adott lokalitás kultúrájában fontos közvetítő szerepet töltenek be.

A hangzó és rögzített interjúk kutatói kérésre e dolgozat szerzőjénél hozzáférhetők.

³³ A dolgozatban idézett narratívakutatások mellett itt szükséges utalni Keszeg Vilmos: *Homo narrans*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 2002. című kötetére, amelynek etnográfiai indíttatású tanulmányaiban a szerző bizonyos eseményekhez kötődő élőbeszéd narratívákat elemez. Az általa vizsgált összefüggés, ahogy a szerző fogalmaz, „a narratív pragmatika területén helyezkedik el.” Keszeg Vilmos többek között olyan kérdésekre keresi a választ, mint a történetek hitelességének szavatolása a társadalmi szerepek, intézmények révén; milyen társadalmi kapcsolatrendszer forgalmazza a történeteket; illetve vizsgálja a jelentéseket termelő és fenntartó cselekvésmódokat is. Keszeg Vilmos kutatásait különböző erdélyi településeken végezte.

artikulálása csak az *eredet* feminin *azonosságelvén* belül szőtt elbeszélések sorozatán keresztül lehetséges, akkor a narratívát az adott kulturális térben nőiként meghatározottnak lehet tekintenünk, szemben a *leszármazás* maskulin *differentiaelvével*.

Az élettörténeti interjúk mellett azt is megvizsgálom, hogyan lehet a határ mentiség élménykörét tematizálni és artikulálni az elbeszélő művészet fikcionális közegében. Johannes *Anderegg* nyomán úgy gondolom, az élettörténeti elbeszélések, mint referencialitással rendelkező szövegek területéről sem zárható ki a poétikus nyelvhasználat, de ez fordítva is igaz, vagyis vannak olyan, eredendően poétikailag értelmezhető alkotások, melyeknek világa azonosítható a tapasztalati világ egy konkrét darabjával, miközben a műalkotásban esztétikailag megformált alkotóelemként is létezik. Ha olyanok olvassák az elbeszélést, akiknek a műbéli jelenség referencialitással is rendelkezik, akkor összevetik azt saját, művön kívüli tapasztalataikkal. A hermeneutika nyomán saját előismereteink bevonása a megértésbe szükségszerű, így nem tekinthetjük kiküszöbölendőnek, hibának a referenciális olvasást. A Magyarországról elszármazott, német nyelven író Terézia Mora: *Különös anyag* című elbeszéléskötetének szövegeiben ugyanis meghatározó az a nyugat-magyarországi, Sopron-környéki, Fertő-vidéki táj, azok a települések és az a korszak, amelyben ő maga is a gyermekkorát töltötte.

Hogy csupán a *lokalitás*, illetve az eltérő, *etnicitással* is összefüggő történelmi közelmúlt okoz-e különbségeket az itt élő népcsoportok eltérő lehetőségeiben, vagy vannak-e a kultúra és a kommunikáció folyamatainak átfogóbb rétegeiben rejtőző további különbségek egyének és közösségek között, arra a dolgozat záró részében kísérlek meg választ adni.

II. ELMÉLET ÉS MÓDSZER ÖSSZEFÜGGÉSEI

II.1. A fenomenológia társadalomtudományi vonatkozásai

A társadalmi kommunikáció metodikája központi helyet biztosít az *életvilág* fenomenológiai eredetű fogalmának. Mindennapi életvilágon azt a valóságterületet kell értenünk, amelyet az éber és normális felnőtt ember a józan emberi értelem beállítódásában mint egyszerűen adottat készen talál. Ez a világ, melybe beleszülettünk, és mint adottságot fogadunk el, már előttünk is fennállt. Ennek a világnak bármiféle értelmezése többnyire korábbi, reá vonatkozó tapasztalatok készletén alapul, melyek nagyjából társadalmi eredetűek, őseinktől, tanítóinktól kaptak, és csak kicsiny része fakad személyes tapasztalatainkból. Az életvilág, a maga totalitásában, mint természeti és társadalmi világ, egyszerre színtere és célja a magam és mások kölcsönös cselekvésének. Hogy céljainkat megvalósíthassuk, az életvilágon belül nemcsak cselekszünk, hanem hatunk is rá, módosítjuk, s amely – másrésztől – módosítja cselekvéseinket.

Az életvilág mint sajátos tudáskészlet eredendően *interszjektív*, valóságának alapstruktúrája közös valamennyiünk számára.³⁴ Az interszjektivitás abból fakad, hogy emberek közt élünk benne, akikhez élmények fűznek, akiket megértünk, és akik megértenek bennünket. „A társadalmi interakció bármely formája a mindenkori Másik és a cselekvésminta általában vett megértésére irányuló konstrukciókon alapszik.”³⁵ Az interszjektivitás fenomenológiájában a Másik egy velem közös világ hordozója. *Husserl*, amikor elválasztja a *saját* és *idegen* kontextusában a *'honi világot'* az *'idegen világtól'*,³⁶ a *'honi világ'* fogalmi meghatározásakor négy fő jellemzőt emel ki. Ezek: normalitás (ami nem rendellenes), generativitás (az emberi állandó megújulásra szorul), történetiség (az egymást követő nemzedékek belső összefüggése, a tapasztalatok átörökítése a hagyomány révén), historicitás. A *'honi világ'* azt jelöli meg, ami nem

³⁴ Vö. Schütz, Alfred-Luckmann, Thomas: Az életvilág struktúrái. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984. 269-281.

³⁵ Schütz, Alfred: A társadalmi valóság értelemfeltétele. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984. 199.

³⁶ Husserl módszere a primordiális redukció, ami olyan elvonatkoztatáson alapuló módszer, amikor az elvonatkoztatás révén a világról alkotott tudásunkból kiküszöbölünk minden olyan elemet, amely nem saját tapasztalatunkból, hanem idegen forrásból származik, s így körülhatároljuk énk

csupán *saját* (a közösség sajátja), hanem egyszerismind mentes is mindentől, ami idegen.³⁷ Az életvilágban szerzett minden tapasztalatunk *típusosságában* (*Typenhaftigkeit*) jelentkezik számunkra. A típus az életvilágbeli tapasztalatokban „lehorgonyzott” értelem-összefüggés. A társadalomtudományok az embert a hétköznapi társadalmiságában nem mint eleven, igazi belső idővel (*Dauer*) megáldott Te-t ragadják meg, hanem olyan típust, akit valamilyen imaginárius idő illet meg. Embertársaimra alkalmazva a típusosságok „élettel telítődnek,” ezek az úgynevezett *ti-kapcsolatok*, melyekben a partnereim olyan kortársaim (illetve elődeim és utódaim, akikről nincs közvetlen tapasztalatom), akik típusos viselkedéssel jelennek meg. Az anonimitás fokától függően ezek lehetnek individualizált/személyes típusok, illetve úgynevezett tisztségviselő-típusok.³⁸

A Másikkal való kapcsolatban – miközben megalkotjuk az ő részleges énjét, mint típusos szerepeket vagy funkciókat – egyidejűleg lezajlik az öntipizálás folyamata is. Egy-egy ilyen interakcióban nem teljes személyiségünkkel, hanem annak csupán bizonyos rétegeivel veszünk részt. Miközben definiálom a Másik szerepét, a magamét is tipizálom.³⁹

Mindaddig, amíg állandónak tekinthetjük a világ struktúráját, amíg érvényesek korábbi tapasztalataink, addig változatlanul megmarad az a képességünk, hogy a világra ilyen vagy olyan módon hassunk. A kérdés az, hogy mi töri meg a nem problematikus tapasztalatoknak ezt a rutinszerű láncolatát, miként emelkedik ki valami problémaként a magától értetődések háttéréből. Hiszen minden új helyzetnek lehetnek olyan ontológiai, élettrajzi és társadalmi meghatározottságú mozzanatai, amikor tudástipológiánk nem elégséges.⁴⁰ Mivel – ahogy fentebb szó volt róla – a világ interszjektív jellegű, és a kultúra az ebből képződő jelentések szövevénye, ebben az esetben újabb, közös értelemadásra törekszünk, és számítunk abbéli képességünkre, hogy kommunikatív úton meg is tudjuk oldani a megjelenő új problémát. Ez a gondolatmenet vezet el a

„transzcendentális sajátzféráját”. Ez Husserlnél párhuzamba vonódik a meghatározott embercsoportok ’honi világával’.

³⁷ Vö. Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998. 119-123.

³⁸ Az említett Ti-kapcsolaton kívül az ún. Mi-kapcsolatban embertársaimat egyedi embereknek tapasztalom, akiknek tudati élete szemem láttára nyilvánul meg. Időbeli és térbeli közösségünkben egymásra hangolódtunk. Vö. Schütz, Alfred-Luckmann, Thomas: I.m. 284-301.

³⁹ Ez az öntipizálás az alapja George Herbert Mead különbségtételének a ’reaktív én’(I) és a ’felépített én’ (Me) között a társadalmi én (Self) vonatkozásában. Vö. Mead, George Herbert: *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. Gondolat, Budapest, 1973. 244-271. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy az Én és Másik konstrukciója jelentős mértékben társadalmi eredetű, társadalmi jóváhagyás övezi őket. Vö. Schütz, Alfred: I.m. 195-196.

relevancia fogalmához. Ennek egyik vonatkozása a relevancia-rendszerek illeszkedésének kérdése, amikor kielégítően egyező módon értelmezünk jelenségeket a többiekkel együtt. A relevancia másik vonatkozása, hogy művelete nem egyéni, elszigetelt gesztus, hanem kötődik az adott lokális életközösség kommunikatív stratégiáihoz.

A tudásátadás tipizáló közege a mindennapi nyelv szókincse és szintaxisa. A nyelv kialakulása ezek szerint összefügg a típusalkotás szubjektív képességével, így a nyelv és a tipizálás kölcsönviszonya a szokás által vezérelt gondolkodás és viselkedés kialakulásának fontos tényezője. A fenomenológiai társadalomkutatásnak ez az alapvetése inspirálta később a társadalmi kommunikációs kutatások fő irányát nyelv és gondolkodás, nyelv és cselekvés összefüggéseinek vizsgálatokor. Ennek nyomán az életvilágot megközelíthetjük a társadalmi kommunikáció keretében a személyközi kommunikáció jellemzőivel is. „Az életvilágot az jellemzi egyrészt, hogy a globálissal szemben lokális érvényű; a formálissal szemben informális jellegű; a bürokratikkussal szemben személyközi jellegű; a hivatalossal szemben magánjellegű; az államilag ápolt társadalmi és nemzeti közképpel szemben a konkrét (kis)közösségek önértelmezését, a helyi hagyományokat tartalmazza; a hosszú vagy középtávú nagy történelmi trendekkel szemben a hétköznapok történelmére vonatkozik; az intézménnyessel szemben a családi-rokonira.”⁴¹

II.2. A dialogicitás és diskurzus tudásformái

Mihail *Bahtyin* az emberi kommunikáció középpontjába a *megnyilatkozás* fogalmát helyezi, amelynek egyéni jelleget tulajdonít. Ugyanakkor szerinte „a nyelvhasználat minden szférájában kialakulnak a reá jellemző *viszonylag állandó megnyilatkozástípusok*, amelyeket a továbbiakban a *beszéd műfajainak* fogunk nevezni.”⁴² A beszédműfajok egyik jellemző vonása a rendkívül nagy heterogenitásuk, a hétköznapis társalgás kurta replikáitól és a katonai vezényszavaktól kezdve a hivatali ügyiratokon és publicisztikai műfajokon át a tudományos előadásokig és a több kötetes

⁴⁰ Schütz, Alfred-Luckmann, Thomas: I.m. 276-280.

⁴¹ Horányi Özséb: A személyközi kommunikációról. In Béres István-Horányi Özséb (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 1999. 63.

⁴² Bahtyin, Mihail: A beszéd műfajai. In Kanyó-Síklaki (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 246.

regényig. Bahtyin tehát bevonja a beszéd fogalmi körébe az írott formát is, a szépirodalmi műfajok éppúgy ide kerülnek, mint a hivatali beszéd elő-írott formái. Az elmélet szerzője is felveti a problémát, hogy a beszédműfaj fogalmának ilyen kitérítése túlságosan is általánossá, így végül üressé teszi ezt a kategóriát. Bahtyin szerint épp az ettől való félelem tartotta vissza az eddigi kutatásokat. A szerző a továbblépést a megnyilatkozás mibenlétének szabatos általános nyelvelméleti meghatározásában látja. Ebben az összefüggésben fontosnak tartja elkülöníteni az elsődleges (egyszerű) és a másodlagos (összetett) beszédműfajokat egymástól, mondván, ez utóbbiak – regények, drámák, tudományos és publicisztikai műfajok stb. – a kommunikációs viszonylatok bonyolultabb, szervezettebb szintjén jelennek meg, magukba gyűjtve, feldolgozva a legkülönbözőbb elsődleges beszédműfajokat. Ennek hatására az egyszerű műfajok transzformálódnak, a valóságra és a többi elsődleges megnyilatkozásra vonatkozó referencialitásuk megtörik. A kulturális érintkezés összetettebb szintjein a másodlagos műfajok mintegy eljártsszák az elsődleges formákat, és ennek során ugyanúgy involválják a megszólítottakat, csak sztereotipizálódott, fiktív formákban.

Az elsődleges megnyilatkozások lényegi jegye – amit korábbi nyelvészeti iskolák (Humboldt, Vossler, Saussure) nem vettek figyelembe – hogy az ilyen módon fölfogott közlésfolyamat feltételezi a hallgató aktív részvételét. „Az élő beszéd, az élő megnyilatkozás megértése mindig aktív válasz (bár ennek az aktivitásnak a mértéke igen eltérő lehet); minden megértésben válaszlehetőségek rejlenek, és valamilyen formában feltétlenül életre is hívja a választ: a hallgató maga is beszélővé válik.”⁴³ A megnyilatkozások összetettebb szintjein mindez csupán úgy módosul, hogy „késleltetett manifesztációjú válaszoló megértéssel állunk szemben”, hiszen a bonyolultabb kulturális érintkezés, kommunikációs folyamatok műfajai éppen az ilyen késleltetett cselekvésre ösztönző tevékeny viszont-megértésre építenek. Mindkét esetben Bahtyin azt feltételezi, hogy minden beszélő egyben válaszadó is, senki sincs, aki elsőként beszélne. A megnyilatkozó nemcsak azt a nyelvi rendszert tételezi megelőzőnek, amiben megszólal, hanem azt is, hogy szavai, kijelentései korábbi megnyilatkozások közegebe kerülve egyben válaszok is.

A beszéd fogalma is ennek alapján pontosítható: határait a beszédalanyok váltakozása jelöli ki, és a beszéd ezen alanyok konkrét megnyilatkozásainak

összességeként lehetséges. A mondat és megnyilatkozás közötti különbség is ehhez kapcsolódik: egyetlen mondat is lehet megnyilatkozás, ám önmagukban a mondatok sem a beszédhelyzettel, sem más megnyilatkozásokkal nem lehetnek közvetlen kapcsolatban, hanem csupán az őket is magában foglaló megnyilatkozás egészén keresztül.

A megnyilatkozás sajátos jegye továbbá annak *befejezettsége*, amely mintegy a beszédalanyok váltakozásának belső megfelelője. A befejezettség kritériuma, hogy *már lehet rá válaszolni*, vagy *válaszoló álláspontot foglalni el* vele szemben. Ehhez viszont Bahtyin szerint kevés, hogy csupán *nyelvileg* értsük meg. További feltételek: a *beszédszándék* megléte, amely meghatározza a *tárgy* kiválasztását és az adekvát *műfaji formát*. Ez utóbbi a megnyilatkozás tipikus szerkezeti formája, amely kapcsán Bahtyin megállapítja: „beszéd közben úgy használjuk a legkülönbözőbb műfajokat, hogy gyakran még a létezésükről sem tudunk. (...) A beszéd megtanulása nem más, mint a megnyilatkozások felépítésének elsajátítása.”⁴⁴

Ezek miatt a jegyek miatt sem tekinthető az egyéni megnyilatkozás a nyelvi formák teljesen szabad és tetszőleges kombinációjának, nem állítható szembe Bahtyin szerint – saussure-i mintára – a beszéd (parole) mint merőben individuális aktus és a nyelv (langue) mint elvont rendszer, hiszen a nyelv rendszerszerűsége, struktúrája az egyéni megnyilatkozásokat is áthatja. A szerző ebből arra következtet, hogy minél jobban ismerjük a műfajokat, annál szabadabban, rugalmasabban leszünk képesek közegükben mozogni, annál hatékonyabban tudjuk érvényesíteni közlési szándékunkat.

A beszédműfajok meghatározott hangnemet vonnak maguk után, így struktúrájuk része a konkrét *kifejező intonálás* is. Ez sem a nyelvben mint rendszerben, sem a mondatban mint grammatikailag formált egységben nem létezik, hanem a megnyilatkozáshoz tartozik, a szavak használata révén képződik ki. A szójelentés is ezt támasztja alá, hiszen a kifejező intonálás során akár ellenkező értelmet is kaphat, pl. 'Nagyon sajnálom!' – az intonációtól függően akár jelentheti azt is, hogy 'egyáltalán nem sajnálom.' Így a stiláris expresszivitás nem a szójelentéshez, hanem a beszédműfajhoz tartozik.

A megnyilatkozás válasz-jellege vezet el Bahtyin talán legfontosabb kategóriájához, a *dialógushoz*. Nem csupán a megelőző, hanem a *következő*

⁴³ Bahtyin: I.m. 253.

⁴⁴ Bahtyin: I.m. 261.

megnyilatkozások is hatnak a beszédre, kezdettől fogva befolyásolják azok a lehetséges válaszok, amelyek kedvéért a beszélő megnyilatkozik. A beszélő nemcsak felel valamire, hanem feleletet is vár megnyilatkozására másoktól, és beszéde eleve ennek jegyében képződik ki. Ez a *valakihez fordulás* Bahtyin szerint a megnyilatkozás konstitutív jegye. A valakihez fordulás jellege attól függ, hogy a beszélő ki(k)nek szánja szavait, milyennek képzei ő(ke)t, hogyan hat(nak) vissza a megnyilatkozásra. A személyi egybeesés beszélő és megszólított között sem befolyásolja ezt az összefüggést, mert itt is csak formailag beszélhetünk monológáról, hiszen értelmi felépítésében a szerepek megkettőződéséről van szó.

A címzett figyelembevétel a megnyilatkozás stílusát sajátosan nyíltá, meghitté teszi. Az intim beszédet a megszólított iránti mélységes bizalom hatja át, a beszélő számít a partner odafigyelő megértésére is. A dialógus lehetőségét két megnyilvánulás zárja ki. Egyfelől a magyarázat, amikor a megszólaló eltárgyasítja a másikat, kiiktatva ezzel a megértést, másfelől a kinyilatkoztatás, amely sérthetlensége miatt lehetetlenné teszi a választ a hallgató számára.

Bahtyin kifejezett törekvése volt, hogy az általános nyelvészet, a hagyományos grammatika, retorika és stilisztika egyoldalúsága, a jelentést kizárólag vagy a mondatban vagy a szóban vagy a trópusokban stb. kereső felfogásmódja helyett a konkrét beszélők megnyilatkozásait, a megszólítottakat egyaránt figyelembe vevő beszédműfaj-elmélet körvonalait vázolja fel. A dialogicitás Bahtyin értelmezésében egyben a tudás formája és az emberi létezés módozata is.

A bahtyini koncepció olyan alapfogalmai, mint a *válasz*, a *megszólítottság*, a *tevékeny megértés*, a *dialógus-jelleg* a huszadik század második felének hermeneutikai áramlataihoz, elsősorban Hans-Georg Gadamer és Paul Ricoeur tevékenységéhez közelítik felfogásmódját. Az egyéni beszéd felépítettsége a nyelvi és műfaji szerkezetekre való ráutaltsága révén pedig a strukturalizmussal kapcsolja össze az ismertetett elméletet.

A társadalomtudományi irodalomban a diskurzus szó napjainkban alkalmazott jelentése Michel Foucault műveihez köthető. Foucault „egyrészt a diskurzust elválaszthatatlannak tekinti a dolgoktól, amiről szólnak, és a szubjektumtól, aki beszél. Ezek az elemek egyetlen realitásban, a *diskurzus realitásában* olvadnak fel. Másrészt nem egyetlen, hierarchikusan elrendezett diskurzus létezik egy-egy témáról vagy tárgyról, hanem diskurzusok sokasága vesz körül mindent, mondhatni, a történelem és a társadalom *diskurzusszövevényként* létezik. Harmadrészt pedig a diskurzusok rendjének

és működésének megvannak a maga szabályszerűségei, amelynek talán két legfontosabb vonása a következő: bármilyen különös is, de valójában a diskurzusok mintegy egymást szabályozzák, hiszen minden diskurzuson kívüli realitás is értelmezett módon és jelentéssel felruházva hat az emberre, azaz alakítja a más meglévő értelmeket és beszédeket. Másrészt viszont a diskurzusok, jelentőségük folytán is, nem valami semleges médiumok, hanem a hatalmi küzdelmek részei.”⁴⁵

Foucault szerint nem úgy van, hogy egyik oldalon volnának a mozdulatlan diskurzusok, másik oldalon pedig a teljhatalmú szubjektumok, akik használják, felforgatják, megújítják ezeket. „A diskurzus nem a tiszta szubjektivitás kiadásának a helye, hanem a szubjektumok rendelkezésére álló különböző pozíciók és funkciók tere.”⁴⁶ A diskurzusnak nem a rendje, felépítésének szabályai a fontosak ebben a megközelítésben, hanem az, hogy mi tette az adott diskurzust legitimé, mi tette lehetővé, hogy a kommunikációt szolgálja. A diskurzus nem pusztán közvetítője a küzdelmek, uralmi rendszerek tolmácsolásának, hanem érte folyik a harc, tehát a diskurzus maga a hatalom, melyet az emberek igyekeznek megkaparintani, nem egyszerűen megmutatja a vágyat, hanem a vágy tárgya is. A diskurzust körülfontja a korlátozó rendszerek szövedéke a tiltott szó, a megkülönböztetett örület, az igazságvágy, illetve a szertartás formájában. „A szertartás határozza meg azt a minősítést, amellyel a beszélő egyéneknek rendelkezniük kell (és akiknek dialógusban, meghallgatásban, előadásban egy bizonyos pozíciót kell elfoglalniuk, és bizonyos típusú kijelentéseket kell megfogalmazniuk).”⁴⁷ A diskurzushoz való hozzáférés nemcsak szabályozott, hanem egyenlőtlen is, mert benne van a szabályozásban a tiltások és a legitimációs eljárások módozata is, melyet a hatalom tere jelöl ki.

A diskurzusok eltérései, távolságai, szembenállásai, különbségei rajzolják ki a kor episztéméjét. „Az episztémé nem valamifajta nagy, mélyen fekvő elmélet, hanem a diszperzió tere, a kapcsolatok nyitott és kétségkívül meg nem határozott módon leírható tere. (...) Az episztémé nem az ész egy általános stádiuma; inkább az egymást követő eltolások összetett viszonya.”⁴⁸

⁴⁵ Szabó Márton: *Politikai tudáselméletek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 211-212.

⁴⁶ Foucault, Michel: Válasz egy kérdésre. A diskurzusról. In Szabó Márton-Kiss Balázs-Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 428.

⁴⁷ Foucault, Michel: A diskurzus rendje. In *A fantasztikus könyvtár*. Pallas-Atraktor, Budapest, 1998. 61.

⁴⁸ Foucault, Michel: Válasz egy kérdésre. A diskurzusról. 425-426.

Munkám szempontjából fontosnak tartom Foucault-nak azt a distinkcióját, hogy a társadalmakban szintkülönbség van a különféle diskurzusok között, amely szintkülönbség, eltolódás esetében nem beszélhetünk stabil, állandó, abszolutizálható határokról. Ugyanakkor a distinkció mégis szükséges, amikor egyrészt „a hétköznapiak során vannak ún. ’önmagukat elmondó’ diskurzusok, amelyek szinte megszűnnek az aktussal, amely elmondásukhoz vezet, és vannak új beszédaktusok alapjául szolgáló diskurzusok, amelyeket az aktusok ismételnék, átalakítanak vagy beszélnek róluk, vagyis olyan diskurzusok, melyeket állandóan mondtak, mondanak és mondani is fognak. Ezek közismertek kultúránk rendszerében: ilyenek a vallási, jogi szövegek (...) illetve bizonyos mértékig az irodalmi, tudományos szövegek is.”⁴⁹

A diskurzusnak ebben a felfogásában a beszélő szubjektum tudata, szándéka, akarata háttérbe szorul. Helyette a Foucault által *archeológiának* nevezett fogalom, mint szabályegyüttes vizsgálata érvényesül a következő kérdések mentén: a *mondhatóság* határai és formái; az, hogy milyen diskurzivitástípusok rendelődtek hozzá egy-egy területhez; a *megőrzés* határai és formái, hogy melyek voltak azok a kijelentések, amelyeket megőrzésre, és melyek, amiket eltűnésre szántak; az *emlékezet* határai és formái: az értékes, vitatható vagy érvénytelen kijelentések rendje, a jelenbeli és múltbeli kijelentések viszonya. A *reaktiválás* határai és formái: a korábbi és idegen diskurzusok értelmezése és transzformációja. Valamint az *elsajátítás* határai és formái: kik férhetnek hozzá egy-egy diskurzustípushoz, hogyan intézményesül a diskurzus és a benne résztvevők viszonya.⁵⁰

Foucault a diskurzusokat megjelenésük feltételei felől vizsgálja, arról a mezőről, ahol feltűnnek és elenyésznek. Ez értelmezhető Foucault részéről olyan fenomenológiai gesztusként, amelyben közvetlenül a konkrét és egyedi felé fordul, hiszen nincs olyan szint, ahol ehhez képest létezne valami tiszta objektivitás. „A társadalomban éppenséggel minden jelentéssel formában létezik, ezért az egyik diskurzus mellett vagy ’alatt’ is csak egy másik diskurzus van, különböző tárgyokról folyó számtalan beszélővel, különböző diskurzuskonstrukciókkal.”⁵¹

Dolgozatom egy-egy későbbi fejezetében az esettanulmányok teoretikus beágyazottságában fogok értelmezni olyan, Foucault által alkalmazott egyéb fogalmakat, mint a genealógia vagy a modern szubjektum problémája.

⁴⁹ Foucault: A diskurzus rendje. 55.

⁵⁰ Vö. Foucault: Válasz egy kérdésre. A diskurzusról. 430.

II.3. A társadalmi emlékezet diskurzusai

A társadalmi emlékezet kutatása a huszadik század elején került előtérbe, és „a mai napig nem paradigmátikus, hanem interdiszciplináris, középpont nélküli tudományterület.”⁵² A társadalmi emlékezet kutatását sokáig háttérbe szorította a modern történettudomány domináns paradigmája, amely a 19. század elejétől teleologikus formájában kizárólagos igényt formált az emberi közösségek múltjának helyes értelmezésére. Az ilyenformán felfogott történettudomány pedig az újkori hatalmi ideológiák, a nemzetállamok számára vált nélkülözhetetlen eszközzé, amelyek az emlékezet különféle alakzatait (a társadalomban élő történetek, hagyományok, illetve az archiválás tudatosan létrehozott intézményei, az emlékművek, könyvtárak, múzeumok) felhasználva törekedtek arra, hogy a tér és idő dimenzióit manipulálják. „A kollektív emlékezet és az éppen folyó, aktuális küzdelmek kölcsönhatásban vannak a jövőképekkel, illetve annak meghatározásával, hogy mi is lehetett a múltban. Ebben az esetben az, hogy az emberek egyes csoportjai milyen feltételek mellett tudnak politikai autonómiát elérni, folyton változik. Múlt, jelen és jövő így formálja egymást egy mély történelmi folyamatban.”⁵³

Az emlékezet társadalmi perspektívájának kidolgozása elsőként Maurice Halbwachs nevéhez köthető, akinek központi tétele az emlékezet társadalmi meghatározottsága.⁵⁴ Halbwachs szerint a „kollektív emlékezet” kifejezés nem metaforikusan értendő. Halbwachs a pszichológiai állásponttal szembehelyezkedve határozza meg a kollektív emlékezet fogalmát, amikor elveti a freudi magyarázatot, és azt állítja, hogy az egyén csak a csoport összefüggésében képes a tartós és koherens emlékezésre. „Nincs értelme azt kutatni, hogy hol tárolja az agyam az emlékeimet, [...] melyekhez csakis én férhetek hozzá, mivel a külvilág segítségével idézem fel őket, és azok a csoportok biztosítják számomra a rekonstruálásukhoz szükséges eszközöket, amelyekhez tartozom [...]”⁵⁵ A közösség az, amely meghatározóan befolyásolja tagjai

⁵¹ Szabó Márton: I.m. 215.

⁵² Olick, Jeffrey K.-Robbins, Joyce: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika*, 37. 1999. szeptember; 19.

⁵³ Tilly, Charles: Political Memories in Space and Time. In Boyarin, Jonathan (ed.): *Remapping Memory: The Politics of Timespace*. University of Minneapolis Press, Minneapolis, 1994. 253.

⁵⁴ Halbwachs, aki Bergson és Durkheim tanítványa volt, az 1920-as években alakította ki a kollektív emlékezet fogalmát *Az emlékezet társadalmi keretei* című 1925-ben megjelent művében (*Les cadres sociaux de la Mémoire*). Librairie Felix Alcan, Paris, 1925.

⁵⁵ Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory*. L.A. Coser CUP, Chicago, 1992. 38.

emlékezetét. Ezek szerint a legszemélyesebb egyéni emlékek is a csoportkeretek között zajló kommunikációban születnek meg. Élményeinkre is mások vonatkozásában, a jelentések társadalmi összefüggéseinek keretén belül teszünk szert.⁵⁶

Akármilyen elvont legyen is a gondolkodás, az emlékezés mindig konkrét. A fogalmak, eszmék mindig konkrét esemény, személy, helyszín, idő alakját öltve vernek gyökeret a csoport emlékezetében. Fogalmaknak és tapasztalatoknak ebből az összjátékából támadnak azok a jelenségek, melyeket Halbwachs nyomán az *emlékezés alakzatainak* nevezünk. Ezek természetét három ismérv alapján lehet megközelíteni: konkrét időhöz és helyhez kötöttség, meghatározott csoporthoz kötődés, valamint a rekonstruktivitás mint önálló eljárás: az emlékezet ugyanis nem képes megőrizni a múltat mint olyant, ennek újjászervezése a mindenkori jelen változó vonatkoztatási keretei felől folyik szakadatlanul. Ha a kommunikáció megszakad, vagy a vonatkoztatási keretek megváltoznak, elenyésznek, akkor bekövetkezik a felejtés. E szerint nemcsak az emlékezés, hanem a felejtés is társadalmi jelenség.

Halbwachs kortársa, az angol Frederic *Bartlett* az egyéni történetfeldolgozás és emlékezeti reprodukció alapvető elméletének megteremtője a kísérleti pszichológiában. Bár diszciplinárisan a pszichológia területére helyezik eredményeit, munkássága hatással volt a szociálpszichológiai, valamint a kulturális antropológiai kutatásokra is. Bartlett vonatkozó elméletének egyik legfontosabb vonása, hogy az emlékezést olyan – általa *sémáknak* nevezett elemek segítségével működő – társadalmi interakcióban képződő dinamikus tevékenységnek tekinti, amelynek ugyanakkor pontatlansága és személyessége adja konstruktív jellegét. Az „emberi emlékezet működésének ’sémák’ szerveződésére van szüksége, ami viszont egy adott személyre sajátosan jellemző vágyak, ösztönök, érdeklődések és eszmények kölcsönhatásának függvénye. [...] Az emlékezés képzelettel rekonstrukció vagy konstrukció, mely múltbeli reagálások vagy élmények szervezett aktív tömegével kapcsolatos attitűdünkből, valamint a rendszerint képi vagy nyelvi formában megjelenő némi kevéske kiugró részletre irányuló

⁵⁶ Jan Assmann szerint a Halbwachs által az emlékezésre bevezetett társadalmi keretek (cadre) fogalma meglepően érintkezik terminológiailag az Ervin Goffman által a mindennapi tapasztalás társadalmi szerveződésére kifejlesztett keretelmélettel (frame). Vö. Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 1999. 36-37. A kortárs kutatások között Jan Assmann fejtegetései kiemelten támaszkodnak Maurice Halbwachs munkásságára, akinek háború előtti életműve ugyanúgy az 1960-as évek közepétől került újfelfedezésre, mint Norbert Elias, Vlagyimir Propp és Mihail Bahtyin alkotásai. Mindez összefügg azzal a tudományelméleti váltással, amely az 1960-as évek elejétől kezdődött, és olyan szerzőkhöz, illetve műveikhez köthető, mint például Thomas Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* (1962) vagy George Kubler: *Az idő formája* (1962).

attitűdünkéből épül fel. Ennek következtében szinte sosem pontos, [...] és egyáltalán nem is fontos, hogy ilyen legyen. Az attitűd szó szoros értelmében a szervezett anyag azon képességének eredménye, hogy reflektálni képes saját 'sémáira', és közvetlenül tudati működés."⁵⁷ Vagyis az emlékezési sémák bevonása révén nem egyszerűen reprodukáljuk a történetet, hanem permutációkat hajtunk végre rajta, tudássémánkból megtoldjuk valószínű részletekkel, illetve a szerkezetet egyszerűsítjük, racionalizáljuk. Fontos még, hogy a történetnek nem tetszőleges jelentéselemei felejtődnek el, hanem különösképpen azok, amelyek nem tartoznak a történet „lényegéhez”.⁵⁸ Bartlett az emlékezés társas kerete kapcsán reflektál Halbwachsnak a család, egyéb csoportok és a társadalmi osztályok „kollektív memóriájának” nevezett és fentebb már ismertetett elméletére. Az angol szerző elfogadja, hogy az emlékezés, mint képzelettel teli rekonstrukció a csoportban zajlik, de nem tartja igazolhatónak, hogy ez azonosítható a csoportnak az emlékezésével.⁵⁹ A bartletti 'séma' meglehetősen rugalmas fogalma, illetve az emlékezet-jelentés-megértés kontinuum az 1970-es évektől a humán tudományok számos területén inspirálóan hatott.

Jan Assmann, amikor megkísérli átfogni az emlékezet problematikáját, az emlékezet négy módja között tesz különbséget. Ezek: a *mimetikus emlékezet*, mint a múlt gyakorlati tudásának átadása, az *anyagi emlékezet*, mint a tárgyakba foglalt történelem, a *kommunikatív emlékezet*, mint a múlt maradványai a nyelvben és a kommunikációban (beleértve magát a nyelvi kommunikáció képességét) és a *kulturális emlékezet*, amely múltbeli jelentések átadása, vagyis a kimondott történelmi utalások és a történelmi tudat.⁶⁰

Kutatásom szempontjából ezek közül a kommunikatív emlékezet, mint az emlékezet köznapi formájának vizsgálata jut szerephez. Ennek jellemzőit Assmann a kulturális vagy 'ünnepi' emlékezethez viszonyítva a következőkben adja meg: tartalma az egyéni életút keretei között szerveződő történelmi tapasztalatok, formája a személyközi érintkezésben alakul ki, közvetítőcsatornáit a személyes tapasztalás és szójhagyomány, illetve az eleven emlékezés az organikus emlékezőképesség révén,

⁵⁷ Bartlett, F.C.: *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1932. Magyarul: *Az emlékezés*. Gondolat, Budapest, 1985. 307-308.

⁵⁸ Vö. van Dijk, Teun: A történet felfogása. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 310.

⁵⁹ Vö. Bartlett, F.: I.m. 408-410.

⁶⁰ Vö. Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 1999. illetve Olick, Jeffrey K.-Robbins, Joyce: I.m. 23-24.

időhorizontja három-négy nemzedék (nyolcvan-száz év),⁶¹ mely a jellel együtt halad tova, és hordozója az aspecifikus kortársi emlékezetközösség.⁶²

A huszadik század végére szertefoszlott az a meggyőződés, mely szerint a történelem és az emlékezet episztemológiai és ontológiai szempontból eltérőek. A második világháború traumatikus tapasztalatai nyomán a történelem hagyományos értelmező kategóriái használhatatlanná váltak. A hatalom hivatalos emlékező eljárásai már nem az emlékezést szolgálták, hanem a büntudat enyhítéseként a felejtés folyamatának váltak részévé.⁶³ A modern kori teleologikus történelemszemlélet lassan hitelét veszítette a huszadik század második felében. Ezek egyik kortársi kritikájának is tekinthetjük Reinhart *Koselleck* kísérletét az időbe ágyazott tudat filozófiai szemantikájának kidolgozására. Ezt három alapvető vonatkozás mentén tárgyalja. Az első a *tapasztalattér* (a múlt egész öröksége) és a *várakozás-horizont* (a jövőt anticipáló aktusaink) polaritásának dialektikájában, a második a jelennek a születő múlt és a közvetlen jövő közti cseremozgásában, a harmadik pedig a jelenbeli tapasztalatnak a tapasztalattér és a várakozás-horizont kölcsönhatásából fakadó értelem által való felruházásában, azaz az időbeli orientáció impulzusaként ragadható meg.⁶⁴ E három dimenzió egységét – akár a történelemmel szemben is – az emlékezet biztosítja a múlt és jelen közti kontinuitás, a mindenkori egyéni tudathoz való hozzátartozás érzése, valamint a kosellecki értelemben vett tapasztalattér és várakozás-horizont közötti dialektikus kapcsolat fenntartása révén.⁶⁵

Paul *Ricoeur* szerint a mindennapi (individuális vagy kollektív) emlékezet elbeszélései és a történelmi elbeszélések között ismeretelméleti szempontból három síkon követezik be törés: az *adatgyűjtés*, a *magyarázat* és a *kompozíció* szintjén. Az írott történelem az emlékek kezelésmódjával (intézményesülés és archiválás, a kauzális szemlélet és a nagy elbeszélés kritikus viszonya az életvilág emlékezetével szemben)

⁶¹ Paul Ricoeur: Emlékezet-felejtés-történelem című munkájában is kiemeli, hogy egy nemzedék elbeszélései az emlékezet révén magukba zárják egy vagy két előző nemzedék elbeszéléseit is, ily módon az emlékezet időtere egy évszázadot is felölelhet. In *Narratívák* 3. 51-67.

⁶² Assmann, Jan: I.m. 56.

⁶³ Young, J. E. : The counter-monument: memory against itself in Germany today. In *Crit. Inq.* 18(2): (1992.) 267-296.

⁶⁴ Koselleck, Reinhart: *Vergangene Zukunft*. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1979. Magyarul: *Elmúlt jövő*. Atlantisz, Budapest, 2003. 401-430.

⁶⁵ Ricoeur: I.m. 61.

inkább elmélyíti, mintsem áthidalja a múlt és jelen közötti időbeli távolságot, a múlt távollévségét saját lényegi ismérveként magyarázva.⁶⁶

Napjainkban egyes szerzők az emlékezet helyzetét ellentmondásosnak, paradoxnak tekintik, mert véleményük szerint a múzeumok és emlékművek új divatjával párhuzamosan a történelem és a történelmi tudat vitathatatlanul halványul. Az is megfogalmazódik, hogy azért beszélünk olyan sokat az emlékezésről, mert nagyon kevés maradt belőle.⁶⁷ A tudományos történetírás tekintélyelvével szembeszegülve Foucault fentebb említett hatalomértelmezéséhez kapcsolódik a szerzőnek azon gondolata, hogy az emlékezés a küzdelem lényeges tényezője. Az emlékezés birtoklásáért és értelmezéséért folytatott küzdelem a társadalmi, politikai és kulturális érdekek közötti konfliktusban és kölcsönhatásban gyökerezik. Mindezek miatt olyan *ellenemlékezetek* alakultak ki a társadalom szubkultúráiban, marginális pozícióiban, amelyek különböznek a domináns felfogásoktól, s gyakran vitatják is azokat. Ennek nyomán a történetírás hangsúlyai is áttevődtek az elmúlt években a nemzetállamról a korábbi történetírásból kizárt csoportokra, mint a nők, a kisebbségek, a hétköznapi emberek élete. Ehhez kapcsolódik többek között a szóbeli történelemnek, mint egyének személyes tapasztalatain alapuló narratíváknak a vizsgálata.⁶⁸

Az emlékezetkutatásban a kommunikatív emlékezet vizsgálatának kontextusában kitapintható az oral historyhoz képest egy új diszciplína születése, a biográfiakutatás, amely mint módszer a politikai átalakulásoknak is köszönhetően gyorsan elterjedt Kelet-Európában, bár olyan módon, hogy „a mainstream biográfiakutatás meglehetősen nyugat-európai karaktert mutat.”⁶⁹ Az új tudomány önmeghatározásának igényéből fakad határainak megvonása, amely által önálló szociológiai metódusként definiálja

⁶⁶ Ricoeur: I.m. 57-58.

⁶⁷ Huyssen, A.: *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia* (Routledge, New York, 1995.), illetve Nora, Pierre (szerk): *Les Lieux de mémoire*, 7. kötet. (Les Frances, La République Le Nation, Paris, 1992.) Nora, aki a francia emlékezet „helyeit” számba vevő hétkötetes munka szerkesztője, Halbwachs igazi szellemi utódának tekinthető, amikor arról ír, hogy az emlékezet történelemmé válásakor elveszítjük élő kapcsolatunkat a múlttal. Nora ezt a folyamatot többnyire politikai okokkal magyarázza. A hatezer oldalnyi szövegről a bevezetőn kívül mindmáig nem készült magyar fordítás: Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. A hely problematikája. *Aetas*, 1999/3. 142-158. Vö. K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas*, 1999/3. 108-115.

⁶⁸ Vö. Olick, Jeffrey K.-Robbins, Joyce: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika*, 37. 1999. szeptember; 34-35.

⁶⁹ Ennek legújabb magyar nyelvű tudománytörténeti összefoglalását végezte el Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban című tanulmányában. In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 9-40.

önmagát. Ezt a belátást is szem előtt tartva dolgozatomat a relevánsnak tekinthető egyéb humán diszciplináris szempontoknak a megértésbe való bevonásával kívánom felépíteni. A sajátoméval rokon szemléletűnek tekintem azt a megközelítést, amely szerint „*az emlékezés olyan narratív tevékenység, amely az individuális státusokat, lokális közösségek szerkezetét, a közösségek interetnikus és egyéb szociális viszonyait és kapcsolatait, átfogóan az egyénnek egy szociális térhez való viszonyulását magyarázza és legitimálja.*”⁷⁰

II.4. A narratív paradigma

A *narratológia* mint az elbeszélés összes vonatkozását átfogó diszciplína az 1960-as években a strukturalista irodalomtudományban szerveződött önálló kutatási irányzattá, így tárgyának sokáig az elbeszélő jellegű reprezentációs formák strukturális elemzését tekintették. Magát a narratológia terminust is először a strukturalista nyelvész, Tzvetan Todorov használta. Az irányzat jelentkezésének szimbolikus aktusa volt a *Communications* című folyóirat 1966-os különszáma, amelynek első oldalán Roland Barthes a következőket írta: „A narratívum jelen van a mítoszban, a legendában, a mesében, a novellában, az epikában, a történelemben, a tragédiában, a drámában, az újságcikkekben, a beszélgetésekben. E szinte végtelen változatosságában a narratívum jelen van minden korban, minden helyszínen, minden társadalomban. A narratívum az emberiség történetével kezdődik, és soha, sehol sem éltek emberek, akiknek az életében ne játszott volna szerepet. A narratívum átível a kultúrákon és a történelmen.”⁷¹

⁷⁰ Keszeg Vilmos: Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról. Néprajzi *Látóhatár*, XIII. (2004.) 3-4. 41.

⁷¹ A narratívum mint kulcsfogalom visszatér Walter Fisher 1980-as években megfogalmazott felfogásában, amikor azt mondja, hogy „az emberi kommunikáció valamennyi formáját alapvetően történetekként kell értelmeznünk. A narráció időben és térben gyökerező kommunikáció. A jellem, az indíték és a cselekedet figyelembevételével életünk és mások életének valamennyi aspektusát lefedi.” Fisher úgy definiálja a narrációt, mint olyan szimbolikus cselekedetek - szavak és/vagy tettek - összességét, amelyek sorba rendeződnek, és jelentést hordoznak mindazok számára, akik élik, alkotják és értelmezik azokat. Ugyanakkor fontos különbség Barthes és Fisher felfogása között az, hogy utóbbi szerző egy olyan történeti folyamatba helyezi a terminust, melyben a narratív paradigma kezdeti kiterjedtségét, amely a logos kifejezés eredeti jelentésében még benne foglaltatott, fokozatosan fől váltja egy szűkebb, Fisher által a racionális világ paradigmájának nevezett értelmezésmód, mely a logoszt pusztán a racionalitás jelentésében tekintette érvényesnek. Az emberi kommunikáció jobb megértése érdekében javasolja Fisher a paradigmaváltást, mégpedig a narratív paradigma bevezetésével, amelyben a stílusnak és a szépségnek, vagyis a retorikai mozzanatoknak kulcsfontosságú szerepe van abban, hogy hallgatóként bele tudjuk élni magunkat egy történetbe. Vö. Fisher, Walter: *Human Communication as Narration: Toward a*

Ez a kijelentés is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyre többen próbálták meg az akkori tudományosság fogalmai szerint, módszeresen definiálni magát a narratívumot, ennek szerkezeti és funkcionális szabályszerűségeit. Legáltalánosabban azt mondhatjuk, hogy a narratívum és annak emlékezeti reprezentációja emberi vagy antropomorf szereplők cselekedeteit, célok felé való törekvéseit és az őket érintő eseményeket beszéli el. A történet időben szekvenciális rendben építkezik, van kezdete és vége, és teleologikus abban az értelemben, hogy valamilyen irány, végkifejlet felé tart.⁷²

A narratívák szerveződésének kutatása során az 1970-es években különböző forrásokból táplálkozó narratíva-modelleket különítettek el. R. *Beaugrande* és B. *Colby* tipológiája alapján⁷³ ezek közül az első a *nyelvészeti morfológia* által inspirált (Vlagyimir *Propp* által eredetileg a népmesék tipológiájára kidolgozott, majd az 1960-as években többek között A. J. *Greimas*, Cl. *Bremond*, A. *Dundes* által továbbfejlesztett) modell, amely láncokba szerveződött elemi egységeket tételezett. Maga Benjamin N. Colby amerikai folklorista is ezt vette alapul saját rendszeréhez. A második csoport a *generatív grammatikából* levezetett modelleké, amelyekben a szerkezeti elemeket transzformációs vagy generatív szabályok segítségével írták le és értelmezték, ezt más néven *történetgrammatikának* is hívják. Illetve a harmadik csoportot képezik azok a *logikai szemantikán* alapuló szerkezeti modellek, amelyek makro-kijelentések sémáival kombinált átfogó jelentéspropozíciókat próbáltak megadni.

Vlagyimir Propp orosz népmese-elemzése tekinthető az egyszerű narratív szerkezetek első komoly szisztematikus vizsgálatának. A varázsmese morfológiai analízise során Propp megkülönböztetett véges számú (31) állandó, invariáns elemet, melyeket ő a szereplők *funkcióinak* nevezett. Ezek elnevezése egy-egy konkrét cselekvés főnévi formájú változata (például: *eltávozás, tilalom, cselvetés, károkozás, útnak indulás, küzdelem, győzelem, üldözés, megmenekülés stb.*). A későbbi elméletekhez való viszonyt tekintve itt fontos megjegyezni, hogy az időben egymás után következő funkciók egyfajta *lineáris szintagmasort* alkotnak.⁷⁴ A funkciók

Philosophy of Reason, Value and Action. Columbia: University of South Carolina Press, 1987. In Em Griffin: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat, Budapest, 2001. 302-311.

⁷² Vö. Siklaki István: Narratívika. In Kanyó Zoltán és Siklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 298. illetve Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet*. Akti-Typotex, Budapest, 2006. 172.

⁷³ Beaugrande, Robert-Colby, Benjamin N.: Az akció és interakció narratív modelljei. In Kanyó Zoltán és Siklaki István (szerk.): I.m. 341.

⁷⁴ Meletyinszkij, Jeleazar: A mese strukturális-tipológiai kutatása. In Propp, V.J.: *A mese morfológiája*. (ford. Soproni András) Osiris, Budapest, 1995. 161.

sorrendje mindig azonos, viszont nem szükséges feltétel minden funkciónak szerepelnie minden meseszövegben. Az invariáns komponensek mellett vannak egyéb elemek is, amelyek nem gyakorolnak ugyan döntő befolyást a cselekmény fejlődésére, mégis igen fontosak. A szereplők és attribútumaik, a funkciók összekapcsolását szolgáló segédelemek, a háromszoros ismétléssel kapcsolatos segédelemek és a motivációk nomenklatúrája a mese változó komponenseinek foglalatja. A szerző megállapítja, hogy sok funkció logikailag bizonyos köröket képez. Ezeket szerepköröknek nevezi, melyek a következők: *a hős, az álhős, az ellenfél, az adományozó, a segítő, a keresett személy, az útnak indító*. Ezek szerint tehát a történet belesűrítendő néhány rövid mondatba, ahol a mondatok állítmányai képezik a mesék kompozícióját, az alanyok, tárgyak és más mondatrészek alkotják a szüzsét.⁷⁵

A proppi cselekvésközpontú narratív szerkezettel szemben a Greimas által kidolgozott aktanciális elmélet a cselekvőre (*actant*) helyezi a hangsúlyt. Ezen a szálon háromkategóriás modellt alkalmaz, melynek összetevői a következők: a vágy (valamely tárgy, személy vagy érték keresésének elve), a kommunikáció (minden feladó és címzett viszonyának elve) és a tulajdonképpeni értelemben vett cselekvés (minden előremozdító és ellenálló közti ellentmondás elve). Ebben az esetben a cselekvők lehetséges kapcsolataiból haladunk a cselekvések változatos kombinatorikáinak irányába, melyek lehetnek szerződések, keresések, próbatételek, harcok. Elmesélni valamit nem más, mint annak az elmondása, hogy ki, mit, miért és hogyan cselekedett, miközben ütemezzük az időben e szempontok összefüggését.⁷⁶

A cselekményszerkezet feltárására vonatkozó másik kísérletnek tekinthetők a *történetnyelvtanok* elméletei, amelyek Chomsky mellett építenek a fentebbi Propp és Colby-féle népmese-morfológiára is. Ezek a teóriák a mondat-történet analógiából indulnak ki, és olyan történetnyelvtani kategóriákat posztulálnak, melyeket a mondatnyelvtan mintájára hierarchikus „fa” struktúrába rendeznek. Azt tételezik, hogy az olvasó/hallgató fejében egy ilyen történetyszerkezet (vö. makroszerkezet) van, és ez irányítja a történetek megértését, visszaadását, képzését oly módon, hogy a „fa” szerkezet alapszintjéhez hozzárendeli a történet konkrét kijelentéseit.⁷⁷ Az 1970-es évek

⁷⁵ Propp, Vlagyimir J.: *A mese morfológiája*. Osiris, Budapest, 1995. 115.

⁷⁶ Vö. Greimas, Algirdas Julien: *Sémantique structurale*. Larousse, Paris, 1966., illetve Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszél azonososság. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 380-382.

⁷⁷ Rumelhart, David A.: Notes on a schema for stories. In Bobrow, D-Collins, A. (ed.): *Representation and understanding*. New York, Academic Press, 1975. 237-272. Magyarul:

vonatkozó elméletei közül ez tekinthető a leginkább mechanikusnak a cselekmény vizsgálatakor, mind a statikus makroszerkezet, mind a tartalomtól független narratív struktúra feltételezése miatt.

Walter Kintsch és Teun van Dijk⁷⁸ nevéhez köthető a *kijelentéslogikán* (ahol az alaptézis, hogy a szövegbázis kijelentések halmaza) alapuló szöveggrammatika kidolgozása, amely szorosan összefügg a tudás szervezésével és a nyelvi megértés elméletével.⁷⁹ A szöveg szemantikai mélyszerkezetét hívja van Dijk *makrostruktúrának*, a kísérletek szerint ezek nagyobb valószínűséggel fordulnak elő a felidézésekben, emlékezésben. A szerző a narratív elmélet kidolgozásakor hangsúlyozza a megkülönböztetést a *szöveg (discourse)*, mint a beszéd nyelvi szövegstruktúrája és a *narratíva*, mint a beszédben megnyilvánuló narratív struktúra között. Ez utóbbit nem jellemzi a beszéd grammatikája, hanem külön, általánosabb makrostrukturális szabályrendszer segítségével kell magyaráznunk. Hiszen történeteket nemcsak verbális nyelven lehet előadni, hanem különféle vizuális (rajz, festmény, fénykép, film), zenei (programzene) vagy mozgásos (tánc, pantomim) jelrendszerbe kódolva is. A narratívumok cselekedeteket mesélnek el, amelyeket *célok* elérésére irányuló *tervek* vezérelnek. „A cselekedeteket eszerint szándékos emberi tettekként határozhatjuk meg, amelyek a dolgok állását úgy változtatják meg, ahogy egyébként nem változna.”⁸⁰ A cél, mely egy kívánatos állapot elérése vagy megtartása, önmagában véve problematikus a szereplő céljainak, illetve a szereplők céljainak ütközése miatt, aminek következtében a történetek a szereplők problémáinak expozíciója és megoldása körül forognak. Amennyiben a strukturális követelmények és a szövegkoherenciát biztosító alapelemek (a szereplők, a hősök bemutatása, a kiinduló helyzet ismertetése, a bonyodalom, a megoldás) és a közöttük lévő tartalmi kapcsolat indikációi hiányoznak, az elbeszélést nem fogadjuk el érvényes narrációnak. Továbbá érdekes, figyelmünket lekötő „történetnek csak az olyan cselekvéses szöveget tartjuk, amelynek még specifikus narratív makrostruktúrája is van. Ennek a kanonikus szerkezetnek részei:

Rumelhart, David A.: Megjegyzések egy történetsémáról. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): I.m. 330-340.

⁷⁸ A *Poetics* folyóirat 1980-as különszáma. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): I.m. 309-329.

⁷⁹ Ennek alapja a mikroszerkezet-makroszerkezet megfelelésének koncepciója. Ez utóbbi, a makroszerkezet nem statikus, leíró módon határozható meg, hanem olyan elhagyási szabályok segítségével, amelyek a kivonatkészítést irányítják. Eszerint van egy olyan egységes, mögöttes szerkezet, amelyben megfelelés van a mondatok és a történetek jelentésszerkezete között. A nem konvencionális szemantikai makroszabályoknak az alkalmazása viszont a konvenciókat tételező tudásalapra épül.

Keret, Bonyodalom, Megoldás, Értékelés és Kóda. Intuitíve azokat a történeteket, amelyek nem rendelkeznek ilyen narratív struktúrával, úgy kell tekintenünk, mint amelyekből hiányzik a 'csattanó', az az érdekes, furcsa vagy váratlan dolog, ami az egész elbeszélés szervezője, és a Bonyodalom narratív kategóriájának lehetséges szemantikai megkötetése.[...] Hasonlóan egy 'igazi' történetnek tartalmaznia kell azt is, hogyan reagált egy személy ezekre az eseményekre vagy cselekvésekre, pl. a feltételek helyreállításában, egy cél elérése érdekében. Ebben felfedezhetjük a Megoldás narratív kategóriáját. Láthatjuk, hogy egyrészt a cselekvés struktúrája, másrészt az informativitás pragmatikus feltételei és a 'vicc,' 'izgalom' iránti pszichológiai szükségletek vegyülnek a történetek meglehetősen rögzített, általános kategóriáival. Ezek a kategóriák és ezek szintaktikai és szemantikai szabályai a kultúránkban oly mértékben konvencionálisakká váltak, hogy a nyelvhasználók sok esetben észreveszik egy történet rosszul formált voltát.⁸¹

Az utóbb bemutatott teória a *keret- vagy vázelmélet* egyik változata, amely összefügg a narratívum mint reprezentáció kérdésével, ahol a keret (frame) olyan, korábbi tapasztalatok alapján létrejött ismeretstruktúra, tudásalap, amelyek segítségével az új adatok értelmezhetők, illetve többé-kevésbé jósolhatók is.⁸² A keret- vagy vázelmélet másik változata Schank és Abelson *foratókönyv-elmélete*. „A foratókönyvek a szerzők értelmezésében egy-egy adott jelentéstartomány narratív módon való strukturálásai; a szerkezet és a tartalom tehát szerves egységet alkot. A foratókönyv leginkább talán a Propp- és Colby-féle mesemorfológiákkal rokonítható, úgy, hogy egy-egy foratókönyv egy korpuszsal állítható párhuzamba. További párhuzam, hogy a foratókönyvre is jellemző az egyes tartalmi elemek kötött sorrendje. Schank és Abelson azonban ennél erősebb makroszerkezeti koherenciát biztosító eszközt alkotnak, amely egyben a mikroszerkezet és a makroszerkezet közti megfeleltetést is megoldja. Ez az okozati lánc, amely a mikroszerkezet elemi eseményei között megállapított kapcsolatok révén alakul ki.”⁸³ Az okozati lánc elemei a következők: *Eredményez* (egy cselekedet állapotváltozást okoz), *Lehetővé tesz* (egy állapot lehetővé teszi, hogy egy cselekedet végbemenjen), *Kivált* (bármely cselekedet vagy állapotváltozás azt okozhatja, hogy az egyén erre vagy más cselekedetre

⁸⁰ Beaugrande, Robert-Colby, Benjamin N.: I.m. 342.

⁸¹ van Dijk, Teun: I.m. 322.

⁸² Vö. Síklaki István: Narrativika. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): I.m. 299.

⁸³ Síklaki István: I.m. 305-306.

gondoljon, *Indokol* (egy új gondolat rendszerint egy cselekedet indokául szolgálhat. Az *indokol* teremti meg a kapcsolatot a döntések és a fizikai következmények között).⁸⁴ Ennek az okozati láncnak a megalkotását a történet előadójaként vagy hallgatójaként a kezdeti szakaszban azonosított makroszerkezeti egység mint hozzáférhető tudásalap teszi lehetővé. Ennek a tudásalpnak értelmezési keretként részei még a kulturális tudásnak olyan elemei is, mint a hiedelmek, vélemények, attitűdök, érdeklődés, normák, értékek, szerepek, hiszen a történeteket mindig társadalmi helyzetek kommunikációs kontextusaiban mondjuk el. Lényegében minden emberi tudás tapasztalataink ismeretében szerkesztett történeteken alapul. Új élményeinket is a régi történetek fényében értelmezzük, és csakis úgy vagyunk képesek látni a világot, ahogyan történeteink ezt megengedik.⁸⁵

Az eddigiek alapján az elbeszélés olyan alapvető tevékenységnek tekinthető, amely az idő megtapasztalását értelemmel, jelentéssel ruházza fel, vagyis az elbeszélés ez által cselekvésorientáló és identitásképző funkcióval bír. Lényeges tudománytörténeti következménye a huszadik század utolsó harmadában zajló narratológiai kutatásoknak, hogy kivétel nélkül mindegyik felfogásmód, illetve az ezeket képviselő szerzők közös vonása, hogy feltételezik a narratíva *preformativitását*, azt, hogy az elbeszélés módozata nem tetszőleges és önkényes, hanem valamilyen előzetes (lineáris, mélystrukturális, logikai vagy algoritmikus) szervezőelv nyomán jön létre. Ennek a felismerésnek a társadalomtudományban az 1980-as évektől lezajlott diszciplináris váltás, a narratív szemléletű történeti és antropológiai kutatások vonatkozásában is meghatározó jelentősége van.

A *kritikai narratológia* a szemiotikai strukturalizmus fentebb bemutatott cselekvésközpontú elbeszélés-elméletével kapcsolatban továbbgondolja a Proppnál segédelemek közé sorolt *leírás* szerepét. Barthes is még a cselekvés elsődlegességéből indul ki, és a leírást csupán *indice*-nek (tematikai mutató) vagy *catalyse*-nek (kiegészítő) tekinti, de soha nem *noyau*-nak (lényeg). Genette már a leírást *ancilla narration*isként határozta meg, az elbeszélő szövegrészek szolgálóleányaként, mely paradox módon bár másodlagos, viszont lényegi is, mint az elbeszélés határa.⁸⁶ A

⁸⁴ Schank, Roger C.: The Structure of Episodes in Memory. In Bobrow, D.G-Collins, A.M: (eds): *Representation and Understanding*. Academic Press, New York, 1975. 237-272.

⁸⁵ Schank-Abelson: *Knowledge and Memory: The Real Story*. Lawrence Erlbaum Ass. Publ. Hillsdale, 1995.

⁸⁶ Innen művének címe: Genette, Gérard: Boundaries of Narrative. In *New Literary History*, 1976 (8.) 1-15.

kortárs kritikai narratológus, Mieke *Bal* szerint a leírás olyan alapvető és rugalmas szövegszervező eljárás, amely szóképekből épül föl, és azon túl, hogy részegységként vizsgálható, kapcsolata van jelentést meghatározó szerepben a közvetlen kontextussal és a szöveg egészével. Vagyis „a leírás hatása nem korlátozódik magára a leíró szakaszra. Ahol az elbeszélő szöveg kellően rugalmas, ott felnyithatjuk, előre megmondhatjuk, összefoglalhatjuk, átalakíthatjuk, és megalkothatjuk a teljes elbeszélés jelentését.”⁸⁷

A huszadik század első harmadától számítható „linguistic turn” a fentebbi (nyelvelméleti, ismeretelméleti, szemiotikai) területekről az évtizedek során fokozatosan áttért a humán tudományok egyre szélesebb körére, és a század utolsó harmadában elérte a történettudomány és kulturális antropológia sokáig kételymentesen szemlélt nyelvezetét, nyelvhasználatát, létrehozásának és alkalmazásának korábban oly magától értetődő módozatait is. A múlt és a jelen értelmének feltárására hivatott diszciplínák nyelvi intranszparenciájának felismerése végleg eloszlatta azt a kora újkori naiv tévhitet, hogy a történelemről szóló beszéden keresztül maga a szóba hozott valóság jelenik meg. Kiderült, hogy a történettudomány és az antropológia nem csupán rá van utalva a nyelvre, hanem a nyelvhasználat bizonyos módjai jellemzik és meg is határozzák őket. Rajtuk keresztül nem a tények, nem a valóság, hanem az erről szőtt elbeszélés mint a tudás módja lép működésbe.⁸⁸

Ebben az összefüggésben olyan – egymástól egyébként az életvilág narratív jellege megítélésben távol állónak tekintett – szerzők, mint Hayden *White* és Jörn *Rüsen* egyetértenek abban, hogy a történeti elbeszélés lényegi jegye annak poétikai funkciója. A történelem narratív jellegét valló két álláspont alapvetően különbözik is egymástól. *White* számára, aki elméletét *történeti tropológiának* nevezi, a történelem elbeszélés általi *megalkotottsága* áll a középpontban. Véleménye szerint „a történelmi események,

⁸⁷ Bal, Mieke: A leírás mint narráció. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998. 159. Bal ebben a tanulmányában bemutatja a leírás általa kidolgozott összevont, szintetikus modelljét, amelyben felhasználja a jakobsoni metonimikus és metaforikus szerkesztőelvet és Philippe *Hamontól* a leírás mint lexikális megjósolhatóság elméletét. Ezek alapján Bal megkülönbözteti a leírás hat fajtáját, melyek között a határvonalak nem élesek, és a metaforikusság a fő szervezőelv. Vö. Bal: I.m. 135-170.

⁸⁸ A narratíva szó „a latin nyelven keresztül a *gnarus* (tudni, kapcsolatban lenni, szakértő, ügyes) és *narro* (kapcsolni, elmondani) szanszkrit szavak tövéből, a *gna* (tudni) szóból erednek.” *White*, Hayden: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe*. Osiris, Budapest, 1997. 103.

ha egy történet lehetséges elemeiként fogjuk fel őket, értéksemlegesek.”⁸⁹ Az így felfogott történelmi eseménysor számos „különböző módon cselekményesíthető, hogy különböző értelmezéseket adhassunk nekik, és különböző jelentéssel ruházhassuk fel őket.”⁹⁰ White felfogása, hogy különböző típusú cselekményszerkezetek állnak rendelkezésre, amelyekkel a tényeket kódolni lehet. Az események ilyen konfigurációs típusainak egy része a történész számára megadja azt a lehetőséget, hogy a rendelkezésére álló elemeket értelmes történetté szervezze. A szerző a történészi alkotásmódot az irodalmi felé közelíti, és az elbeszélés poétikai kategóriái szerint értelmezi, elsősorban Northrop Frye-nak az irodalmi formákat, műfajokat, hangnemeket, történetmódokat az archetípusok alapján strukturáló elméletére támaszkodva.⁹¹

White szerint a folyamat preformatív, vagyis nem önkényes, mert az események adott csoportját vizsgálva a történész érzéklni kezdi, hogy azok milyen lehetséges történetformát ölthetnek. A frye-i értelemben vett archetipikus struktúrák száma pedig korlátozott. E koncepció értelmében az ilyen fajta narrativizálás az alapja mind a történész, mind az olvasó részéről az események megértésének. „Az események ismertté válnak, de nem a részletek, hanem a funkció szempontjából: egy ismert konfiguráció elemeivé alakulnak. Az teszi őket érthetővé, hogy annak a cselekményszerkezetnek a kategóriáiba foglalják őket, ahol egy meghatározott típusú történetként vannak kódolva.”⁹² White-nál a történész általi cselekményesítés az olvasónak szóló jelentésadás gesztusát képezi, amelyet párhuzamba állít a személyes élettörténet kiképződésével, illetve annak zavaraiival és ezek elhárításának módjával.⁹³ Ebben a koncepcióban a történelmi narratívák nemcsak események és folyamatok modelljei, hanem metaforikus természetük van, amely révén „a történelmi narratíva *szimbólumok komplex rendszere*, amely irányt mutat nekünk, hogy megtaláljuk az események szerkezetének az irodalmi hagyományban rejlő *ikonját*.”⁹⁴ White itt az ikon kifejezést Ch. S. Pierce nyelvfilozófiájának megfelelő jelentésben használja, és úgy véli, az ikon

⁸⁹ White, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In *A történelem terhe*. Osiris, Budapest, 1997. 74.

⁹⁰ I.m. 75.

⁹¹ Frye, Northrop: A kritika anatómiája. (ford. Szili József) Helikon, Budapest, 1998.

⁹² White, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In *A történelem terhe*. Osiris-Gond, Budapest, 1997. 78.

⁹³ Ennek lényege, hogy a lelki beteg az orvos segítségével új jelentést ad egy újrászótt narratíva mentén az eseményeknek, így válik lehetővé, hogy megváltozzon fontosságuk az élet egésze szempontjából.

révén válasz kapható arra, minek a reprezentációi a történelmi reprezentációk. A narratíva eszerint úgy írja le a történelmi eseményeket, hogy „egyúttal közli az olvasóval, mit tekintsen az események ikonjának, aminek alapján 'ismertté' teheti azokat.”⁹⁵ Azonban White nem csupán Pierce fogalmainak alkalmazási kísérletével próbál szemiotikai elemeket beépíteni koncepciójába, hanem akkor is, amikor az eseményváz-komponensek szintaktikailag strukturált sorozatait elemzi, megállapítva, hogy két lehetséges végpont adódik cselekményszerkezetek létrehozásakor. Az egyik esetben a kezdeti eseményt ruhazza fel a meghatározó tényező státusával, az így strukturalizált cselekménysor a *determinisztikus* alkotás (pl. Rousseau: Második Értekezés, Marx: Kommunista kiáltvány, Freud: Totem és tabu). A másik esetben a sorozat utolsó elemét éri ez a megtiszteltetés, ez esetben *esztatologikus* vagy *apokaliptikus* típushoz jutunk (pl. Szent Ágoston: Isten városáról, Hegel: Történelemfilozófia). A kettő között helyezkednek el a történelmi munkák különböző változatai a maguk jellegzetes „fikciós” cselekményszerkezetével (pl. tragédia, komédia, románc, szatíra), hogy meglegyen az érthető forma és a felismerhető jelentés.

White nézete, hogy a történelemnek nincs általánosan elfogadott nyelve. A történelmi beszéd a nyelv *figuratív technikáját* alkalmazza mondanivalója kódolására, a kommunikációra. Ebből következően már az események leírását is meghatározza a nyelvben uralkodó figuratív forma (*metafora, metonímia, szinekdoché, irónia*) mielőtt felépítené magát a narratívát. A narratíva értelmező ereje pedig a korábban kódolt eseménycsoport destrukturalizálása és egy másik mód szerinti újrakódolása közötti *kontrasztból* fakad. Erre példa Edmund *Burke* értelmezése a francia forradalomról, amely a groteszket ironikus formában kódolja.

Mindezek nyomán levonható az a következtetés, hogy a narratíva szerkezete, az összefüggés aspektusa (hogy mi a kezdeti és a végső állapot) szintén a modalitástól függ. A történelmi szöveg és feltevésem szerint az élettörténetek szervezőelve, értelmező technikája eszerint nem különbözik az irodalmitól. Az ezeket átható frye-i archetipikus struktúrák az előbbieken alapján: *modell, jel, szintaktikai viszony, figurativitás, kontraszt*.

Rüsen a történelem narratív jellegének elemzésekor a hangsúlyt a gyakorlatot irányító szándékok tudományosság általi megszólítottóságára helyezi, melynek érdeme a

⁹⁴ I.m. 82.

⁹⁵ Uo.

kommunikatív folyamatokat formáló retorikai és esztétikai *hatásában* rejlik.⁹⁶ Ez utóbbi összefüggésben tehát az elbeszélés szemléletessé válik, részesedik az érzéki szemlélet meggyőzőerejéből, melynek révén a befogadók szabad, kényszerektől mentes viszonyt alakíthatnak ki önmagukhoz történeti emlékezetükben. Másfelől a megformált elbeszélés révén a megszólítottak erőt kapnak a termékeny jövőperspektíva megalkotásához. A retorikai aspektus pedig az elbeszélő szöveg felhívó szerkezetében érhető tetten, amikor az időtapasztalás értelemalakzatai olyan módozatokban jelennek meg, amelyek a címzettek számára a cselekvés- és identitásképződés nyelvi fajtáit jelentik, a hallgatók úgy érzik, az elbeszélés az ő nyelvükön szól.

II.5. A narratív identitás

Az identitás problémájának számos diszciplínát átfogó szövevényében itt most csupán az elbeszélte identitás néhány alapvető összefüggésére utalok. Előzetesen szükséges megjegyezni, hogy az identitáshoz is történetileg változó jelentések, értelmezések és elvárások kapcsolódnak.

A modernt megelőző társadalmak a rokonság alapvető strukturáló elvére épülnek. Ezekben a társadalmakban a személyes identitás majdnem kizárólag közvetlen, „face to face”, ismerős, szisztematikusan kapcsolódó viszonyok között alakul ki. Az egyén úgy érezheti, hogy közvetlen társas kapcsolataiban másokkal azonos szociális realitásban él. Az én stabilitásához nagymértékben hozzájárul, hogy a rokonsági rendszerek, mint kapcsolódások egy individualizált, állandónak tűnő, szubjektíve jelentésteli szimbolikus univerzum elemeiként artikulálódnak.⁹⁷

„A premodern társadalmi kapcsolatok felbomlása az identitás megteremtését és elismertetését problematikussá tette. A modernitás nemcsak a kollektív identitásformákat rendezte át (itt leggyakrabban a rokonsági, rendi stb. kapcsolatok felbomlására szokás hivatkozni), hanem a személyes identitás létrejöttére is alapvetően kihatott. A modernitás – mivel gyökeresen átalakította a térhez és az időhöz fűződő korábbi kapcsolatokat – azt a feladatot róta ránk, individuumokra, hogy magunk

⁹⁶ Vö. Rösen, Jörn: A történelem retorikája. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest, 1999. 48-50.

⁹⁷ Luckmann, Thomas: Personal Identity as an Evolutionary and Historical Problem, 71. Idézi: Csabai Márta-Erős Ferenc: *Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. József Műhely Kiadó, Budapest, 2000. 28.

teremtsük meg újra és újra személyes és társadalmi azonosságunkat, vagyis olyan összefüggő élettörténetet legyünk képesek elbeszélni magunkról, melyet környezetünk is hitelesnek tart és elfogad.”⁹⁸

Ugyanakkor a modernitás kapcsán nemcsak problémaként és feladatként, hanem lehetőségként is tételezhető az identitás, hiszen új artikulációs formák képződnek számára. „A modernitás *megalkotta* az életrajzi szerkezet formáját mindenkinek – nemcsak a ’hősök’ vagy a társadalmi ranglétra csúcsán lévő emberek számára. Az individualitás szintjén az elmúlt két és fél évszázadban láthatóvá válik az írott önéletrajzok óriási méretű elterjedése a társadalom minden rétegében. Tapasztalatai mentén mindenki képes elmondani élettörténetét, meghatározott helyzetekben elmesélni életrajzát vagy annak részeit. A kommunikációs helyzet majdnem minden típusa megkívánja a sajátos egyéni életrajzi szelf-prezentációt, ami a *személyre*, azaz a *cselekvés és a tapasztalat komplexitására* vonatkozik.”⁹⁹

Stuart Hall a modernség feltűnését követően az identitás három koncepcióját különbözteti meg, mely három szubjektumfogalomhoz kapcsolódik: a felvilágosodás szubjektumához, az általa szociológiainak nevezett szubjektumhoz és a posztmodern szubjektumhoz. „A felvilágosodás szubjektumának alapja az ember fogalma, a biztos középponttal rendelkező, egységes individuum, értelmes, tudatos és cselekvőképes lény. ’Középpontja’ olyan belső mag, amely már az egyén születésekor megvan, és vele együtt bontakozik ki, miközben lényegileg változatlan marad – kontinuum vagy azonos önmagával – az egyén létezése folyamán. Az én középpontja az egyéni identitás. [...] A szociológiai szubjektum belső magja nem autonóm és önálló, hanem azokkal a ’szignifikáns másokkal’ fenntartott viszony során formálódik, akik a szubjektum által lakott világok értékeit, jelentéseit és szimbólumait – kultúráját – közvetítik a szubjektum felé. [...] Az identitás az én és a társadalom közötti ’interakció’ folyamán alakul ki. A szubjektum még ekkor is rendelkezik egyfajta belső maggal vagy lényeggel, azaz ’valódi énnel’, ez azonban a ’kinti’ kulturális világokkal és az általuk felkínált identitásmintákkal folytatott állandó párbeszéd során formálódik és

⁹⁸ Kovács Éva: Szociológiai tézisek az etnicitás és identitás tanulmányozásához. In uő: *Identitás és etnicitás diskurzív és narratív megközelítése*: http://www.mtaki.hu/docs/080611_12/teljes/kovacs_eva_identitas_es_etnicitas_diskurziv_es_narrativ_megkozelites.pdf

⁹⁹ Fischer-Rosenthal, Wolfram: Address Lost: How to Fix Lives. Biographical Structuring in the European Modern Age. In Breckner, Roswitha-Kalekin-Fishman, Devorah-Miethe, Ingrid (ed.): *Biographies and the Division of the Europe*. Leske+Budrich, Opladen, 2000. 65.

változik.”¹⁰⁰ Eszerint az identitás áthidalja a személyes és nyilvános világok közti szakadékot olyan módon, hogy interiorizáljuk a kulturális világok jelentéseit és értékeit, melynek eredményeként mind a szubjektumok, mind az ő kulturális világuk stabilizálódik. „A posztmodern szubjektum, mely nem rendelkezik rögzült, lényegi vagy folytonos identitással. Az identitás ’mozgatható ünnep’ lesz: aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket. Történetileg és nem biológiailag határozható meg. A szubjektum különböző alkalmakkor különböző identitásokat ölt magára, melyek nem gyűlnek egy koherens ’én’ köré. Ellentmondásos identitások élnek bennünk, melyek különböző irányokba tartanak, így identifikációink is állandóan elmozdulnak. Ha úgy érezzük, hogy születésunktől a halálunkig egységes identitással rendelkezünk, az csak azért van, mert egy vigasztaló történetet, vagyis ’az én narratíváját’ szőjük magunk köré.”¹⁰¹ A posztmodern identitás annyiban tér el a moderntől, hogy a korábbi esszencialista felfogásokkal szemben az így konstruált identitás labilis, de ez a labilitás már a normalitás részét képezi.

Paul Ricoeur a személyes azonosság hermeneutikai értelmezése során megkülönbözteti az *ugyanazonosság* (*idem, mēmeté, sameness*) és *őmagaság* (*ipse, ipseité, selfhood*) fogalmát. Az ugyanazonosság elsőként a numerikus egyezés, változatlan főnévvel megnevezve a nyelv rendjében, amely ’egy és ugyanazon’ dolog jelölője az azonosság és újraazonosíthatóság értelmében. Másodszor kvalitatív azonosság, a behelyettesíthetőség művelete szemantikai veszteség nélkül. Harmadszor az időbeli distanciák áthidalása, a megszakítatlan folytonosság az individuális azonosság első és utolsó állapota között, amely a struktúra eszméjét is táplálja. Az idő itt az eltérés, a különbözőség tényezője, amelynek folyamán az emberi jellem (*character*) tartós diszpozíciók együttese, amelyről felismerhető. Az őmagaság pedig válasz arra a kérdésre, hogy ’Ki vagyok én?’ – ahol a ’ki’ kérdése nem vezethető vissza a ’mi’ kérdésére, szemben a jellemmel, amely ténylegesen a ’ki’-nek a ’mi’-je. Ricoeur az ugyanazonosság jellemével szembeállítja az adott szó megtartását, mint az őmagaság önmegőrzését. Az identitás e két pólusa között tátongó rés áthidalására vezet be

¹⁰⁰ Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk): *Multikulturalizmus* Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 60-61.

¹⁰¹ Hall, Stuart: Uo.

Ricoeur a narratív identitás fogalmát.¹⁰² Az identitásról való gondolkodásban egyfajta paradoxonnak tűnik, hogy a személyes identitás kérdésekor az ipse-identitás az, amelyről narratív eszközökkel alig vagyunk képesek beszélni, hiszen erkölcsi eszméje az önmegőrzés, a tanúságtétel önmagunk mellett, amelyet belső élmények táplálnak, és amely minden pillanatában felöleli a múlt esetlegességei és a jövőbeli várakozások közé feszített időhorizontot. Nyelvi eszközökkel megnyilatkozni valójában csak az idem-identitásról tudunk. Ennek megfelelően „az elbeszélés (*récit*) szereplőjeként értett személy nem *saját* tapasztalatainak különálló entitása. Éppen ellenkezőleg: osztozik az elmesélt történetnek megfelelő dinamikus azonosság rendjében. Az elbeszélés (*récit*) az elmesélt történet azonosságát építve építi a szereplő azonosságát, s ez utóbbit nevezhetjük elbeszélt azonosságnak (*identité narrative*). [...] Az elbeszélt azonosság egyszerre adja a kezünkbe a lánc mindkét végét: a jellem időben való állandóságát és az önmegőrzést.”¹⁰³

Elbeszéléseinkre úgy tekintünk, mint amelyek *értelmet adnak* életünk eseményeinek. Az élettörténet olyan értelemképződési színtér, amely uralhatatlansága és ellenőrizhetetlensége révén különbözik minden más értelemadástól, és amelyben az eleven tapasztalatnak, mint a magától meginduló értelemképződés színtérének meghatározó szerepe van. A tapasztalat valójában egy előre nem eltervezett kavargó áradat, és csak ritkán tisztul le annyira, hogy egyértelműen rögzíthető tények csapódhassanak ki belőle. A tapasztalatok, melyek az időtől és a történetiségtől elválaszthatatlanok, sokrétűségük miatt láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz. A megszülető új felismerés kezdeményszerű értelemképződmények egész sokaságából emelkedik ki, és így kiválva, tőlük elhatárolódva tesz szert többé-kevésbé megszilárdult alakra. Az eközben háttérbe szoruló értelemkezdemények az elfojtás vagy a feledés sorsára juthatnak, de ez nem akadályozza meg őket abban, hogy egy új tapasztalat hatására ismét előtérbe ne kerüljenek. A tapasztalatok az elbeszélt történetekben találják meg a nekik megfelelő nyelvi kifejezést. A bennünket ért „véletlenek” – amelyek önazonosságunkat elbizonytalanítják – pontosnak és hitelesnek vélt történeteink helyesbítésére kényszerítenek. A *sorsesemény* hatására önazonosságunk szövedéke

¹⁰² Vö. Ricoeur, Paul: Personal Identity and Narrative Identity. In *Oneself as Another*. University of Chicago Press, Chicago, 1992. 116-119.

¹⁰³ Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélt azonosság. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 384, 408.

felfeslik, az élettörténet foglalata meghasad és felnyílik.¹⁰⁴ „A sorseseemény mából visszatükröződő fényében kell újraírunk múltunkat, hogy fenntarthassuk azonosságunkat a történettel. A sorseseemény megkérdőjelezi addigi viszonyunkat életünk történetéhez. Ez az újrateemtett történet a mindenkori jövővel is kapcsolatban áll, hiszen azt alapozza meg. Elbeszélése pedig múlt és jövő ütközőpontja. [...] A törésekben az addigi értelem elmerül, és lassan felbukkan az új.”¹⁰⁵ Ha tehát az élettörténetet a magától lejátszódó *értelemképződés* színterének tekintjük, akkor az önazonosságban ama küzdelem legfőbb tétjét látjuk, amely ezen a szintéren az *értelemrögzítésért* folyik.

Az emlékek lezártsága, szigetszerűsége és az emlékezés kontinuitása közötti látszólagos ellentmondásosságot az elbeszélés oldja föl, mint olyan nyelvi közeg, amely az arisztotelészi ütköző-egyezés (*concordantia-discordantia*) hordozója a *fordulat* és a *felismerés* mozzanata között. Az elbeszél, narratív idő mindig az ember számára releváns idő, és cselekményszövéseben ezek képezik az úgynevezett narratív csomópontokat, amelyek beágyazzák az esetlegességet a szükségszerűség vagy a valószínűség konfiguráló aktusába.¹⁰⁶

Ha a beszéd létartikuláció, akkor az elbeszélés ennek a létartikulációnak temporális struktúrává formálójává lesz. Az így létrejövő időbeli folytonosság teremtheti meg magát az identitást, amely kulturális konstrukció, ezen belül pedig a kommunikációs folyamatok által létrejött és fenntartott dinamikus struktúra az élettörténet keretében.

*

¹⁰⁴ Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998. 42-43. Tengelyi László úgy fogalmaz, hogy önazonosságunk narratív értelmezése csak egyik fele az igazságnak, ugyanis másik fele a cselekvésben rejlik. Tengelyi álláspontja, hogy az, amit úgy nevezünk, hogy *önmagam*, az maga is meghasad és kettévál: cselekedeteinkből nyilvánvalóvá váló énünk nem merül ki abban az énünkben, amely az életünkről elmondott történetekből rajzolódik ki. Az *önhasadás* nem patológiusan értendő, hanem ellenkezőleg, nélkülözhetetlen velejárója annak, amit normalitásnak nevezhetünk. A normális tudat működésében megkülönböztet visszatekintő beállítottságot, amely a történetmondásra jellemző, illetve előretekintő beállítottságot, amely a cselekvés elengedhetetlen tartozéka. A fentebbi kétféle beállítottság között *állandó ingamozgásban* vagyunk, ahol a közvetítőszeretet a tapasztalat áramló sokértelműsége teszi lehetővé. Vö. Tengelyi László: Tapasztalat, cselekvés és elbeszélte történet. *Világosság*, 2000/11-12. XLI. évf. 76-89.

¹⁰⁵ Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 16-17.

¹⁰⁶ Vö. Ricoeur, Paul: I.m. 376.

A narratíva és megértés fentebb tárgyalt ontológiai mivolta mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy a benne testet öltő élettapasztalat formáló erői között ott vannak a történelminek nevezett folyamatok is. Ezért a következőkben szükségesnek tartom a régió történeti áttekintését, mivel a nyugati határvidéket érintő események feltételezésem szerint jelentős hatással voltak a lokalitásra és annak individuumaira nemzedékeken keresztül, és erőteljesen alakították a társadalmi kommunikáció körülményeit, lehetőségeit.

A történeti adatok és események azonban nem léteznek önmagukban, hanem a korábbiakban kifejtett értelemben egy összefüggővé tett eseménysor elemeiként nyernek jelentést. A történelmi rekonstrukció tehát szövegkonstrukció, ezen belül pedig elbeszélés alkotása, tehát az élettörténeti narratívák bemutatását megelőző fejezetben azt a történetet beszélem el, mely a régió huszadik századi történelméről szól.

III. A HATÁR MENTI TÉR KIALAKULÁSA: A MAGYAR-OSZTRÁK HATÁRRÉGIÓ TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

III.1. A magyar-osztrák határ kialakulása az első világháborút követően

A Magyar Királyság és a vele szomszédos Ausztria között az első világháború befejezéséig nem volt lényeges határvita. A határ természetes vonalak mentén, északon a Lajta folyónál, középen a Rozália-hegység gerincén, délen pedig a Lappincs-folyónál volt. 1919-ben a Párizsban üléselő békekonferencia az Ausztriának átadott első békefeltételekben a két ország történelmi határain nem változtatott. Ezt követően az osztrák kormány külön jegyzékben fogalmazta meg területi és lakossági igényét Magyarországgal szemben. Osztrák részről a területi igény fő indoka a vonatkozó régió etnikai aránya volt, mely szerint a lakosság 75%-ban németajkú, 15%-ban pedig horvát nemzetiségű és csak 8%-ban magyar. „Ugyan az osztrák hivatkozás a nemzetiségi összetételre megalapozott volt, csak azt nem vették figyelembe, hogy a lakosság többsége – beleértve a németeket is – Magyarországon kívánt maradni. Az első világháborút követő kormányok (a Károlyi-, a Tanácskormány) széleskörű autonómiát biztosítottak a nyugat-magyarországi német nemzetiségieknek. Létrehozhatták és megszervezhették önkormányzati szervezeteiket is. A német nemzetiségek között több mozgalom indult Magyarországon maradásukért.”¹⁰⁷ Emellett a térség horvát nemzetiségű lakosságának többsége is a Magyarországhoz való tartozás mellett tartott ki, és ennek a szándékuknak az osztrák fennhatóság alá került területeken is többször nyíltan jelét adták.¹⁰⁸

Meg kell jegyezni, a Károlyi-kormány – lehetőségeihez képest – sokat tett a magyarországi nemzetiségekkel való megegyezésért. Jászi Oszkár, a kormány nemzetiségügyi minisztere 1918 végén eredményes tárgyalásokat folytatott a kárpátaljai ruszinok és a nyugat-magyarországi németek között.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Vö. Zsiga Tibor: A Civitas Fidelissimától a Communitas Fidelissimáig. In Molnár Csilla (szerk.): *A Civitas Fidelissima diskurzusa*. NyME, Sopron, 2001. 70-71.

¹⁰⁸ Vö. Zsiga Tibor: *Communitas fidelissima: Szentpéterfa*. Szombathely, 1993. 31-32.

¹⁰⁹ Vö. Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989. 71-73.

A saint-germaini és trianoni békerendszer végül megítélt a világháborúban vesztes Ausztria javára nyugat-magyarországi területrészeket a Németországgal történő Anschlusról való lemondásért cserébe, hogy kivédje egy újabb erős szövetség létrejöttének veszélyét Európában. Az egykori Moson, Sopron, Vas vármegyék elcsatolt részeiből hoztak létre az osztrákok egy új tartományt Burgenland néven.

Az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területeken 1921 nyaratól erősödő tiltakozó megmozdulások nyomán felvetődött a tárgyalásos határrendezés lehetősége. A nyár végétől nyílt fegyveres összecsapások is kirobbantak Ágfalva mellett¹¹⁰ és Pinkafő térségében, illetve sor került Felsőőr központtal 1921 októberében az úgynevezett Lajtabánság kikiáltására. Részben ezek hatására is az antant közvetítésével magyar-osztrák kormányközi tárgyalások kezdődtek október 11-13. között Velencében, melynek nyomán megszületett az ún. Velencei jegyzőkönyv. Ennek jelentősége, hogy a trianoni békerendszeren belül lehetőséget kínált a vitatott magyar-osztrák határ menti térség hovatarozásának megegyezés útján történő rendezésére. Fontos megjegyezni, hogy Sopronban és a környező nyolc községben (köztük *Kópházán* és *Ágfalván*, ahol a kutatásaimat végeztem) 1921 decemberében¹¹¹ népszavazás döntött. A többi érintett területen csak ún. meghallgatások voltak az antant által létrehozott Osztrák-Magyar Határmegállapító Bizottság részéről 1922 tavaszán. Itt sokszor az osztrák hatóságok megfélemlítései és retorziói ellenére nyilatkoztak az ott élők Magyarország mellett.¹¹²

Végül sikerült egyfajta kompromisszumos megoldással, sőt, négy érintett község esetén területcserével lezárni a magyar-osztrák határkérdést. *Rendek (Leibing)* és *Rőtfalva (Rattersdorf)* Ausztriához került, míg *Olmód (Bleigraben)* és *Szentpéterfa (Protrum)*¹¹³ visszajutott Magyarországhoz. Ehhez az is hozzájárult, hogy a határkérdés

¹¹⁰ 1921. augusztus 28-án reggel a bevonuló osztrák csendőrökkel szemben Ágfalvánál tűzharc bontakozott ki. A következő napokban az átadásra ítélt területek egészén a magyar fegyveres ellenállás fokozódott, mely végül az osztrák erők visszavonulását eredményezte. Az ún. Ágfalvi csata magyar résztvevőinek többsége a M. Kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatója volt.

¹¹¹ 1921. december 14-16 között megtartott népszavazás során a szavazásra jogosultak közel kétharmada, 62.5%-a a Magyarországon való maradás mellett voksolt. Sopron városában a szavazati arány 72.8%-os volt Magyarország javára. Ennek nyomán a magyar nemzetgyűlés az 1922. évi XXIX. törvénycikk rendelkezése alapján a „Civitas Fidelissima”, a „Leghűségesebb Város” kitüntető címet adományozta Sopronnak.

¹¹² Zsiga Tibor: A Civitas Fidelissimától a Communitas Fidelissimáig. In Molnár Csilla (szerk.): *A Civitas Fidelissima diskurzusa*. NyME, Sopron, 2001. 80-82.

¹¹³ A Magyar Nemzeti Szövetség 1923. március 13-án kelt oklevélben Szentpéterfa községet – melynek többségét a horvát nemzetiségiek alkották – a határmegállapítás során tanúsított bátor magatartásáért a „Communitas Fidelissima”, a „Leghűségesebb Község” kitüntető címben részesítette. A község – Sopronhoz hasonlóan – évtizedek óta ünnepli ezt a történelmi eseményt, amely részévé vált a rituális kulturális emlékezetnek.

rendezése ekkorra már politikai szempontból is sürgőssé vált mindkét állam részéről, elsősorban Ausztria népszövetségi kölcsöne, illetve Magyarország népszövetségi tagsága miatt.¹¹⁴ A Nyugat-Magyarország lakosságáért, területeiért folytatott több éves küzdelem, ami a diplomáciaitól a fegyveresig terjedt, ezzel lezárult.

Az újonnan megvont államhatárok Ausztria és Magyarország között kettős jelleget mutatnak. Egyik vonatkozásban itt is megjelent az, hogy a környező államokhoz csatolt korábbi magyar országrészek lakói hirtelen új hivatalos nyelvvel, új pénznemmel, egy másik államhatalom képviselőivel találták magukat szemben. Burgenlandban is érvényesült egyfajta presszió az állampolgárság felvételével és a magyar nyelv használatának korlátozásával kapcsolatban. A revíziótól féltő kisantant országai diszkriminatív vízumpolitikát vezettek be azzal a céllal, hogy visszaszorítsák a magyar kisebbség és az anyaország közti kapcsolatokat. Ezzel szemben Ausztria a két háború között, legalábbis 1921-től 1938-ig, nem korlátozta olyan szigorúan a két állam közötti mozgást, sőt, ebben az intervallumban, illetve 1945-1948 között is, a határövezet lakossága mindkét oldalról viszonylag akadálytalanul közlekedhetett. „Ellentétben az 1914 előtti helyzettel, amikor a határkerület mélysége 40 km volt, a Horthy-korban már csak a határ menti 10-15-km-es sáv lakói vehették igénybe ezt a határátkelési lehetőséget.”¹¹⁵ A személyes szabad mozgás lehetősége persze nem kompenzálta azt a tényt, hogy az új államhatár olyan regionális egységeket vágott szét, amelyeknél gazdaságilag ez komoly problémákat okozott. A társadalmi kommunikáció szempontjából azonban a kapcsolatok még sokáig elevenek maradtak, az igazi törést itt 1948-tól, Magyarország nyugati határának szinte hermetikus lezárásától számíthatjuk. Ausztria felé „széles határsávot létesítettek, amibe a belépés Magyarország belső területei felől is engedélyhez volt kötve, illetve rendkívüli módon megnehezítették a határsávban élő lakosság mozgását.”¹¹⁶ Amíg a nyugatra utazás lehetőségét az 1960-as évek elejétől fokozatosan könnyítették, addig a határsávra vonatkozó szigorú kontroll csak 1989-ben szűnt meg.

¹¹⁴ Schlag, Gerald: Die Grenzziehung Österreich-Ungarn 1922/23. In *Burgenländische Forschungen. VII.* Eisenstadt, 1984. 343.

¹¹⁵ Bencsik Péter: Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon. *Regio*, 2002/2. 38.

¹¹⁶ Bencsik Péter: I.m. 40.

III.2. Ágfalva és Kópháza 1945 után

1949-től Magyarország Jugoszláviával és Ausztriával határos szakaszán kiépült a műszaki zár. Szögesdróttal, aknazárral, biztonsági sávval, riasztórakétákkal és olyan sorkatonákkal, akiket arra képeztek ki, hogy mindenre lőjenek, ami élni és mozogni látszik. Összességében ez az együttes képezte a vasfüggönyt, amelynek története két szakaszból áll. Az első 1949-1965 közé esik. A határtól befelé az állam kisajátított egy 50-110 méteres sávot. Ezen belül a határvonaltól 1-2 méterre szögesdrótkerítés épült, ezt követően 4 méter széles sávba taposó- és érintőaknákat telepítettek, ezt követte a 4-5 méteres, naponta simára gereblyélt 'nyomsáv', majd az egy méter széles, határőrök közlekedésére kialakított 'járőrscapás', majd ismét szögesdrótkerítés következett. Az ezt övező 100 méteres sávban minden olyan növényt, objektumot letaroltak, amely zavarta a láthatóságot. Az osztrák határra telepített aknákat 1956 nyarán felszedték, de 1959-ben újra telepítették.¹¹⁷

Már a kezdetektől hiányzott magyar részről az alapos indok az osztrák határ ilyen kezelésére, különösen az 1955-ös osztrák államszerződés után, amikor egy hivatalosan is semlegesnek deklarált szomszéd állam határán történt mindez. Ráadásul a határ közvetlen közelébe telepített aknák az osztrák területen élőket is veszélyeztették. Az 1960-as évek közepétől, a magyar-osztrák viszony konszolidálódásától számíthatjuk a vasfüggöny második korszakát, amely 1965-től lebontásáig, 1989-ig tartott. Ezen időszak első szakaszában újra felszedték az aknákat. Ez a veszélyes, sok áldozatot követelő munka 1970-ig tartott. Ezt követően építették ki a „szelíd vasfüggönyt”, amely a határvonal egészében kialakított elektromos jelzőrendszer volt. A vasfüggöny szerkezete annyiban módosult, hogy – az államhatár közvetlen közelében húzódó szögesdrótkerítés megőrzésével – az egész rendszert az országhatártól mintegy 2 km-rel beljebb helyezték. A határőrök mozgását biztosító sávot kiszélesítették 5-6 méter széles „manőverező úttá”, amelyen gépjárművel is lehetett közlekedni, ennek közelébe gyakran jelzőrakétákat és szirénákat is elhelyeztek. Ezt követte az egyenárammal töltött sűrű drótháló, az elektromos jelzőrendszer. Ennek nyomán a határőröknek behozhatatlan előnye lett a határsértőkkel szemben. Hiszen, ha valaki áthatolt az elektromos jelzőrendszeren, és az működésbe lépett, még 2 km-t kellett megtennie az országhatárig, miközben a sűrűn elhelyezett határőregységek könnyedén utolérték és

¹¹⁷ Vö. Zsiga Tibor: *A „vasfüggöny” és kora*. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 1999. 25-29., 45-48.

elfogták.¹¹⁸ A jelzőrendszer és az államhatár közötti sávba, a 'zónába' való belépés ún. 'kapukon' keresztül, csak különleges engedéllyel, szigorú ellenőrzés mellett volt lehetséges.

Ágfalva (Agendorf) és Kópháza (Koljnof) helyzete és sorsa párhuzamokat, de eltéréseket is mutat. Mindkét település közvetlenül a nyugati határ mentén fekszik, és az ott lakók életterét közvetlenül is érintette az egykori vasfüggöny, illetve a hozzá kapcsolódó, általában fél kilométer széles határsáv, amelyet szigorú zárlat és megfigyelés alatt tartottak a belügyi és határvédelmi szervek négy évtizeden át, 1948-49-től 1989 kora őszéig. Sopron városától való távolságuk is azonos, és mindkét községet szinte kizárólag nemzetiségiek lakták a háború utáni évekig, Ágfalvát németek,¹¹⁹ Kópházát pedig horvátok.

A Soprontól 5 km-re, nyugatra fekvő Ágfalva község, mely az Árpád-kor óta többségében németek által lakott, érintve volt az első világháború után területi hovatarozását illetően. Az osztrák követelésnek megfelelően eredetileg Ausztriához csatolták volna, de végül – nem kis részben a soproni diákok fentebb említett fegyveres fellépésének köszönhetően – Magyarország része maradt. A trianoni döntés itt is természetes és évszázados gazdasági, kulturális, közigazgatási egységet szakított szét. A helybéliek számára ez életvilágukban azt jelentette, hogy a velük szomszédos, szintén németajkú községek, *Lépesfalva (Loipersbach)* és *Somfalva (Schattendorf)*, melyekhez szoros mindennapi érintkezés és kiterjedt rokoni kapcsolat fűzte őket, egy idegen ország területére kerültek. A kapcsolattartás ezután némileg nehézkesebbé vált velük. De az igazi törést ezen a területen az okozta, amikor a második világháborút követően, 1946 tavaszán a helybéli lakosság nagyobb részét a kollektív bűnösség elve alapján német nemzetiségük miatt kitelepítették,¹²⁰ majd néhány évvel később az itt maradtak

¹¹⁸ Vö. Zsiga Tibor: I.m. 51-61.

¹¹⁹ A bajor "Heinzischer" nyelvjárást a faluban még ma is beszélik.

¹²⁰ Az 1945 nyarán tartott potsdami konferencia XIII. cikkelye alapján kimondja, hogy a győztes hatalmak kormányai elismerik, hogy „a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német népességet vissza kell telepíteni Németországba.” Beer, Mathias: A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba. *Regio*, 2003/1. 73-97. A magyarországi német nemzetiségű lakosság kitelepítése a 12. 330/1945. ME. sz. rendelet alapján indult meg. „Sopronban és a soproni járás német községeiben 1946. április első napjaiban kezdődtek meg a kitelepítések. Hivatalos adatok szerint Sopron városából 6612 főt, a járás községeiből pedig 8272 főt telepítettek ki. Az ágfalvi kitelepítettek száma a vagonlisták szerint kb. 1400 fő volt. A mai napig sem pontosak a kitelepítési adatok.” Ágfalváról két szerelvényt indítottak el a községből kitelepítésre ítéltekkel: az első 1946. április 16-án, a második április 18-án indult el. Április végén érkeztek Németország amerikai zónájába, ahol nagyobb részüket szétszórva telepítették le. A község szoros kapcsolatot tart a németországi Schefflenz községgel,

számára a határ túloldalán élőkkel való kapcsolattartás is lehetetlenné vált, mivel a magyar-osztrák határ egyben két világrendszer határává alakult. A második világháborút követően a szinte teljes egészében németajkúak lakta Ágfalván csak azokat nem hurcolták el, akik a közeli *Brennberg* szénbányáiban, aknáiban dolgoztak, mint bányászok. A hazai németek jogfosztottságának megszüntetéséről az 84/1950. MT sz. rendelet intézkedett.¹²¹ Azonban az 1950-es évek elején úgy döntött az akkori központi hatalom, hogy Magyarország legelsőként megnyitott kőszénbányáját a nyugati határ túlságosan közelsége miatt bezárják. Ezt követően a Brennbergbánya-Ágfalva közötti, szénszállításra használt vasútvonalat felszámolták, és az ágfalvi bányászoknak egyetlen lehetőségük maradt, ha szakmájunkban akartak dolgozni: heti ingázóként eljárhattak Tatabányára.

Ágfalva és Kópháza huszadik századi történelmének, sorsának eltérő alakulásában nemzetiségi összetételük döntő szerepet játszott. Kópházát, amely a 15. század óta horvát nemzetiségű, a kitelepítés drasztikus beavatkozása nem érintette, sorsára inkább a lassú, részleges asszimiláció és a közeli városlakók irányából történő folyamatos betelepülés lett jellemző, de ma is a község lakosainak 60%-a horvát anyanyelvű. A két falu fekvése is csak topográfiai értelemben hasonló, hiszen Ágfalva a Sopront is magába foglaló, a trianoni határ által kirajzolt „zsák” végében fekszik, Kópháza viszont a Sopront az országgal összekötő főút mentén, vagyis az említett zsák „száját” képezi. Sorra helyezkednek el mellettük a határ túloldalán a német, illetve horvát ajkú testvérközségek, de míg Ágfalván az ezredforduló után csak 2006-ban létesült kishatár-átkelőhely, addig Kópházán már az 1980-as években nemzetközi határállomás épült.

Ahogy a határ mentiség lokalitásának központi szabályozása megvalósult, ehhez hasonlóan kezelte a hatalom a háború után az etnicitást is. Magyarországon a kommunista rendszer az 1950-es évektől a kisebbségek ügyét a nemzeti szövetségek megszervezésével próbálta rendezni. Ezek közül a német csak 1955-ben alakulhatott meg. Az 1980-as évekig jellemző volt a felülről irányított nemzetiségpolitika szigorúan a művelődéspolitikára korlátozva, amely az „etnikainak” apolitikus, nyelvi-kulturális

ahol sokan élnek az 1946-os kitelepítettek és leszármazottaik közül. Az adatok forrása: *Lapok Ágfalva történetéből*: http://www.agendorf.hu/magyar_intro/fomenu/mozaik/tortenelme/index.htm
¹²¹ Ezt követően lehetőség nyílt a kitelepített németek számára a magyar állampolgárság visszaszerzésére és a hazatelepülésre is. A témát részletesen feldolgozó, teljes interjúkat is tartalmazó tanulmánykötet: Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Gondolat, Budapest, 2008.

artikulációját engedélyezte. Csak a rendszerváltást megelőző években kezdi el az állampárt a nemzetiségi törvény kidolgozását.¹²² Végül a rendszerváltás után az 1993. évi LXXXVII. számú *A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben* ölt ez testet. A törvény felsorolja, mely népcsoportok minősülnek Magyarországon honosnak (ezek: a bolgár, a görög, a cigány, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán), illetve rögzíti az egyéni és kollektív jogokat az önkormányzatiság, a nyelvhasználat, az oktatás, a kultúra és a közművelődés területén.

III.3. A határ túloldala: Burgenland és az ott élő népcsoportok

A burgenlandi magyar közösségről szóló történet sajátossága, hogy temporálisan jóval korábbi kezdőpontot jelöl ki, mint Burgenland tartomány 1921-es megalakulása. Ugyanis az itt élőket olyan „tartós kötelékek” fogják össze, mint az eredet és a leszármazás középkorig visszanyúló mítoszai.¹²³

Burgenland, Ausztria hét szövetségi tartományának egyike három részre oszlik, ma is követve az egykori, elcsatolt magyar vármegyerezsek szerkezetét. Északi fele az egykori Moson vármegye nyugati sávja a Fertőzuggal, a Fertő-tó térségével; középső része a valamikori Sopron vármegye nyugati szélé *Felsőpulya (Oberpullendorf)* központtal; valamint déli része a Vas vármegyétől elvett Őrség nyugati részével *Felsőőr (Oberwart)* központtal. Ezek közül Közép- és Dél-Burgenland magyar vonatkozású részeiről, konkrétan Felsőpulyáról és Alsóőrről adok rövid áttekintést.¹²⁴

Felsőpulya, a mai közép-burgenlandi város és járási székhely a honfoglalás után magyarok által lakott település két szomszédjával, *Közép- és Alsópulyával (Mittel- és Unterpullendorf)* együtt. Felsőpulya a hajdani Sopron vármegye járási székhelye volt, de kiváltságos helyzete az Árpád-kor óta adatolható. Ugyanis az államalapítástól kezdve királyaink a gyepű őrzésére külön határőr-katonaságot rendeltek figyelők (*speculatores*) és íjászok (*sagittares*) személyében. Ezek és utódaik különféle kiváltságokat nyertek

¹²² Vö. Zombory Máté: „Szóval ez már ninesen, ezt így emlékezetből megfestettem.” In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a társadalmi emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 43.

¹²³ Vö. Yuval-Davis, Nira: *Nem és nemzet*. ÚMK, Budapest, 2005. 90-91.

¹²⁴ A Moson-vidék, különösen a magyar-osztrák határ menti települések viszonyáról részletes elemzés készült: Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András: *Távoli szomszédok. Jánossomorja-Andau 1990-2000*. Regio Könyvek, Budapest, 2002.

szolgálataik fejében: szabadságjogokat kaptak, mentessé váltak mindenekelőtt a jobbágyi terhektől. A későbbi örvidéki kismemesek, így a pulyaiak is (*nobiles de Pula*) e határőrök leszármazottai voltak.¹²⁵

Várossá a vizsgált település két lépcsőben vált. Az 1848-as szabadságharc után a Csáva/Stoob-patak és a Rábca völgyében lévő 37 község járási székhelyévé jelölték ezt a körülbelül 750 lakosú kicsi falut. Viszont járási székhelyként már a 19. században távíróállomást és postahivatalt, majd 1908-ban vasútvonalat kapott.¹²⁶A második lépcső a trianoni béke után következett. Ausztriához csatolva a két háború között megőrizte lokális központ jellegét, tekintve, hogy immár országhatár választotta el a terület valódi központjától, Soprontól. Magyarország legnyugatibb vidékéből egy új ország és tartomány legkeletibb, legelmaradottabb vidékévé válva, kénytelen volt a szorító szükségből előnyt kovácsolni, Sopron pótlására önmagából kellett regionális központot kifejlesztenie.

A felsőpulyai magyarság helyzete még a burgenlandi magyar kisebbségen belül is sajátosnak mondható. Földrajzi elhelyezkedésüknél fogva mintegy 'kiestek' az ausztriai magyarság kutatásának fókuszából, hiszen az Órvidék települései képezték ennek középpontját. Trianon után az osztrák hatóságok részéről tanúsított magyarellenesség miatt a helyi magyar literátus elit és a közhatalom képviselői elhagyták őket a papság és a tanítók kivételével. Az 1950-es évektől egyre gyorsuló ütemű modernizáció következtében a hagyományos közösségi összetartó struktúrák felbomlásával a lehetséges elit, a továbbtanuló, tehetséges fiatalok is elvándoroltak, és legtöbb esetben – az érvényesülés érdekében – nyelvet is cseréltek.¹²⁷ Így értelmiség és helyi vezető elit nélkül maradva, az itteni magyar ajkú lakosság körében – szinte mindennemű magyarországi támogatás, figyelem nélkül – csak az asszimiláció egyre gyorsuló folyamatát konstatálhatjuk, mely főleg az 1960-as évek közepétől érzékelhető igazán. Mivel Középpulya 1958-tól Felsőpulya településrésze lesz, elveszíti nem csupán

¹²⁵ Maga a Pulya településnév a borsmonostori apátság számára II. András király által 1225-ben kiállított kiváltságlevélben tűnik föl először latinul *Pula maior et minor*, azaz Nagy- és Kis-pulya formában. A magyar nyelvű Felpula elnevezés először 1378-ban bukkan fel, a német Pullendorf pedig 1392-ben Sopron város egyik oklevelében. Vö. Herényi István: *Magyarország nyugati végvidéke*. Argumentum, Budapest, 1999. 371.

¹²⁶ Felsőpulyáról helytörténeti tanulmány is született. Dr. Bedécs Gyula, a győri Révai Miklós Gimnázium tanára diákjaival 1990 nyarán gyűjtött Burgenlandban az Országépítő Alapítvány ösztöndíjának támogatásával. Vö. Dr. Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921-1990*. Felsőpulya, 1990.

¹²⁷ Vö. Baumgartner, Gerhard: Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922-1938). In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m. 115.

önállóságát, de a helyi magyarság relatív többségét is a nagyobb településen belül. Alsópulya, a 18. századtól már többségében horvátok által lakott község pedig önálló marad. Gaál Károly néprajzkutató és antropológus még az 1960-as évek első felében Közép- és Felsőpulyán, illetve az Órségben egyaránt gazdag magyar folklóranyagot gyűjthetett (a korabeli hatóságok gyanakvásaitól kisérvé), de mindez néhány évvel később, az azt őrző generáció kihalásával valóban archív anyaggá vált.

A Pinka-folyó partján fekvő *Alsóőr* és *Felsőőr*, valamint a szomszédságukban lévő *Órisziget* és *Felsőlövő* településeken az oklevelek szerint már az államalapítás előtt határőr feladattal ellátott íjászok éltek. Szent László külön törvénnyel rendelkezett róluk *custos, speculator* néven említve őket, megerősítve már addig is élvezett kiváltságaikat, melyek közül a legfontosabb kisenemesi közösségi státuszuk, a *communitas nobilis*, melynek intézményét csak 1922-ben számolták föl.¹²⁸ Párhuzamot vonva a két Pulyával, a Felsőőr közvetlen szomszédságában fekvő Alsóőr mindmáig megtartotta önállóságát, ezzel a helyi kultúra irányításának, sőt önálló kezdeményezések indításának a lehetőségét is megőrizte.

Az identitással kapcsolatban fontos kiemelni azt a történeti adottságot, hogy a burgenlandi magyarok azonosságtudata eltér az anyaországitól több tekintetben is. A modern nemzettudat kialakulása már nem érintette őket,¹²⁹ hanem azonosságuk a régiség világából öröklött, *rendies*, illetve *vallási* alapú, amihez képest másodlagos az anyanyelvhez való viszony tudata. Különböző magyar nyelvváltozatok éltek és részben a mai napig is élnek a térségben. A Közép- és Dél-Burgenlandban beszélt magyar nyelvjárás sajátossága, hogy a 17. századi állapotot őrzi, hiszen ezek a nyelvszigetek ekkortól szakadtak el a magyar nyelvterület központi részétől. A Moson-zugban élő egykori majorságok magyar nyelvű lakói egy másik, újabb, nyugat-dunántúli nyelvjárást beszélnek. Ezek mellett éltek a térségben olyan városi rétegek, elsősorban Nagymarton (Mattersburg), Kismarton (Eisenstadt) és Ruszt (Rust) városokban, akik különböző arányban beszéltek az itt élő népek nyelvét, annak irodalmi vagy helyi változatát, esetleg mindkettőt az irodalmi magyar mellett.¹³⁰ A német és a magyar

¹²⁸ Az első említés 985-ből való a gyepűlven élő örökről. Az Árpád-házi királyok alatt elnyert kiváltságaikat, mint királyi örök (*speculatores nostri*), valamint vám- és harmincadszedő hely rangjukat Károly Róbert 1327-ben erősíti meg. Vö. Herényi István: I.m. 304.

¹²⁹ Ellentétben az erdélyi magyarsággal, akik aktívan részt vettek ennek kialakításában, így mai viszonyulásuk a nemzet eszméjéhez szintén eltérő a burgenlandi magyarokétól

¹³⁰ Az órségi dialektus kutatása a felsőőri származású Imre Samu nyelvész munkáitól indul (Imre Samu: *A felsőőri nyelvjárás*. Akadémiai, Budapest, 1971.), és napjainkig is tart.

köznyelvet egyaránt jól beszélők egyik jellegzetes rétegét a német, horvát, zsidó származású *magyarón* (magyar érzelmű) csoport tagjai képezték, akik az előző századfordulón azonosultak a magyar identitással, és számukra a magyar nyelv a polgári kultúrát szimbolizálta.¹³¹ „1921 után a magyar és a német nyelv ’helyet cserélt,’ mivel a német vált a tartomány hivatalos nyelvévé. Ezzel azonban a magyar nyelv nem veszített automatikusan presztízséből, sőt megőrizte korábbi rangját, dacára annak, hogy a húszas években az új burgenlandi tartományi kormány valóságos hadjáratot indított a magyar nyelv hivatalos használata ellen.”¹³²

Egy sokszorososan tagolt, nyelvileg, etnikailag is gazdag lokális társadalom képezte az újonnan megszervezett osztrák tartomány lakosságát, ahol meghatározó tényezőnek a vallás, illetve a társadalmi rang számított. Így magyarázható az a jelenség, hogy a három, magyarok lakta őrségi település *eltérő felekezeti hovatartozása miatt* (Alsóőr római katolikus, Örisziget evangélikus, Felsőőr református) szándékosan elkülönült egymástól a reformációt követően és Trianon előtt és után is. A házasodni készülő fiatal inkább választott azonos felekezeti horvát vagy osztrák jövendőbelit, mint más egyházbéli magyart. Továbbá a két Pulyán az *eltérő rendi státus alapján* való megkülönböztetés is uralkodott még a két háború között. A nobiles felsőpulyai nem keveredhetett a zselléruatód középpulyaival, pedig mindkét település lakói katolikusok voltak. Tehát a burgenlandi magyar népcsoportokban két ok játszott közre abban, hogy nem alakulhatott ki a tényleges összetartozás érzése: ezek a vallási inhomogenitás, illetve a heterogén társadalmi szerkezet. A régies, feudális struktúrákat azonban először nem a jóléti társadalom modernizációja, hanem az Anschluss és következményei kezdték ki. Az Anschlusst megelőzően pedig az osztrák állam szisztematikus gyakorlata hatott negatív irányban, mégpedig azzal, hogy az osztrák állampolgárságot elfogadókat állandó nyomás alá helyezte, arra kényszerítvén őket, hogy magyar azonosságtudatukat a mindennapi életben elfojtsák, hogy ne merülhessenek fel kérdések az állam és a nemzet iránt érzett hűségüket illetően.¹³³ Ezzel magyarázható, hogy a két világháború közötti időszakban a burgenlandi magyarok nem rendelkeztek saját politikai párttal vagy szervezettel. A náci rezsime etnikai alapon hozott megszorító intézkedései egybeterelték a helybéli magyarokat, ügyet sem vetve a korábbi struktúrákra, és nyolc

¹³¹ Baumgartner, Gerhard: Burgenland tartomány felállításától az Anschluszig (1922-1938). In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m. 115.

¹³² Baumgartner, Gerhard: I.m.

év alatt szisztematikusan felszámolták a kulturális önszerveződés különféle alakzatait. Az 1938-45 közötti időszak jelentős számbeli veszteséget is okozott az itt élő magyaroknak. Az Anschluss után bevezetett zsidóellenes törvények a Burgenlandban élő, nagyrészt a magyar kultúrához és nyelvhez kötődő zsidókat is sújtották, akiket megfosztottak vagyonuktól és elűztek Ausztriából. „Kiűzésükkel a burgenlandi magyar népcsoport elveszítette polgári és értelmiségi rétegének nagy részét.”¹³⁴ A második világháború alatt pedig több tízezer tartományi lakos – köztük számos magyar – esett el a fronton, vagy került hosszú évekre hadifogságba. A határ menti lét összes hátrányai mintegy kulminálódtak a burgenlandi magyarság számára Trianon után, és különösen a huszadik század második felében.

III.4. Kisebbségi helyzet Burgenlandban az 1950-es évektől

Bár van olyan nézet, mely szerint Ausztriában a kisebbségvédelem a 19. század vége óta jogfolytonos, és jellemző rá a kisebbségi jogok bővítése és védelme, és mindez a jogtörténet tanulmányozása alapján igazolható, a gyakorlatban azonban mindezen jogi gondoskodás végrehajtása nem mindig volt hiánytalan.¹³⁵ Példázza ezt a második világháború után az 1955-ös osztrák államszerződésnek azon része, amely a szövetségi alkotmány 149. cikkelye értelmében alkotmányos jogerővel bír. A cikkely a kisebbségvédelem tárgyaként csak a szlovén és a horvát kisebbséget jelöli meg, a magyart nem. Ennek oka az volt, hogy a második világháború után Jugoszlávia igényt támasztott Karintia egyes területeire. A nagyhatalmak ezt nem fogadták el, ellenszolgáltatásként Ausztriának azonban biztosítania kellett a szlovén és horvát kisebbség jogait.¹³⁶

A régi társadalmi, kulturális struktúrák regenerálódásának a náci uralmat követően nem tett jót az 1945-öt követő tízéves orosz megszállás sem, így az 1950-es évek közepén egy felnőtt nemzedékeiben megfogyatkozott, az anyaországtól elszigetelt magyar kisebbség lépett az újjáépülő Ausztria világába számottevő értelmiség és érdekérvényesítő eszköztár nélkül. Ez utóbbira jellemző példa, hogy a helyi magyarság

¹³³ Haslinger, Peter: A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921-1938. *Regio*, 2000/4. 67-91.

¹³⁴ Baumgartner, Gerhard: A burgenlandi magyar kisebbség a III. Birodalomban. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m.181.

¹³⁵ Vogel Sándor: A kisebbségi jogok kérdése Ausztriában. *Regio*, 2001/3. 219.

jogfosztását elrendelő náci törvényeket a demokratikus, modern Ausztria csak 1975-ben érvénytelenítette. Az 1976-os népcsoporttörvény a magyarok számára jelentős javulást hozott: először ismerték el őket etnikumként.¹³⁷ Helyzetük továbbra is ambivalens maradt, amit az is bizonyít, hogy kisebbségi jogaikat csak Burgenlandon belül gyakorolhatják. Vagyis, ha más szövetségi tartományba költöznek, ezeket a jogokat elvesztik az 1955-ös államszerződés és az 1976-os etnikai törvény szerint.

Gazdasági szempontból a hátrányból kovácsolt előnyök Ausztriának a második világháború utáni korszakán belül az 1960-as évek második felétől kezdve váltak érzékelhetővé. Addig például Felsőpulya továbbra is jellegzetesen falusias képet mutatott. Az 1960-as évek végén indult meg a településen a vezetékes ivóvízhálózat és a csatornázás kiépítése, középfokú oktatási intézmények létesültek (gimnázium, kereskedelmi akadémia), majd az urbanizációs folyamat megkoronázásaként 1975-ben hivatalosan is várossá nyilvánították Felsőpulyát. A fentebbi kedvező folyamatok jó példáját mutatják annak, hogyan alakult át egy premodern viszonyok közötti település élete a nyugati demokrácia kiépülő jóléti társadalmában. Mindez azonban az itt élő magyarok számára magyarként kevés előnnyel járt. Bár az ő településük fejlődött, a modernizáció előtti világból öröklött kapcsolati rendszerük ezzel párhuzamosan bomlott fel, a növekvő új nemzedékek pedig a vasfüggöny túloldalán felnőve szinte már természetesen választották az osztrák társadalomba való beilleszkedés sikerekkal kecsegtető, de a régi identitás teljes elvesztésével járó útját. Ezért is van az, hogy az ezredforduló Felsőpulyáján járva a mai 60-as, 70-es éveiben járó nemzedék még magyarul beszél, de az ezt követő fiatalabb generációk már nemcsak, hogy nem beszélnek, de ritka kivételtől eltekintve nem is értik a magyar nyelvet. Az unokák nemzedéke az, amelyik a társadalmi-politikai változások miatt is újra érdeklődést mutat a magyar nyelv iránt, de ez már nem nagyszülei anyanyelve, a helyi, archaikus dialektus, hanem az iskolában tanult magyar köznyelv.¹³⁸

A törvényi háttér hiánya és késlekedése miatt az ausztriai magyarok mind a mai napig hátrányosabb helyzetben vannak a szintén itt élő horvátokkal szemben. Ezt a hátrányt persze több más tényező is erősítette: egyrészt a burgenlandi horvát kisebbség többszörös számbéli fölényben van a helyi magyarsággal szemben, másrészt

¹³⁶ Vogel Sándor: I.m.193.

¹³⁷ Holzer, Werner - Münz, Rainer: A magyar nyelvcsoport Burgenlandban. *Regio*, 1997/1. 169.

¹³⁸ Baumgartner, Gerhard: Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m. 367.

településeik – ellentétben a magyarság évszázadok óta szigetszerű falvaival – összefüggő, egymással rendszeresen érintkező láncolatot alkotnak az osztrák-magyar határ mentén elhúzódva a Fertő-tótól Közép-Burgenland déli részéig.¹³⁹ A fentebb említett, második világháború utáni jugoszláv területi igények kompenzálásaképpen biztosított délszláv nemzetiségi jogok mellett az egykori Jugoszlávia a hidegháborús időszak kedvezményezettje is volt a Nyugat szemében, hiszen az orosz birodalmi aspirációkkal szembeszegülő politikája miatt Tito kommunista rendszere a vasfüggöny nyugati oldalához sorolódott.

Eközben Magyarország Ausztria felé éppen ebben az időszakban, a 40-es évek végén húzta le a redőnyt, hogy majd csak a 60-as évek végén konszolidálódjon a *Kádár und Kreisky* „K.u.K.-szisztémájában” az egykori két monarchiabéli tagállam viszonya. Ez azonban vajmi keveset jelentett a burgenlandi magyarságnak, hiszen például a Kádár-rendszer eseménytörténetét végigtekintve nyoma sincs a magyar-osztrák kapcsolatokban a rájuk való utalásnak sem. Mindez nem különösebben meglepő, ha ezeket a Kádár-rendszer határon túli magyarságot illető stratégiájába illesztjük. Mindenesetre a helybéli magyar elbeszélők keserű iróniával jegyezték meg, hogy még az 1990-es évek elején is nívumként könyvelték el a Magyarországról Ausztriába érkezett utasok, hogy „Jé, itt magyarok is élnek!”

Csupán az 1980-as évek végétől történt meg a magyar kisebbség létének gyakorlatban is érvényesülő elismerése olyan eszközökkel, mint a magyar nyelvű rádió- és televízióadások beindítása, illetve a magyar nyelvű oktatás bevezetése a Felsőöri Szövetségi Kétnyelvű Gimnáziumban és a felsőpulyai Pannon Gimnáziumban. A magyar nyelv a tartományban másutt csupán szabadon választható tárgy, magyartanárképzés pedig nincs Burgenlandban. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a burgenlandi magyarok a jelzett időpontok előtt ténylegesen nem gyakorolhatták nemzetiségi létükhöz kapcsolódó tevékenységeiket civil egyesületekben, de az kijelenthető, hogy a törvényi szabályozás késve történt meg.

Az 1976-os népcsoportjogi törvény mellett – amely először ismerte el a magyarokat népcsoportként és rendelt ehhez sajátos kritériumokat és jogokat – az osztrák szövetségi kormány 2000-ben hozott két rendelete emelendő még ki a magyar kisebbség szempontjából. Ezek egyike „a magyar nyelvű topográfiai jelzések

¹³⁹ Vö. Gaál Károly: *Aranymadár. A burgenlandi magyar faluk elbeszélő kultúrája*. Szombathely, 1988. 33.

kifüggesztését és a magyar nyelv hivatalos használatát írja elő Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőőr (Oberwart), Őrisziget (Siget in Wart) és Alsóőr (Unterwart) körzetekben és községekben.”¹⁴⁰ E törvénykezési folyamatot zárta le 2000 augusztusában az osztrák parlament döntése, amelynek nyomán módosították a szövetségi alkotmány 8. cikkelyét, melyben a német nyelv államnyelvként való kinyilvánítása mellett az osztrák állam a közigazgatás minden szintjén elismeri és támogatja az (1976-os törvény által meghatározott) őshonosnak tekintett népcsoportok nyelvét, kultúráját, ennek fennmaradását. Jogi szempontból ezzel a gesztussal lett teljes az osztrák kisebbségvédelmi törvénykezés.¹⁴¹

*

A kérdéskör másik oldala, hogy az említett jogi rendelkezések kedvezményezettjei mennyire tudnak élni törvény biztosította lehetőségeikkel a mindennapok gyakorlatában. Ez már függ az adott népcsoport szervezetségi fokától, intézményeik tényleges működésétől, illetve számos olyan elemtől, melyek nehezen mérhetők és talán egyáltalán nem számszerűsíthetők, legfeljebb reduktív módon, a jelenségből következtethetünk vissza az okra. Az élettörténeti elbeszélők narratívái lesznek az indikátorok a fentebb jelzett kérdéskör vizsgálatához, amelyekből adódó konklúzióimat a dolgozat záró része tartalmazza.

A magyar-osztrák határ menti tér kialakulását elbeszélő történetben a white-i értelemben vett külső érvényességi referenciára törekedtem, amely a múltbéli eseményekkel kapcsolatos igazságokat, a *mimézist* kéri rajta számon a realizmus jegyében.¹⁴² A következő fejezetekben az élettörténetek elemzésekor az elbeszélésekben a külső referencialitás és az önreferencialitás már együtt jelenik meg a narratív igazság részeként.

¹⁴⁰ Vogel Sándor: I.m. 207.

¹⁴¹ *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*. Jahrgang 2000. Ausgegeben am 8. August 2000. Teil I.

¹⁴² Vö. Gyáni Gábor: Miről szól a történelem? In Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest, 2000. 25.

IV. „NIEMANDSLAND, HOGY IS MONDJÁK EZT MAGYARUL?” EMLÉKEZÉSFORMÁK ÁGFALVÁN

A már említett mikrotörténeti megközelítésmód azt a problémát állítja a középpontba, hogy miként férhetünk hozzá a múlt ismeretéhez utalások, jelek és szimptómák révén. Olyan eljárás ez, „amely a sajátosból indul ki – s ez a sajátos gyakran túlságosan is egyedi és egyszerű ahhoz, hogy tipikus esetként írjuk le – s saját kontextusán belül igyekszik fényt deríteni annak jelentésére.”¹⁴³

A lokalizáció gyakorlatát mindig abban a textusban kell vizsgálni, amelyben kiképződik, esetünkben a biográfiai interjúkban. A vasfüggöny közvetlen közelében fekvő Ágfalván zajló mindennapokra rányomta bélyegét a politika, hiszen a helybéliek a hatalom jelenlétének és ellenőrző tevékenységének fokozottan kitett térben éltek. Az itt folytatott élettörténeti beszélgetések elemzése nyomán kívánok választ kapni arra a kérdésre, hogy a visszaemlékezésekben hogyan jelenik meg az egykori sajátos helyzet, illetve milyen narratív stratégiák mentén alakul identitás és lokalitás kapcsolata.

Assman nyomán kiindulási pontom, hogy egy meghatározott személy egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban épül ki. „A különféle társadalmi csoportokba való beleszövődés az – a családtól a vallási közösségig – ami az egyéni emlékezet kiépülését működteti.”¹⁴⁴ A kommunikatív emlékezet formája természet adta, a hétköznapi személyközi érintkezésben alakul ki. Közvetítőcsatornája a személyes tapasztalás és a szójhagyomány, így – feltéve, hogy valaki nem gyűjti és rögzíti anyagát – időszerkezete és élettartama három-négy generáció lesz. És a kortársi emlékezetközösség testesíti meg hordozóit.¹⁴⁵ Nem véletlen, hogy ez a tulajdonsága okozza az úgynevezett kritikus küszöb jelenségét, mely negyven esztendő, aminek „elmúltával az egy bizonyos eseményt felnőtt fejjel átélő kortársak kiválnak az erősebben a jövőbe tekintő szakmai életből, és eléri azt a kort, amelyben szárba szökken az emlékezés, s vele a rögzítés és továbbadás vágya.”¹⁴⁶

¹⁴³ Levi, Giovanni: I.m. 140.

¹⁴⁴ Assman: I.m. 39.

¹⁴⁵ Vö. Assman: I.m. 55-56.

¹⁴⁶ Assman: I.m. 51.

Ágfalván három, azonos nemzedékhez tartozó személy visszaemlékezésének összehasonlító elemzését végeztem el.¹⁴⁷ Személyükben az 1980-as évek végén nem csupán egy újabb, emlékeit továbbadni vágyó generáció igénye jelent meg, hanem ez a jelenség egybeesett azzal a történelmi-politikai átalakulással, melyet rendszerváltásnak vagy a kommunizmus bukásának neveznek. Így egyszerre jelent meg az igény és lehetőség egy kilépőfélben lévő nemzedék emlékezetének rögzítésére, és egyúttal a remény az eltelt negyven esztendőnek a korábbi évtizedek beszédmódjaitól eltérő, szabadabb feldolgozására is.

A személyes találkozások során derült ki, hogy a lokális közösségekben szervezeti szerepeikben különböző, viszont hasonló státusú személyekről van szó, akik köztisztviselők, illetve vállalkozók. Ugyanahhoz az – interjúkészítés idején – ötvenes éveiben járó generációhoz tartoztak, amely nemzedék országosan is meglehetősen polarizálódott a rendszerváltást követően. Míg az említett generáció egy része életkoránál fogva került a leghamarabb a munkanélküliek közé, mert már nem tudott váltani, illetve egészségét, fizikai erejét éppen az előző rendszer örölte fel, addig másik része, akiknek sikerült az előző rendszerben konvertálható tudást és kapcsolati tőkét felhalmozni, sikeres vállalkozókká és/vagy a közélet szereplőivé válhatott. Esetünkben ez utóbbi csoport helyi tagjairól van szó. A nemzedéki azonosság kérdése mellett azt is vizsgálom, hogy az identitás alakulását mennyiben befolyásolja az ágfalvi közösségi kommunikációban való folyamatos jelenlét tartama.

IV.1. „Én úgy élek belsőleg, hogy nyitott határ van”

B.A., az interjú idején 57 éves helyi vállalkozó, az eredetileg Ágfalva teljes lakosságát kitevő, de a háború után jelentős részben kitelepített német nemzetiség tagja.

B.A. 1943-ban születik a Sopron melletti Ágfalván. Hatodik osztályos koráig csak németül tud. Az 1940-es évek végén édesanyjával hetente átjárnak a szomszédos, de már a határ túloldalán lévő Lépesfárvára (Loipersbach). A rokonok egy része máig is itt

¹⁴⁷ Az interjú készítése óta az itt beszélő személyek közül a két utóbbi elhunyt, ami példázza azt a demográfiai tényt, hogy Magyarországon az ötvenes éveikben járó férfiak körében rendkívül magas a mortalitás. Élettörténetük így már nem folytatható elbeszélés.

él. A háború után kiterjedt cserekereskedelmet folytatnak, ami az akkori viszonyok között nem számít csempészetnek.

A helybéli férfiak, B.A. édesapja is, a gyalog kétórányira lévő Brennbergbányára járnak az ottani kőszénbányába dolgozni. 1946 áprilisában a falu lakosságának közel felét Németország amerikai zónájába telepítik, de ez B.A közvetlen családját nem érinti, mivel a bányászok mentesülnek a deportálástól.

1946-48 között még a nem sokkal korábban kitelepítettek közül többen járnak haza a határon át a rokonokhoz. 1949-től szigorú határőrizet lép életbe, de B.A. gyermekként hallja, hogy ennek ellenére osztrák területről többen átszöknek a rokonokhoz éjszaka az akkor már a határsávba telepített aknazár ellenére. A helybéliek számára nagy trauma a taposóaknak ismétlődő robbanásának zaja éjjel, nappal.

Az '50-es években, majd különösen 1956 őszén B.A. sok ismerőse szökök nyugatra Ágfalváról, főleg 16-20 év közötti, németajkú férfiak. Az emigráltak rokonai a túloldaltól várják nap mint nap az üzeneteket, jeleket.

B.A. nagynénjének a határtól 40 méterre van a szőlője. Rokonaik a határ túloldaláról a földjeikről integetnek át nekik, hang nélkül. B.A. családja, mivel közvetlenül a határ mellett lakik, rálát a határsávra, ahol a mentő naponta többször is fordul a sebesültekkel.

1956 októberétől '57 tavaszáig ismét átjárható lesz a határ. B.A. ekkor kamaszként osztálytársaival kimegy Ausztriába. 1956-ban Somfalván nagybátyja a polgármester. B.A. csodálkozva tapasztalja a tíz év elzártság után kialakult jelentős különbségeket. B.A. szerint 1957 után a helyiek legnagyobb sérelme az úgynevezett határsáv kialakítása.

B.A. a rendszerváltásig a közeli Sopron akkoriban prosperáló, ezerfős autóipari nagyüzemében dolgozik, az AFIT-ban, és némettudása révén munkahelye megbízásából gyakran kijut az egykori NDK-ba, Lipcsébe, Wupperthalba, illetve fogad onnan csoportokat, akiket aztán külön engedéllyel, úgynevezett piros csíkos igazolvánnyal visz ki a Fertő-tó közeli határsávba. Ez utóbbi nagy eseménynek számít az akkori keletnémet vendégek számára.

1989 augusztusában személyesen jelen van a sopronpusztai határnyitásnál. Amikor ősszel a határzárát lebontják, B.A. negyedmagával kimegy az egykori zónába, és nem ismer rá arra a helyre, ahol gyermekkorát töltötte: mindent beszántottak, a szőlő, a fák eltűntek. 1989 után a nagyvállalatot felszámolják, és B.A. szülőfalujában vállalkozó lesz. Aktívan részt vesz a helyi kisebbségi önkormányzat életében, és

helytörténeti múzeumot rendez be az itteni németiség tárgyi emlékeiből. Az 1990-es években többször éri atrocitás az osztrák határőrök részéről, akik gyakran magyar területre tévedve tartóztatják fel őt, és fegyvert fognak rá.

1992-ben tárgyal a két szomszéd osztrák falu (Loipersbach és Schattendorf) polgármesterével kishatár-átkelő megnyitásáról, de ez a kísérlet akkor még eredménytelen marad, mert a két belügyminisztérium nem tud megállapodni.

B.A. élettörténetét a lokalitás alakulásával indítja, amelyet külső történelmi események, hatalmi erőszak szakít szét. A lokális közösséget eredendően összetartó erő jelképe a szülőfalujában, Ágfalván a 18. század végén épült evangélikus templom.

„Ez a három falunak a temploma volt. Tehát Wandorf, Bánfalva, Ágfalva, mint anyagyülekezet, és Loipersbach, tehát Lépesfalva ö -- filiálé, tehát két falu volt a filiálé, tehát - itt a vallás gyökereiből származik ez az óriási rokonkapcsolat.”

Ezt a természetes egységet, amelyben a vallási, etnikai és családi identitás egybeesik, a világháború után kialakult határok megszüntetik. B.A. élettörténetében a háborút követő első néhány év pozitív kép formájában jelenik meg, mivel a rokon településekkel való kapcsolattartás mint beteljesült vágy a mindennapok szintjén megvalósul a nappali cserekereskedelem révén.

“Nagyon jól emlékszem még, hogy édesanyámmal hetente legalább két alkalommal jártunk a szomszéd Loipersbachba, Lépesfalvára, természetesen. Tehát nem úgy, hogy jaj, most elkapnak bennünket, és akkor mi lesz. Persze a háború után itt nagyon sok minden megváltozott, de azt el kell mondani, hogy a határok nyitottak voltak -- fényes nappal akadálytalanul jártunk át a határon, mi élelmiszer szempontjából álltunk akkor itt jobban, és cseréltünk. Jól emlékszem, mi vittünk át cukrot, ők meg adtak érte, ami itt nem volt éppen, petróleumot, egyéb dolgokat. Folyt a cserebere, és ez olyan természetes volt, hogy nem is neveztük - smuglizásnak, csempészetnek. Mindenki járt át, és ez nekünk, gyerekeknek egy fantasztikus dolog volt, hogy átmehettünk.”

A következő szekvenciában érdekes megkülönböztetést tesz az elbeszélő a *mi* és a *mindenki* általános alany használatakor. Ez már átvezet az önmeghatározó etnicitás hangsúlyozásához, amikor a *mi* azonosítódik a németajkúakkal, a *mindenki* pedig a faluba betelepített magyarokra való utalást jelenti. Az utóbbiról bővebb kifejtést nem hallunk, ugyanakkor többször visszatér a kitelepített németek éjszakai hazajárására.

„De 1946-47-48-ban még jártak haza a kitelepítettek is, rokonokhoz jártak át, a leginkább éjjel. Sőt, volt olyan bátor ember, a S. H. bácsi, én ezt csak elmondásból

tudom, hogy az ötvenes években éjjel, az aknamezőkön keresztül is jött át haza. Anyyira honvágya volt.”

Ekkor veszi kezdetét B.A. narratívájában az a fajta ellenpontosító technika, hogy a határ háború utáni nyitottságával szemben nem elsősorban a vasfüggöny leeresztését és az '50-es évek szigorát – ahogy várható és természetes lenne –, hanem a jelen állapotot teszi visszatérően a sérelmek forrásává. Innen nézve van állandó feszültség a deklarált szabad mozgás és az átkelés valós nehézségei, a jó szomszédságról szóló hivatalos szónoklatok és a határ túoldaláról kinyilvánított túlzott szigor és gyanakvás között, mely ma az egykori vasfüggönyhöz legközelebb élőket sérti a leginkább. A személyes élmények formálta elváráshorizont és a történelempolitika által létrehozott tapasztalattér közvetlenül ütközik egymással, nem vonva be a társadalmi (kollektív) emlékezetet a kommunikatív emlékezet dinamikus modellje alapján.¹⁴⁸

“Én a rendszerváltás után a határnyitást úgy értettem, hogy teljesen nyitva van ez a határ. Tehát újra mindenki szabadon mozog, de sajnos ez a gyakorlatban nem így van - én úgy élek, belsőleg, hogy nyitott határ van. Fenn, a hegyről mind a két faluba be lehet látni, keresztül a nyitott ablakokon. Szabad világnak kellene lenni, és nincs, mert nem mehetek át, csak a kijelölt határátkelőkön, és mondom azóta is, hogy a határ menti községben élőknek kellene valami igazolvány, és ahogy régen is volt, átjárni velük a szomszéd falvakba, ahová a rokonok szálak kötnek. Voltunk át nemrég, és óriási kerülőt kellett tenni ahhoz, hogy a másfél kilométerre lévő szomszédhoz átjussunk. Nekem úgy tűnik, hogy nyitottunk, de nem nyitottunk mégsem.”

B.A. a következő elbeszélésegszintben a kishatár-átkelő nyitásának szervezéséről beszél, kiemelve a helyi társadalom kommunikációs színterén betöltött saját szerepét, kezdeményezőkétségét. Ez a terv különböző okok miatt nem sikerült akkor, és elmondása szerint az ezredforduló idején is megoldhatatlannak tűnik.¹⁴⁹

„'92-ben két osztrák úrral, akik akkor voltak polgármesterek, egyik Lépesfalván, komolyan kezdtük el, hogy nyitunk határt. Sajnos nem jutottunk tovább. A két

¹⁴⁸ Vö. Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 19.

¹⁴⁹ 2006. december elején megnyílt a hiányolt átkelőhely. Ahogy a Kisalföld későbbi tudósítása írta: „Egy hónapja nyitották meg – szűrőpróbaszerű ellenőrzések mellett – az Ágfalva és Somfalva (Schattendorf) közötti B18-as határátlépési pontot, a tapasztalatok kedvezőek. Következő lépésként Ágfalva vezetése nagyra törő útépitési tervek megvalósítását szorgalmazza.” *Kisalföld*, 2007.01. 04.

belügyminisztérium, osztrák és magyar részről akkoriban ezt nem engedte meg, pedig éveket dolgoztunk rá, hogy határt tudjunk nyitítani, sajnos - nagyon sokat mozogtam ez ügyben is mostanság - de - egyelőre ez olyan - olyan képletes dolog. Ha mi meg is kapnánk a magyar belügyminisztériumtól az engedélyt, nem biztos, hogy a szomszéd falu ebbe belemenne. Tehát ez Loipersbach, vagy akár Schattendorf, Somfalva. Nem mi miattunk, ágfalviak miatt, hanem inkább ezek miatt a – sajnos - tegnap hallottam a rádióba, hogy a szomszéd faluba egy rekordot döntöttek tegnapelőtt. 52 menekültet fogtak el. Na, most emiatt nem hiszem, hogy olyan könnyű, hogy beadják a derekukat, hogy határt nyittanak.”

B.A. narratíváját alapvetően az a csalódás uralja, amelyet a negyvenévesi vasfüggöny után feltámadt remények és az elvárások beteljesületlensége okoz. A kosellecki értelemben vett tapasztalattér és várakozás-horizont közötti dialektikus kapcsolat fenntartása, mint az időbe ágyazott tudat szemantikája jelenik meg olyan módon, hogy a tapasztalattérnek a jövőt anticipáló várakozáshorizont ebben az esetben nem felel meg.

A jelenbeli hiány által keltett feszültség tere magyarázza a temporalitás sajátos szerveződését is, hiszen az '50-es évekből elsősorban a kollektív kommunikatív emlékezetben megőrzött eseményeket említi az elbeszélő. Jellegzetes visszatérő fordulat ilyenkor a *“csak arra emlékszem, hogy mit beszéltek akkor”* vagy *“így hallottuk”* kifejezések. A helyieket sújtó hatalmi kontroll miatt az egyéni tapasztalatszerzés erősen korlátozott. Mindezt az jelzi a történetben, hogy az észlelés formái, az egyes érzékelési területek kényszerűen különválnak egymástól. Vagy csak látni, vagy csak hallani lehet bizonyos dolgokat, ami a közösségi értelmezés számára is beszűkíti a kommunikatív teret. A határ túloldalán lévő rokonokat látni lehet ugyan, de szólni hozzájuk tilos. Az ismétlődő éjszakai aknarobbanások zaja pedig afféle index-szerű jel lesz, melyek révén nem lehet pontosan azonosítani, mi is történt valójában.

A helyi legendáriumból B.A. említi az aknazáron át is hazajáró S. H. vakmerő vállalkozását. A történet folytatásából kiderül, nem véletlenül idézi ezt az esetet, hiszen az akár illegálisan is megvalósított átjárást a közelmúltban ő maga is megpróbálta, amikor a szomszéd faluban egy jó ismerőse temetésére indult, és biztosnak tűnt, hogy a szabályos határátkelés (a maga 28 km-es kerülőjével és az esetleges többórás várakozással) kizárja, hogy ott lehessen barátja végső búcsúztatóján. Ebben az esetben választania kell a törvényi és a morális köteleesség között.

“Mondtam a többieknek, ha elkapnak, akkor Kismartonban, Eisenstadtban kötök ki. Átmentem a határon, nem vettek észre. Kérdezték a lépesfalviak, A., hol jöttél át. Hát, mondom, ott. - Ha egyszer megígértem, hogy itt leszek -- ”

A veszélyes helyzet, mint a bartletti értelemben vett emlékezeti 'séma' működését lehet tetten érni ebben a narratívában. „Az emlékezési sémák bevonása révén nem egyszerűen reprodukáljuk a történetet, hanem permutációkat hajtunk végre rajta, tudássémánkból megtoldjuk valószínű részletekkel, illetve a szerkezetet egyszerűsítjük, racionalizáljuk. Az emlékezés képzelettel rekonstrukció vagy konstrukció, mely múltbeli reakciók vagy élmények szervezett aktív tömegével kapcsolatos attitűdünkből, valamint a rendszerint képi vagy nyelvi formában megjelenő némi kevéske kiugró részletre irányuló attitűdünkből épül fel.”¹⁵⁰

A következő szekvencia személyes élményei 1956 őszéhez kapcsolódnak, amelyek az akkori kamasz fiú számára a gyermekkori világ folytatódását, a későbbi kifejtlet tükrében pedig az ismétlődés lehetséges ígérteit hordozzák.

“Tíz év alatt nagyon sokat fejlődtek. Amikor 56-ban átmentünk, láttuk, hogy leköröztek minket. Soha nem felejttem el, átmentünk az osztálytársaimmal, behívtak minket egy pékségbe, és ott olyan csodálatos gépeket láttunk. Akkor megint hirtelen felszabadult minden - ők nem jöttek át, nem mertek átjönni, de mi mentünk. Rengeteg ágfalvi ki is ment végleg, nagyon szomorúak voltunk, eltűnt megint közülünk közel 130 ember. De a rokonok végre újra találkozhattak egymással. 57 elején aztán újra lezárták a határt, kezdődött megint minden.

Az elbeszélő kommunikatív emlékezetében a műszaki zár kiépítése a lokális közösséget ért '50-es évekbeli aknazárnál is nagyobb sérelemként jelenik meg. Az általa elmondottak is azt igazolják, hogy minél veszélyesebbnek minősül egy határszakasz a hatalom részéről, annál kidolgozottabbak a határforgalom, vagy a határ menti övezetben való mozgás korlátozásának rítusai, technikái.

„56 után a legcsúnyább dolog volt a műszaki zár kiépítése, óriási költséggel, hatalmas gépekkel. Ami az útjukba került, mindent elsöpörtek, - borzalmas érzés volt ez a helybelieknek. Majd annak a befejezése lett egy-két kapu, ami a nullával volt egyenlő. Brennberg felé volt egy, akkor a lépesfalvi úton egy és a somfalvi úton. És a lényeg az, hogy ugye akkor jött be az a bizonyos határsáv, az engedély, a zöld sáv, a piros sáv, sőt

¹⁵⁰ Bartlett, F.C.: *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1932. Magyarul: *Az emlékezés*. Gondolat, Budapest, 1985. 307-308.

azt hiszem, volt egy sárga sáv is. Nos, hát ezeket kérvényezni kellett a határőrségen. Ez egy nagyon csúnya dolog volt. Hiába volt – úgy hívták – az ötszáz méteres sávhoz engedélyem, amikor az időjárás olyan volt, ködös volt, esett az eső, akkor oda nem lehetett bemenni. Hiába érett a szőlő, a gyümölcs, hiába potyogott az alma, vagy teljesen mindegy, tehát oda akkor nem lehetett bemenni, amikor a hatóságok nem engedték. Ezek úgy azért egy kicsit azért visszataszították az emberiséget. Mindig azt mondom, ezek a legcsúnyább dolgok voltak. Sokkal csúnyább volt '56 után, mint '49 után. Több alkalommal be kellett mennem a határőrséghez engedélyért. Na, most ha éppen nem volt a helyszínen az őrsparancsnok vagy az ügyintéző, akkor ha kellett, tízszer is be kellett menni az őrsre engedélyért. Na, most ez azt jelenti, hogyha éppen lejárt az engedély, akkor a lejárt időszakra nem mozoghatott az ember odabenn. Ezt az engedélyt le kellett adni a kapuknál, magyarul a kilépésnél vagy belépésénél, le kellett adni személyi igazolvánnyal együtt. (...) Az országhatártól befelé volt egy másfél kilométeres sáv, ezt úgy neveztem, hogy Niemandland, hogy is mondják ezt magyarul? A - senki földje -- a senki földje -- Hogy ez olyan rossz érzés volt.”

B.A. élettörténetében ez a terjedelmes leírás olyan alapvető és rugalmas szövegszervező eljárás mód, amely azon túl, hogy részegységként vizsgálandó, kapcsolata van jelentést meghatározó szerepben a közvetlen kontextussal és a szöveg egészével.¹⁵¹ Ez az otthonként értett hely hatalom általi kisajátításáról egy olyan retorikus szólam, amely egyben a 'minihaza' fizikai tönkretételét és az ott élők módszeres megalázását is kifejezi. A hatalom részéről a rendszer utolsó pillanataig működő önkény és kiszámíthatatlanság okozta negatívumok a meghatározó elemek. Ez a jelleg megfelel a történetet generáló, korábban már bemutatott eljárás módnak, hiszen a kiinduló állapothoz képest nem a korlátozás enyhítése, hanem kizárólagos megszüntetése lehet csak megoldás a történetben. Így a műszaki zár 1989-es megszűnése lehetne akár B.A. történetének a boldog befejezése is, de mivel elbeszélői perspektíváját az azóta eltelt idő negatív tapasztalatai szervezik, a hiány, a beteljesületlenség miatt ez nem lehet megoldása történetének.

“Amikor a határokat felhúzták, azt éreztem akkor is, hogy teljesen nyitott a határ. De nem így igaz. Ahogy az előbb elmondtam, a gyakorlatban, sajnos, ott a határ. Ugyanúgy, mint azelőtt. Amit minden vasárnap megteszek, elmegyek és sétálok. A határ

¹⁵¹ Vö. Bal, Mieke: A leírás mint narráció. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció.* Kijárat, Budapest, 1998. 159.

szélén megállok. Két határkő van ott. Én tudom, hol a határ, az osztrákok nem, és elkaptak, fegyvert fogtak rám, nagyon keményen viselkedtek.”

Az élettörténet felépülését vizsgálva a white-i történetsszervezés determinisztikus típusával találkozunk. A történet kiindulópontja, a gyermekkori világ bizonyossága, a korábban már megélt mozgásszabadság, mint értéktelített állapot felmagasztosul, és minden későbbi esemény vonatkoztatási pontjává válik.

IV.2. „Hát én nem hinném, hogy a múltat végképp el kellene törölni”

W.G. ugyanannak a generációnak a tagja, mint a fentebb bemutatott B.A. Az interjúkészítés idején, 2001-ben polgármesteri tisztséget tölt be Ágfalván.

W.G. 1945. december 1-én születik a Soprontól 15 km-re délre fekvő Nagycenken. Itt végzi el az általános iskolát, majd a soproni Gépipari Technikumban tanul tovább. Érettségi után az AFIT tervezőirodájában kap állást, ahol a későbbi kísérleti műhely vezetője lesz. Ez a műhely országosan kimagasló műszaki háttérrel rendelkezik. 1967-ben megnősül, felesége Ágfalvára való. Ágfalván telepsznek le, a magyar betelepítettek által lakott Fő utcán saját családi házat építenek, ahol W.G. minden szakmunkát saját maga végez. 1969-ben születik első gyermekük, aki fiú, majd '74-ben, '79-ben két lányuk. Mindhárom gyermek továbbtanul. W. G. később a városi munka mellett Ágfalván vállalkozó lesz. A rendszerváltás idején a fia határőr. W.G. saját videokamerával filmet készít fiáról, illetve a vasfüggöny lebontásáról. Ebben az időben sikerül kijutnia a családjával rokonlátogatásra egy hónapra New Yorkba. 1992-től Ágfalva polgármestere. A szomszéd osztrák községekkel újjászervezi a kulturális kapcsolatokat, alkalmi határnyitásokra is sor kerül. A falu közművesítése (csatornázás, gázbevezetés) az ő kezdeményezésére történik meg. Elindítja a helyi szélerőmű programját. A községben egyes emlékművek állítását is ő szorgalmazza.

Az élettörténet Foucault terminológiájával egy olyan önmagát elmondó, hétköznapi diskurzus, amely teremtő, alkotó jellege folytán az elmondó önkonstitúciója is. Az emlékezet működésekor a múlt újjászervezése a mindenkori jelen változó vonatkoztatási keretei felől folyik szakadatlanul az emlékezés alakzatait fölhasználva. W.G. élettörténetében ezek közül a lokalitás és a családi, illetve egyéb közösségben betöltött szerepei hangsúlyosak a visszaemlékező értelmezésben. A vizsgált elbeszélés felépülése a dolgozatom narratív paradigma fejezetében megfogalmazott hipotézisemet

igazolja, miszerint az élettörténetek szervezőelve és értelmező technikája az irodalmihoz és történelmihez hasonlóan alkalmazza a nyelv figurativitását, ez esetben a metafora és szinekdoché trópusait, valamint az iróniát mint modalitást.

Az élettörténet azzal indul, hogy az elbeszélő éppen nagyapa lesz az interjúkészítést megelőző napokban. Ez az új szerep és élmény előhívja a fiával kapcsolatban a határnyitásról szóló történetet. A magyar-osztrák államhatárhoz kapcsolódó emlékei képezik az első narratív egységet, mint olyan epikus elbeszélést, amely evaluációt is tartalmaz. W.G. az AFIT kísérleti üzem vezetőjeként műszaki felelőse a vasfüggöny építésének és ugyanakkor lebontásának is.

„A kísérleti üzem vezetője voltam, olyan technika volt a vállalatunknál, amilyen párját ritkította itt a környéken. Mi ott bármit meg tudtunk csinálni, amit a vasiparban meg lehet csinálni. Amikor – csak példának okáért említem – az új vasfüggöny épült, a fél brennbergi hegyet eldózerolták abba az időbe. Én minden héten új fogaskereket csináltam a dózerba, mert az mindig tönkrement. Nem azért, mert rosszul csináltuk meg, hanem mert úgy meg volt erőltetve a gép, akkora munkát kellett ott végezni. A rendszerváltást követően, amikor döntés született, hogy a vasfüggönyt lebontják, a fiam és társai hetekig odajártak az AFIT-hoz, a műhelyembe, ott készültek azok a hidraulikák, ha jól emlékszem, három darab.”

Mivel W.G. a '70-es, 80-as években a közeli város, Sopron nagyobb üzemében van vezető műszaki beosztásban, így munkája, napközbeni kapcsolatai révén már inkább a városhoz kötődik. Ez lehet a magyarázat arra, hogy a falu sorsáról való beszédben a külső szemlélő pozíciójából szólal meg semleges, tárgyyszerű modalitással. A szemlélő helyzetét erősítő gesztus az is, amikor saját videokamerával megörökíti a műszaki zár bontását mint családi, de egyben történelmi eseményt.

„- hát úgy gondoltam, hogy megörökítem a fiam katonáskodását, és egy nem mindennapi felvétel, ahol fényképezni nem lehetett, ahová tilos volt menni, felvételt csinálhatok. Megbeszéltem az egyik őrnagy ismerősömmel, kivittek. Nyárligeten történt a műszaki zár bontása, a fiam is köztük volt.”

Amennyiben a határzár műszaki elemeit, mint a két világrendszert elválasztó fizikai akadályt szimbólumnak tekintjük, a narratíva következő szekvenciájában megjelenő figyelőtorony szinekdochéivá válik, mely mint rész helyettesíti az egészt. W.G. felismeri ennek történelmi értelmét, amikor javaslatot tesz a helyi képviselő-testületnek, hogy létesítsenek Ágfalván emlékhelyet az egyik lebontott magasfigyelőből és néhány oszlopból, viszont ötletét elutasítják.

„100.000 forintért egy osztrák község vett egy magasfigyelőt, amit föl akarnak Ausztriában állítani. Ezen felbuzdulva, én is -- gondoltam arra, hogy mi is vegyünk egyet, mármint Ágfalva, ez kuriózum, és állítsuk föl Ágfalván. Az unokáink majd, az utókornak – momentumként a - vasfüggönynek egy darabját is építsük meg. Akkor talán össze lehetett volna szedni néhány oszlopot. Sajnálatos módon a képviselőtestület az ötletet elutasította. Lehet, hogy az elmúlt ötven évben nagyon sokszor elénekeltük, hogy 'ez a harc lesz a végső' és 'a múltat végképp eltörölni'. Hát én nem hinném, hogy a múltat el kellene törölni, ez -- történelmünknek egy darabja volt, a rendszerváltás hozta, hogy ez a vasfüggöny lebontásra került.”¹⁵²

Mivel W.G. csak a '60-as évek második felében került Ágfalvára, ahogy ő mondta: "idenősültem", ennek tudható be, hogy az ágfalvi közösségi emlékezethez kapcsolódó narratívája más kezdőpontot tételez fel. Az előző interjúalannal ellentétben nincsenek sem a lokalitáshoz, sem az etnicitáshoz kapcsolódó korai személyes élményei. Narratívájának erre vonatkozó részét a kulturális emlékezet szervezi, melyben beszélőként ő a hagyomány szakosodott hordozója polgármesteri szerepben. Törekvése, hogy az eredendő, de 1949-től a hatalom által széttört lokalitást a szomszéd osztrák községekkel helyreállítsa a lehetséges kulturális kapcsolatok révén.

„Néha-néha megnyílik a határ, évi 3-4 alkalommal. Hagyomány, hogy minden évbe a szomszéd községek polgármestereivel közösen, amikor ismerjük év elején a községek programjait, akkor eldöntjük, melyik rendezvényre kérünk határnyitást közösen. Osztrák részről, magyar részről hagyomány, hogy a lépesfalvi búcsú napján, szeptember első vasárnapján, illetve az ágfalvi búcsú napján, szeptember utolsó vasárnapján megnyitjuk a határt reggel nyolc órától este húsz óráig. -- Az istentisztelet hol Lépesfalván, hol Ágfalván, hol Somfalván van, minden évben más-más helyen.”

W.G-nél is megjelenik a narratívában a határátkelő nyitásának szándéka, ami a községnek gazdasági felemelkedést is jelenthetne. Ezt azért látja megvalósíthatónak, mert a régióban Fertőrákoson már létesült ilyen kerékpáros-gyalogos átjáró.

A fentebbi ceremoniális kommunikáció mellett a személyes élmények, tapasztalatok felidézése révén megjelenik az informális, személyközi érintkezésen alapuló emlékezet is. Az elbeszélő gondolkodásmódja a szövegépítkezés

¹⁵² Időközben a regionális kulturális emlékezet egyik fontos szimbóluma lett az egykori magasfigyelő. Különösen látványosan jelent meg díszletként a Páneurópai Piknik 20. évfordulóján, 2009 augusztusában Sopronban és környékén rendezett megemlékezéseken. Lásd erre vonatkozóan a dolgozat záró fejezetét és a Képmellékletet.

mélyszerkezetében érhető tetten, amelyben visszatérő elem az, hogy mit lehetne a múlt relikviáiból a jövő számára hasznosítani. A jövő felé nyitottságot W.G. modalitásának ironikus jellege nyitja meg. Ezek az élettörténetben mindig az országhatárral kapcsolatos, csattanóra kihelyezett külön kis történetként jelenítődnek meg.¹⁵³

"- egy alkalommal, határőr tisztekkel mentem Szombathelyre. Humorizáltam velük. Azt mondtam, hogy nagyon jóban vagyok a szomszéd osztrák község polgármesterével, és megbeszélem vele, hogy majd ő nálatok megrendeli a határ őrizetét, ne bontsátok le ezt a rendszert, schillingben fogjátok kapni a fizetést; de olyan ötletem is van, hogy telepítsünk mellé szőlőt, az egyik oldalt szüretelik az osztrákok, a másikat meg mi, a helikopterük, ami úgymint mindig ott röpköd a határ felett, az meg majd lepermetezi -- akkor nevettek ezen. Most meg az osztrákok valószínűleg örülnének neki, ha állna a vasfüggöny, és nem kellene nekik olyan hatalmas erőket mozgósítani a schengeni határ őrizetére."

Egy másik narratív egység is példa arra, hogy egy tárgy jelként való értelmezése teljesen a kommunikációs kontextus és a szemlélő függvénye, legyen az saját regionális közössége vagy egy távoli kultúra. W.G. a határzár tárgyi elemeivel kapcsolatban, a rész-egész megfeleltetés viszonylatában eltérő attitűdökkel találkozunk: a helyiek részéről elutasításba, a más kultúrában élők részéről pedig értetlenségbe ütköznek. A beszélő számára ez a következmény is az ironikus modalitás fenntartását szolgálja.

„Érdekességképpen hadd mondjam, hogy meghívtak bennünket Amerikába a rokonokhoz, esküvőre. A vasfüggönynek egy darabját, egy 10 méteres darabot magammal vittem - fogalmuk nem volt, hogy mi ez! Azon túl, hogy a repülőtéren a kofferomat, mikor megröntgenezték, ugyancsak nagy pánik lett, odahívtak, hogy nyissam ki, mert a röntgenfelvételnél, a kamerán, látni az én tüskés drótomat, mi az, hadd nézzék meg, mi az. Hát csak egy tüskés drót volt. Mosolyogtak rajta a magyar vámosok, de a rokonoknak semmit nem mondott, hogy mi a csuda az a tüskés drót.”

Ha az előbbi szövegben a jelölőlánc módosulásának folyamatát követjük nyomon, a térbeli mozgás során a tárgy fokozatosan veszíti el jelentését: a vasfüggönynek egy darabja>az én tüskés drótom> csak egy tüskés drót>mi a csuda az a tüskés drót.

Noha bizonyos élményei szinte teljesen azonosak B.A-val, például az, hogy magyar területen osztrák határőr szökevénynek nézve őket fegyvert fogott rájuk, de

¹⁵³ Vö. van Dijk, Teun: A Poetics folyóirat 1980-as különszáma. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): I.m. 309-329.

W.G. esetében ez az epizód is beágyazódik abba a narratív struktúrába, amely a rendszerváltás előtti viszonyokból kiindulva a jelen visszasságait is igyekszik bizonyos távolságból szemlélve iróniával kezelni. Nála a jelen pozíciója teremti meg a kapcsolatot a múlt mint tapasztalattér és a jövőt anticipáló várakozás-horizont pólusai között. Ezt támasztja alá az interjút záró történet szekvencia, ahol egyetlen narratív egységen belül az elbeszélő felismerni véli a rá jellemző módon a rendszerváltás előtti és utáni kontroll bizonyos jellegzetes vonásait.

"Brennbergben, amelyik tényleg teljesen el volt zárva, a mama be se zárta az ajtaját, ha elment hazulról, de napjainkban be kell zárni mindent, mióta lebontották a vasfüggönyt - 1966-ban leszerelt katona voltam már, ide udvaroltam. Kerékpárral próbáltam Sopronból kijönni, de az úton megállítottak a határőrök, hogy hová megyek. Mondom, Ágfalvára. – Hát ide aztán nem lehet kijönni! – Nem vitatkoztam velük, visszabicikliztem egy darabon, és a vasúti töltés túlsó felén át egy gyalogosúton indultam újra a falu felé. Csakhogy a bakter kutyája veszettül támadt, a két katonának meg azonnal beugrott: hogy volt itt egy ember, aki ki akart menni Ágfalvára, nem vitatkozott velünk, valószínű, hogy most ott biciklizik. Ezt kitalálhatták így maguktól, mert elém vágta a töltésen, mikor odaértem: Állj, fel a kezekkel! Fegyveres őrizetbe vesznek, ha szökni próbálok, lelőnek. Ez volt úgy este hét órakor, tizkor kijött az ügyeletes tiszt, aztán elengedett. Kibicikliztem Ágfalvára, a menyasszonyomhoz, a biciklit aztán letettem náluk, és az utolsó vonattal hazamentem, annyi időm még volt. - Napjainkban az osztrák katonák fogják rám a géppisztolyt, azt mondják, hogy szerb vagyok, mit keresek én itt? Közben meg ők tévedtek át Magyarországra, megmutattam nekik, hol a határ, mondom, én itthon vagyok, de ti nem."

Az itt megjelenő motívum, amelyben az osztrákok a menekültáradattól való félelem miatt időnként még a helybeliek identitását és lokalitását is kétségbe vonják, *in vivo* megvalósulása a nyelvi stigmatizációnak és hiperkorrekciónak, és az ágfalvi beszélgetőpartnereim narratívájában visszatérő elem.

IV.3. „Nem mi voltunk bezárva, hanem a többiek elől volt elzárva ez a rész”

L. B. 1951-ben Kőszegen született. Kisgyermekkorában költöznek Sopronba. A tágabb család, rokonai Kőszegen élnek. L.B. iskoláit Sopronban végzi, szakmunkás-

bizonyítványt szerez. A soproni AFIT-nál helyezkedik el, az itt gyártott garázsfelszerelések összeszerelése miatt bejárja az országot, és eljut több hónapra az NDK-ba is. 1977-ben megnősül, felesége soproni. Két lányuk születik. 1982-től kezd el taxizni, amit 18 éven át folytat. 1987-ben a család elhatározza, hogy házat vásárol, és választásuk Ágfalvára esik, ahol a magyarok által lakott Fő utcán telepednek le, pár száz méterre a határtól. Még folytatja egy ideig a taxizást. A sopronpusztai határnyitás idején sok NDK-s menekültet visz ki az osztrák határhoz, gyakran ingyen. 1989 után Ágfalván egy vendéglátó egységet üzemeltet.

L.B. élettörténetében a lokalitás nem pusztán az *itt és most*-ba beágyazott, hanem olyan tudást mozgósít, amelyben az ágfalvi élmények többnyire a Sopron környéki regionalitás kontextusában jelennek meg és értelmeződnek. Ez abból adódik, hogy L.B. életvilága, amelybe beleszületik, szocializálódik, és mint adottságot elfogad, a határsáv régiója.

„-- nekem a bezártság azért nem jelentett semmit, mert beleszülettem, negyven évig ebben nőttem fel Sopronban. Sokáig nem mehettem le a Fertő-tóhoz, csak ha papírom van, ez megszokott dolog volt, vagy nem mehettem ki Ausztriába, valahogy ezt - belénk nevelték.

Mivel személyesen nem élte meg az ágfalvi aknazár és műszaki zár kiépítését és ennek következményeit, ezekről csak a helyi kollektív emlékezetre támaszkodva tud beszélni. Nála a térbeliség mint emlékezési alakzat olyan sajátosan paradox jelleget ölt, ahol a határ melletti, évtizedekig zárt és ellenőrzött zóna lakói a Magyarország más részein élőkhöz képest több mozgásszabadsággal rendelkeztek. A pozitív közösségi önkép rekonstruálását konkrét történettel és az ebbe ágyazott evaluációval jeleníti meg.

“Az anyámnak a húga Pesten lakott, őneki nagy érzés volt, hogy meghívólevéllel, az anyám meghívta Sopronba, utazhatott. Csak így lehetett ide utazni. Akinek nem volt benne az igazolványában a kettes szám, az nem jöhetett be Sopronba, azt már Cenken leszedték a buszról vagy vonatról. Ez még a '60-as években is így volt. Ezért én nem éreztem magam elzárva, mi mehettünk az országban akárhová. Nem mi voltunk bezárva, hanem a többiek elől volt elzárva ez a rész. Mi szabadon mehettünk Pestre vagy akárhová, nekem nem szólt senki. Vissza is ugyanígy jöhettem.”

Narratívájában a megélt mozgásszabadság mégsem elsősorban a lokalitásba való beleszületettségével hozható kapcsolatba, hanem munkájával, hiszen AFIT-alkalmazottként beutazhatta az egész országot, sőt, több mint egy évet az NDK-ban is dolgozott, és taxisként is állandóan úton volt.

„Én '82-ben kezdtem el taxizni, 18 évet lehúztam. Előtte a W. G. volt a főnököm az AFIT-ban. Csak hát ez olyan volt, hogy az AFIT legyártotta a garázsfelszereléseket, és a helyszínen összeraktuk. Ezzel -- hogy mondjam -- 12-16 hónapot voltam az NDK-ban, megszakításokkal. Szóval - Magyarországon, ahány AFIT-szervíz volt, abban mind megfordultam. Akkor AFIT-centrál volt az egész ország.”

Ez a térbeli mozgásszabadság adja az élettörténetben a narratív folytonosság és identitás egyik vonatkoztatási alapját. Sajátossága, hogy azonosságtudatának megőrzése érdekében az elmúlt évtizedeket máig folytonos egészként fogja fel. Ebben az értelemben a narratív stratégia térbelisége a temporalitásban ragadható meg.

Amennyiben viszont az időbeliség hermeneutikai körét kezdjük bejárni, kitüntetett időszakként jelennek meg az 1989-hez kapcsolódó események. Ebben az időben L.B. taxisként maga is szerepet vállal az NDK-s menekültek határra juttatásában a sopronpusztai határnyitás idején. Ennek az emlékek morális felhangot ad az, hogy ezt sokszor önzetlenül, együttérzésből fakadóan teszi meg. Ez hála is lehet részéről az NDK-ban töltött fiatalkori élményeiért cserébe, hiszen a külföldre jutás mindig egyfajta szabadságszimbólum.

„Mint taxival, ugye, elindult az egész, és - jöttek az NDK-sok. Na, most már Ágfalvára jóformán nem is hoztunk senkit. Voltak, hogy jöttek ki Ágfalvára is ilyen - NDK-sok, de nem tudtak itt semmit sem csinálni. Lényegében – Rákoson - Rákoson mentek át. Először a kőfejtőhöz vittük őket, mert az volt, hogy a kőfejtőt akarják megnézni. Ez volt az első időszakba a céljuk, hogy -- hogy határközelbe jussanak. Taxival odavittük őket. Aztán volt Sopronpusztán a piknik, és akkor úgy lett odahordva mindenki. De esténként már át-átszöktek, a határnyitás előtt már nagyon sokan át tudtak szökni Rákosnál. Hát elég sokat vittünk ingyen is, mert tíz márkával indultak el, meg két gyerekkel, meg mit tudom én. Akkor már érezhető volt, hogy előbb-utóbb itt valami lesz. De már előtte is mindig volt forgalom, az NDK-sok megpróbálták átjutni - akkor már volt, hogy éjjel elindultak, aztán, hogy sikerült-e nekik, senki nem igazolt vissza, senki nem keresett meg. Ilyen nem volt - kifele is volt, akit ingyen vittem, - hát sajnáltam őket.”

Amikor L.B. az 1980-as évek végéről beszél, kommunikatív emlékezetének dinamikus jelleget ad a gyakori váltás a lokális kollektív emlékek és a történelempolitika egyidejű eseményeiben rejlő kockázati tényezők között. Az interjúkészítés idején, az ezredforduló után úgy tűnik, konkrét tapasztalatai beigazolni látszanak a jövőt illető bizonytalanságot.

“- ’89-90-ben még nem volt biztos semmi. Előtte voltak a lengyelországi események, lényegében onnan indult ki az egész. Lehetett érezni, amikor ott elkezdődött valami, és az oroszok már nem nyúltak hozzájuk. Az én korosztályom még emlékszik '68-ra, arra, hogy mit csináltak akkor az oroszok. Nem tudta '89-ben az ember, hogy ez végleges valami lesz vagy ideiglenes, és utána esetleg megint bekeményítenek. Az ember érezte, hogyha a lengyelekhez bemennek az oroszok, mint a csehekhez '68-ban, akkor nem lesz itt semmi, minden marad úgy, ahogy addig volt - de bennem még mindig van bizonytalanság most is, hogy ez a nagy demokrácia, ez a szólásszabadság végleges-e”.

L.B. elváráshorizontja azért marad beteljesületlen, mert az identitását képező mozgásszabadság igénye és a jelen adta lehetőségek, főként gazdasági okokból nem felelnek meg egymásnak. Ebből fakad elbeszélésének az a paradox vonása, hogy a folytonosság ellentmondásba torkollik azzal, hogy a rendszerváltás után számára a lehetőségek köre és a mozgásszabadság nemhogy bővülne, hanem inkább beszűkül a korábbi időszakhoz képest.

“Már a határnyitás előtt mehetett az ember szabadon. Sokan ki is mentek, akkor hozták be például a Gorenjéket. Még egy darabig jobb is volt. Utána jöttek a szigorítások. Ennek a mostani szabadságnak ára van, és nem is kevés. Amikor nem volt szabadság, inkább biztonságban éreztük magunkat. Kimegyünk a családommal kétszer Bécsbe, harmadszor már nem megyünk, mert minek. Utaznék én is, szívesen, de akkor arra kéne menni, amerre még nem jártam, azt meg én már nem tudom megfizetni. '89-ben még nem volt ennyire a pénzen a hangsúly - még jobban meg lehetett élni, szóval valahogy biztonságban volt az ember. A szabadság nagyon jó, de hogy mit kezdünk vele pénz nélkül, az egy másik dolog.”

A kommunikációs tér különféle szintjein (személyes élet, nemzedéki sors, társadalom, nagypolitika) zajló eseményekhez általában más-más diskurzus tartozik. Viszont L.B. elbeszélésében ez nem jelenik meg, mivel minden emlékelem temporális alapú identitásának része, melynek a fentebbiekben bemutatott folyamata alkotja számára az egyedüli érvényességet.

*

Ágfalvi beszélgetőpartnereimnél a nemzedéki azonosság ellenére három alapvetően eltérő kommunikációs stratégiával találkoztam. Ez véleményem szerint

szoros kapcsolatban van azzal, hogy a lokális közösségi kommunikációnak ezek a személyek eltérő időpontban válnak a résztvevőivé.

B.A. jövőre vonatkozó identitásának alapját a gyermekkorból eredő elvárásoknak a jelenben való ellenállásba ütközése, és így a vágy beteljesülésének folytonos elhalasztódása biztosítja. „Ha nem így lenne, elkövetkezne a beteljesülés, és a vágy megszűnne létezni. (...) Innen származik a rokonság a vágy és a narratíva között; (...) minden akadály, mely a főhős keresését lassítja, egyben táplálja a vágyat és meghosszabbítja a narratívát.”¹⁵⁴ W.G.-nél a narratíva jövőbeli meghosszabbítását az események iránti ironikus modalitás mint ígéret teszi lehetővé. A tapasztalati térrel szemben tanúsított távolságtartása ad arra lehetőséget, hogy az én megkülönböztesse magát a külvilágtól. Az ironikus öntételezésnek a mozgásirányáról *Paul de Man* azt írja: "Az irónia inherens tendenciája az, hogy lendületbe hozza magát, és mindaddig nem áll meg, míg végig nem haladt pályáján."¹⁵⁵ Ugyanis a szerző szerint az irónia a cselekvések és tudatállapotok időben végtelen sorát hozza létre, amit ő "végtelen mozgékonytáncnak" nevez.¹⁵⁶ Olyan narratív identitásstratégia is megjelenik L.B. esetében, ahol a szervezőelv a térbeli mozgásszabadság iránti igény, amely viszont temporálisan paradoxonba torkollik. Az egykori térbeli fókuszálás, mely politikai tilalom-struktúrán alapul a határsáv-országcentrum viszonylatában, a jelenben a belföld-külföld gazdasági oppozíciójában ölt testet.

A fejezet elején megfogalmazott hipotézisemet igazolják ágfalvi interjúelemzéseim, miszerint minden normatív struktúrával kapcsolatban az egyének sajátos viszonyrendszert tartanak fenn, amely meghatározza azt a módot, ahogy életeseményeikből narratívát szerkesztenek. Továbbá számolni kell azzal is, hogy ezek az élettörténetek korántsem statikusak, lezárt jellegűek. "Az egyének folytonosan újjáteremtik saját identitásukat, s a csoportok olyan konfliktusok és szolidaritások mentén határozzák meg magukat, amelyeket nem lehet a priori feltételezni, hanem csakis abból a dinamikából eredhetnek, amely az elemzésnek is tárgya kell legyen."¹⁵⁷

Az elbeszélő múlandóságának megtapasztalása a kutató számára azt a feladatot rója ki, hogy olyan hermeneutikai körök mentén folytassa megértő tevékenységét,

¹⁵⁴ Riffaterre, Michael: A fikció tudattalanja. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998. 86-87.

¹⁵⁵ de Man, Paul: A temporalitás retorikája. In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I.* Jelenkor, Pécs, 1996. 42.

¹⁵⁶ Vö. de Man, Paul: I.m. 49.

¹⁵⁷ Levi, Giovanni: I.m.138.

amelyben a Másik már nem vehet részt. Odo Marquard nyomán a hermeneutika így lesz válasz a múlt múlandóságára.

V. KÓPHÁZA: FENYEGETETTSÉG ÉS ÍGÉRET KÖZÖTT

A magyar határrégió történeti kialakulását, jellemzőit áttekintő fejezetben leírtak alapján feltételezésem, hogy kópházi beszélgetőpartnereimnél az élmény, megélés és elbeszélés kulcsfogalmai mentén formálódó élettörténeteknél a lokalitás és etnicitás jellegzetességei miatt is eltérések lesznek Ágfalvához képest.

Kópházán többgenerációs narratív interjúkat készítettem 2002 és 2003 között. Beszélgetőpartnereim két nemzedékhez tartoznak. Az idősebb nemzedék tagjainak legkorábbi élményei az 1920-as évekből valók. Ők azok, akik fiatal felnőttként éltek meg a háborút és az azt követő éveket. A másik generáció tagjai a háború utáni években születtek, így kisgyermekként az '50-es években szerezték első élményeiket, fiatal felnőttként pedig jelentősen érintette őket az 1960-as évek végétől lezajló disszidálási hullám.

V.1. „Matyi bácsi, ez a rendezőnek a dolga!”

H.L. 1922-ben születik Kópházán. Ekkor Kópháza még kizárólag horvátok lakta katolikus falu. Horvát papjuk van. Mivel az édesapa kovács, a községi házban laknak szolgálati lakásban. Nyolcan vannak testvérek, H.L. a legkisebb. Gyermekkorában a bábaasszony sokszor elviszi magával Deutschkreutzba, ahol a helyi 'zsidó boltban' cukrot, egyebet vásárolnak, és ezt a ruhája alatti zsebekbe rejtve a határon át hazaviszik. A gyerekek amúgy is szabadon mozognak a határon, a katonák nem ellenőrzik őket. Az iskolában az első három osztályban horvát nyelvű a tanítás, negyedik, ötödik és hatodik osztályban már főként magyar nyelvű. Három fiútestvére kovács lesz, H.L-t édesapja Pestre küldi szabóinasnak. Mivel két nővére Pesten szolgál, az ő segítségével kap szállást a fiú-tanoncotthonban. Az igazgató, aki zsidó ember, ökomenikus szellemben

vezeti az intézményt, és arról is gondoskodik, hogy a tanoncok ingyenjegyekkel színházba is eljussanak. H.L ekkor jár először színházban. 1942-ben visszatér Kópházára, és szabó lesz a faluban. Ebben az évben belép a kópházi kultúregyesületbe, és amatőr színjátszókört szervez. 1942-ben ismerkedik meg feleségével is, két gyermekük születik. 1945 után a horvát egyesület révén járják a hazai horvát falvakat az amatőrszínpaddal, később külföldre is eljutnak. 1961-ben valóságos harcot vívnak, hogy Ausztriában felléphessenek a társulattal. Ekkor egyik társuk emigrál. 1964-ben mehetnek ki először Horvátországba. Az ezredforduló után már nincs a községnek horvát papja. H.L. nyugdíjasként él feleségével, kulturális munkájáért Pro Urbe-díjat és miniszteri kitüntetést is kap.

Mivel a narratív idő mindig az ember számára releváns idő, cselekményszövésében ezek képezik az ún. narratív csomópontokat, amelyek beágyazzák az esetlegességet a szükségszerűség vagy a valószínűség konfiguráló aktusába.¹⁵⁸ H. L. élettörténetében egyik ilyen narratív csomópont a kisgyermekkor. Az erre való emlékezéskor az országhatár helyszíne hívja elő az 1920-as, '30-as évekhez kötődő élményeket sokszor személyekhez kötődő emlékezeti alakzatként.

„ - itt a déli vasúton túl rögtön ott a határ, és mi el szoktunk menni mint gyerekek fürödni oda, vagyis osztrák területre, vasárnap délutánonként Deutschkreutz mellé. Ott volt egy nagy tó, aztán ott szoktunk fürödni. Nekünk, gyerekeknek akkoriban még határátlépő sem kellett, tíz, tizenöt gyerek, mentünk át. Az őrségben, szolgálatban levő katonák, kettő szokott általában lenni, meg csak kinéztek a hitliből, fabódéból: 'Hova mentek?' 'Fürödni megyünk.' 'Jó, menjetek csak.' Aztán az erdőn keresztül odamentünk a tóhoz, fürödtünk, hancúroztunk, és utána jöttünk haza. Úgyhogy nem volt semmi probléma.”

A vizsgált lokalitás mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat jelent, olyan fenomenológiai minőséget, amelyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technikái hoznak létre. Az így felfogott lokalitásba beépülnek a szomszédsági viszonyok is, mint kulturális és gazdasági reprodukív közösségek.¹⁵⁹

„Mondom Deutschkreutz nagyon közismert, megszokott szomszéd falu volt a háború előtt a kópháziaknak. Sok kereskedő is járta ezt a környéket, voltak ezek a marhakereskedők, meg a lövői disznókereskedők, meg mit tudom én, ugye - szóval

¹⁵⁸ Vö. Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 376.

haszonállatot vittek át eladásra. Meg voltak balfiak, akik meg takarmányt szoktak kihordani. Az egyik bácsinak volt két lova, a környékről mindenfelől összeszedte a kukoricaszárat, azt leszecskázta, hozzá, arra rá répalevelet rakott. Zsákokba szokta rakni, és egy jó szekérnyit ki szokott vinni. Mi meg gyerekként a határra jártunk gyöngyvirágot szedni, és árusítottuk az állomáson, amikor bejárt a vonat: Gyöngyvirág, gyöngyvirág! – kiabáltuk. 20 vagy 50 fillér volt egy-egy csokorral, és akkor aztán sokszor volt úgy, hogy a vonatablakból kiabáltak le, hogy: 'Gyere vissza, hozd ide a gyöngyvirágot!' 'Mennyit akar?' - kérdeztem. 'Két csomaggal.' -- a bábaasszony engem mindig vitt magával, mint a legkisebbik gyereket, azzal jártam én át gyakran a határon. Vitt magával, de előtte az édesanyám varrt nekem ilyen fehér anyagból, - mint a kapcarongy vagy lepedő, olyan köntösfélét, tele nagy rekeszekkel, zsebekkel. Amikor aztán átmentünk Deutschkreutzba, ott volt egy üzlet -- na mi is volt a neve ennek a zsidó üzletnek? - tudtam ám, - a lényeg, hogy volt ott egy üzlet, zsidó tulajdonosa volt, és ez megszokott, jó ismerőse volt a kópháziaknak. A bába néni megvette nála a cukrot, a ruhám alatt lévő köntösfélének a zsebeit szépen telepakolta vele. És ugye a határon aztán meg senki nem nézte, nem tapogatta mi van a gyereknél, a hátán meg a mellén. Szóval így szoktunk cukrot áthozni.”

Bár az elbeszélő történetészövésekor említi, hogy a felnőtteknek határátlépőt kellett váltani, mégis az emlékezésben a határtérséggel kapcsolatban az elnéző attitűd dominál a háború előtt. H. L. a falu és környéke meghitt, de szűkös világából a '30-as évek közepén a fővárosba kerül tanulni, és az itt szerzett élmények egész későbbi életére szóló szélesebb látásmódot eredményeznek számára.

„A fővárosban a fiú-tanoncotthonban laktam, Pesten dolgozó nővéreim jóvoltából (az egyikük az otthon vezetőjénél, Alapy igazgató úrnál szolgált) sikerült bejutnom oda. Sokszor küldtek ingyenjegyeket is a tanoncotthon részére a Városházától színházi előadásokra. Így láttam, szinte gyerekként 39-ben Josephine Baker fellépését a Royal Színházban. Ahogy akkoriban emlegették világszerte: a Fekete Gyöngyszemet. Akkor láttam, és azóta sem tudom elfelejteni.

A tágabb perspektíva révén, hazatérve, a helyi közösségi identitás erősítésében is tevékeny részt tud vállalni azzal, hogy előadói közösséget szervez, és kulturális szakemberré képzi magát.

¹⁵⁹ Vö. Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3. 3-4.

„Ahogy hazakerültem, beléptem a kópházi kultúregyesületbe, és rendkívül inspiráltak a budapesti színházi élményeim. Az amatőr színjátszáshoz a faluban aztán a háború után sok segítséget nyújtott a Magyarországi Délszláv Szövetség. Az ezen belül működő Horvát Egyesület révén jártuk aztán a hazai horvát falvakat az amatőr színpadunkkal. Hogy tanuljunk, bejártunk Sopronba, a színházi előadásokra. Nem volt sok pénzünk, gyalog besétáltunk, aztán fönt, a kakasülőről végignéztük a színdarabot. Élmény volt, és tanultunk is belőle, hogyan kell rendezni, díszletezni, előadni.”

A helyi amatőr színjátszás történetéről mesélve az emlékezésfolyamatban olyan esemény is a személyes élmény konkrétságában jelenik meg, amelyet csak hallomásból ismerhet. Ebben az esetben az elbeszélőre sajátosan jellemző késztetések, vágyak, érdeklődések és eszmények eredményeként jön létre a másoktól hallott történet személyessé tétele.

„1922-ben volt, - igen, akkor volt az első nagyobb kivitelezésű amatőr színelőadás, a főút sarkán lévő vendéglőben, ami ott üzemel mind a mai napig. Ahogy mesélték, villany még nem volt, a színpadot és a nézőteret karbidlámpák világították meg, valami rémes szagot árasztottak működés közben.”

Az elbeszélő narratívájában olyan énképet konstruál, amely révén a közösségben sikerül elfogadtatnia önmagát olyan kulturálisan kompetens személyként, aki még a politikai korlátozásokkal szemben is érvényesíteni tudja igazát.

„Egyszer a Fehér Annát játszottuk. Amikor a darabban a betyárt elfogják, imádkozik a Szűzanyához. Az általam rendezett változatban a színpad el volt sötétítve, egyedül a Szűzanya-kép látszott, ahhoz imádkozott a szereplő. Hát ezért megszólt a Matyi bácsi, az akkori tanácselnök, hogy: 'Laci, nem kellett volna azt a Mária-képet megvilágítani, és nem kellett volna ott imádságot mondani.' Na, mondtam akkor: 'Matyi bácsi, ez a rendezőnek a dolga, ehhez csak olyan ember szóljon hozzá, aki ezt átérzi és tudja csinálni.' Aztán soha többet nem szólt bele a rendezésbe a tanácselnök.”

H.L. kommunikatív emlékezetének működésekor a személyes sikerként megélt kulturális mediátor szerepben való megnyilvánulás értelmezhető úgy, mint aki kihasználta a pártállami rendszer nemzetiségi politikája által behatárolt lehetőségeket, mely a nyelvhasználat és a művelődés területére korlátozódott. A helyi horvátok összetartása és önszerveződése, érdekérvényesítése esetenként még előnyhöz is juttatta őket az ausztriai rokon községekhez képest.

„Nagyon el voltunk zárva, szigetelve a második világháború után. De azért próbáltunk boldogulni az adott körülmények között. Például a háború után kiadták a rendeletet,

hogy a kétnyelvű községekben ki lehet tenni a nemzetiségi nyelven is a helynévtáblát. Kópháza az első volt, amelyik kitette, hogy Koljnof. Nem is szólt érte akkor se, meg azóta se senki, most is kint van. Érdekes ilyen szempontból, hogy Burgenlandban, ahol csak néhány évig volt orosz megszállás, mostanában sikerült kiharcolni a kétnyelvű helységnevtáblákat. Mondtam is nekik: 'Nem szégyellitek magatokat, Kópházán a kommunizmus alatt éltünk, ti hamar megúszátok az orosz megszállást, és akkor aztán ti meg nem voltatok képesek kiharcolni a demokráciában a horvát táblákat?' Ott letépték nekik, ahol mégis kitették, szóval csak mostanában kezdett változni Ausztriában a hivatalos hozzáállás."

Az élettörténetben az 'összülők' és a 'régmúlt' kifejezések az etnicitás és eredet, nyelv és kultúra kontextusára vonatkoznak. Mellérendelő relációk sora jelenik meg, ahol együtt élnek a környéken beszélt nyelvek és etnikumok. Az elbeszélő gyermekei, akik vegyesházasságot kötöttek, az asszimilációs folyamat részesei, de az elbeszélő ezt szükségszerűségként éli meg, nem pedig traumaként.

„Eredetileg Kópháza tiszta horvát falu volt, az igazi nagy változások itt a háború után jöttek, beindult egyfajta asszimiláció. De ez olyan természetes dolog, - ez az asszimiláció, ezt meg kell érteni, mert a természetben, még a tengerben is úgy van, hogy a nagy halak megeszik a kis halat."

Az élettörténetben ugyanakkor traumatikus pontok is megjelennek. Az egyik a kollektivizálás, a másik az 1960-as évek első felének politikai elnyomása. A kópházaiak számára (mint ahogy máshol is) a földek elvétele talajvesztést jelentett, és nagyobb sérelemnek számított, mint a határzár.

„Aki egy kicsit ismeri a falusi embert, az megérti, hogy a legborzasztóbb a háború után a földjeink elvétele volt. A tsz-szervezés az ötvenes évek végén. Úgy érezte az ember, hogy elvesztette a lába alól a talajt, és nincs semmi. Ez nehéz volt. Akkor volt egy pár év, amikor az egész falu lelki beteg volt. Lassan-lassan aztán a tsz működni kezdett, lett munkaalkalom, fokozatosan javult az élet, jobban és jobban, felépültünk valahogy. Nem lett olyan nagy baj. '45 után a határ lezárása sokkal kisebb sérelemnek számított nekünk, mint a földek elvétele. Aki akart, az úgyis átjárt, kiment, ha nehezebben is, mint korábban, de, hogy elvették a földet, azt nagyon nehéz volt megemészteni a falusi embernek."

H.L. kommunikatív stratégiája, hogy narratívájának középpontjába a fővárosban szerzett művelődési élményeit állítja, amelyeket sikeresen visz át a lokális kulturális életbe, és ezzel saját (idem-ipse) identitásának építésén túl hozzájárul a közösségi

identitás erősítéséhez is. Személyes élettörténete átfogja a helyi reprezentatív és kommunikatív emlékezetet, amelyeknek tevékeny alakítója lehetett, sőt, történetének csattanója, hogy meg is tudja azt védeni adandó alkalommal a politikai ideológia romboló hatásától. Az élettörténet egészében jelképes értelmet nyer az a gesztus, hogy már fiataloktól gyűjti a tárgyi emlékeket a főváros kulturális életéről, a háború előtti színházi élet sztárjaitól is dedikált fotói vannak, mintha már előre tudta volna, hogy ezek később életének jelölői lesznek.

V.2. „Mi a fronton nem voltunk ennyien, mint maguk itten, pedig itt nincs is háború”

Id. P. A., aki ugyanannak a közösségnek a tagja és mindössze három évvel idősebb a fenti elbeszélőhöz képest egészen másféle emlékezésszerkezet mentén építi történetét.

1918-ban születik Kópházán, kilencen vannak testvérek, ő a legkisebb, az interjúkészítés idején testvérei közül már egyik sem él. Horvát rokonaik élnek Ausztriában, velük tartják a kapcsolatot. 1932-ben Sopronban lesz fodrásztanonc. 1941-ben behívják katonának, Veszprémben van kiképzésen, majd novemberben az orosz frontra kerül. Itt beosztják szállásosnálnak. Horvát nyelvtudása miatt szót ért a helybéli lakossággal. Később rajparancsnok géppuskás lesz. Barátságba kerül egy bécsi őrmesterrel. A keleti frontról 1942 augusztusában jön haza, 85 embert hoz magával Sopronba. 1944 decemberében 25 zsidó nőt szállásolnak el hozzájuk, akikkel együtt kell a helybelieknek, feleségének is ásniuk a faluban a tankcsapdát. A háború végén újra a frontra kerül, és amerikai hadifogságba esik. Az itt keresett 138 dollárt itthon soha nem kapja meg. 1951-ben fodrászüzletet nyit Kópházán, és mellette gazdálkodik is. Három gyereke születik, két fia, egy lánya. Az idősebbik fia pár házzal odébb lakik és gazdálkodik, a másik fia pedig Sopronban él, és Ausztriába jár ki dolgozni. A kollektivizálás idején id. P.A. nem lép be a tsz-be, csak felesége, viszont az asszony nem kap nyugdíjat, mert a gyermekek szülése miatt nincs meg a szükséges ledolgozott ideje.

Id. P.A. narratíváját a lokalitás olyan összetevőivel indítja, mint a családnév, a rokoni kapcsolatok, illetve a falu előnyös természeti adottságai. A nyitás retorikája a helyszínt, mint fizikai adottságot az otthonosság meghittségével és az agrárbőség mítoszi elemével ruházza föl.

„Horvát rokonaink vannak még ott kint, Ausztriában. Van egy asszony, aki még él, annak az apja Kópházán volt katona. Aztán az édesapámmal beszélgettek, mikor hallotta, hogy ő is P. No, aztán megállapították, hogy a nagyszülők voltak testvérek -- vagy unokatestvérek? Azóta megvan az összeköttetés. És mindjárt háború után, - nem, csak később jöttek, hogy szeretnének megkeresni minket, mert ők is P. nevezetűek. Most már az asszony férje meghalt, de azért a gyerekekkel még megvagyunk. Rokonoknak tartanak bennünket, ritkán eljönnek - Hát mit mondjak - Kópháza egy gazdag falu volt, a két oldalán az Ikvából öntöztük a réteket, - ott olyan termés szokott lenni! - ahol most a pálya van.”

A hely, ami ontológiai biztonságot nyújt az én számára a világban, kisugárzik a családra is. Az elbeszélő attitűdje az elégedettség, hiszen gyermekei ebben a lokalitásban szintén boldogulni tudnak. A jelen rendje felől indul meg a saját személyes múltra való visszaemlékezés, amelyben a háború előtti időszakban a munka éthosza dominál.

„A 30-as években bejártam dolgozni Sopronba a Rákóczi utcai fodrászüzletbe, nyáron biciklivel, télen vonattal. Évente 363 napot dolgoztam. Karácsonykor, Újév napján, meg Húsvétkor nem dolgoztam. Szabadság nem volt akkor, - azért érdekes. Reggel hattól este hétig. Nyolc évig dolgoztam, mielőtt bevonultam. 1932. február 3-án mentem tanoncnak és '40. február 1-jén vonultam be. Aztán mikor leszereltem, megint dolgoztam Sopronban, nem a Rákóczi utcában, hanem a Kossuth utca és a Mező utca sarkán. Ott volt egy fodrászüzlet, azt vezettem.”

A testvéreivel kapcsolatos egyik szekvenciában külön történetet formál egyik bátyjáról, aki a háború végén a Balaton mellett súlyosan megsebesül, de később felgyógyul. Ennek a háborús emlékek a hangsúlyozása itt még nem érthető, csak később derül ki, hogy előrejelző példája lesz id. P.A. élettörténete későbbi szerveződésének, ami az *„Elmesélem, hogy volt, mikor bevonultam”* mondattal veszi kezdetét. Az identitását konstruáló elbeszélésben háborús élményei meghatározó szerepet játszanak a frontra való kijutástól az amerikai hadifogságból való hazatérésig. Az ezekre való emlékezésben önálló, csattanóra kihegyezett történet-egészek követik egymást, amelyek megfeleltethetők a narratívák morfológiai analízise során megállapított proppi állandó, invariáns elemeknek, az úgynevezett funkcióknak. Ilyenek például az eltávozás, ellenfél megjelenése, tudakolódás, nehéz feladat, a feladat megoldása, cselvetés, veszélyhelyzet, a hős reagálása, segítőtárs, adományozás, rendeltetési helyre juttatás, a baj vagy hiány megszüntetése, visszatérés,

megmenekülés.¹⁶⁰ Amennyiben ezeket id. P.A. élettörténetében nyomon követjük, az elvonulás-bevonulással kapcsolatban a következő elbeszélést találjuk:

„'41-ben, amikor bent dolgoztam Sopronban mint fodrászsegéd, az egyik nap, mikor ebédelni ment, benéz az üzletbe egy alhadnagy. Azt kérdi: 'T., mondja, maga P. A.?' Mondom: 'Igen.' Hát azt mondja: 'Ebéd után eljön velem, holnap Veszprémbe be kell vonulnia.' Aznap délután nősült a bátyám, az, aki itt a szomszédban lakott, a szülői házban. A lakodalomból mentem Veszprémbe. Egész éjjel mulattunk - hajnalban megvonultam be katonának -- ilyen volt az élet. 1941-ben a kiképzés után Veszprémből ide vezényeltek Sopronba, leszerelni. De nem szereltünk le, hanem délelőtt leszereltünk, délután főszereltük a hadifőszerelést. És nem akartak hazaengedni, no és káromkodtunk, hogy haza se mehetünk, pedig leszereltünk. Akkor hazaengedtek Kópházára szeptember 25-én. Ide vezényelték a menetzászlóaljat, meg az ezredtörzset, és innen indultunk október 30-án Oroszországba.”

Egy másik funkció is megjelenik, a tudakolódás és feladatmegoldás:

„Mire odaértünk, november elején már ilyen magas ((mutatja a kezével)) hó volt. Szálláscsinálónak osztottak be huszonnégyünket kerékpárral. Néztem a térképet, és azt mondtam, szerintem van rövidebb út is. A többiek elmentek, én meg a törzsőrmesterrel, akivel együtt voltam, aki egyébként soproni fegyvermester volt, még maradtam. Ott éppen vásárra mentek az emberek, és megkérdeztem tőlük horvátul: 'Tessék mondani, én M-re akarok menni, merre van a legközelebbi út?' Megértették a kérdésemet, és mondták, amerre a többiek, a társaim mentek, az a hosszabb út, azon 43 km-t kell menni, de van rövidebb is, amin csak 13 km-t kell biciklizni. ((itt elneveti magát)) Mi ketten még megnéztük a vásárt, és fél 9-kor elindultunk, a többiek 7-kor indultak, fél 10-re már ott voltunk.”

Az elbeszélő lokalitásából fakadó haszonként, háromnyelvű vidéken felnőve, a fronton jelentős előnyre és mozgásszabadságra tesz szert, hiszen magyar bajtársai mellett szót tud érteni horvát anyanyelve segítségével a helyi orosz és ukrán lakossággal is, illetve később a német katonákkal is. A háború kontextusába illő heroizmusnak tűnik az is, hogy a magyar katonákról az osztrákokban élő tévképzetet német nyelvtudása segítségével tisztázza egy drámai elbeszélésben, amely a végén evaluációval zárul.

„Egy bécsi őrmesterrel pertuba lettem. Minket ők úgy néztek, mint a kutyákat, mint a rablókat. Mondtam neki: 'F., miért néztek ti ránk úgy, mintha nem volnánk emberek?'

¹⁶⁰ Vö. Propp, V.J: *A mese morfológiája*. Osiris, Budapest, 1995. 123-130.

'Azért, mert önkéntesek vagytok' - válaszolta. Mondom: 'Te is olyan mafla vagy, mint a többiek? 300 ezer ember önként fog menni háborúba?' 'Hát nem vagytok?' 'Nem, csak papíron szerepeltünk úgy, hogy önként mentünk a háborúba. Ki merete volna mondani, hogy nem megyek, ha kaptunk behívót?' De a világ úgy tudta, hogy magyarok csak önkéntesek voltak. De aztán rájöttek, hogy 300 ezer ember nem ment önként. -- Hát így van.'

Id. P.A. élettörténetében fontos problémamegoldó eszköz a több nyelven való tudás kompetenciája, amely a rendeltetési helyre juttatás, a baj vagy hiány megszüntetése, visszatérés, megmenekülés mint funkciók megoldásában is meghatározó tényező. Az orosz frontról való hazatérés során egymást követik a bajba kerülés és megszabadulás kalandos történetei.

„A frontról '42. augusztus 10-én jöttem haza. Na, de ez is hogy volt. 85 embert hoztam haza Sopronba. A Harkov környéki fronton voltunk, aztán később elvittek minket '42 júliusában a brjanszki erdőbe. No, aztán onnét sikerült nekem korán leszerelni. 65 km-t jöttünk orosz vasútvonalon, majd át kellett volna szállni. Jött is egy német sebesültszállító vonat, megkerestem a parancsnokát, egy német szakaszvezető volt, tudtam németül, hiszen kisgyerekkoromtól átjártunk Ausztriába, és megkérdeztem: mehetnének-e velük. Azt mondta, beszéljem meg a mozdonyvezetővel, mert az meg orosz volt. Azzal is tudtam beszélni, megkérdeztem hát, tudna-e szerezni egy vagon, van itt 85 magyar katona a frontról, most szerelnék le, haza kell vinnem őket. Azt mondta az orosz: rendben, ha tudunk szerezni neki ötszáz szál cigarettát, akkor lesz vagon és odakapcsolja a szerelvényhez. Hát úgy is lett. Összeszedtük a cigarettát, odaadtuk neki, és három napon belül Lembergbe értünk.”

Önálló szekvenciát képez leszerelésének története, amelyben a fel nem ismert hős (az elbeszélő), az akadályozó (a kalauz) és a segítő személyek (utasok) szerepelnek. Itt konfrontálódik a frontélmény megélése és az itthoniak tájékozatlansága. Greimas aktancionális modelljének vágy, kommunikáció és cselekvés kategóriái így válnak a cselekvő és az elbeszélő folyamatok egymást erősítő kölcsönös szemiotikájában a szereplő folyamatává.

„Ki se fújtam magam, jött a kalauz. Jegyem persze nem volt, mondom neki: 'Kalauz úr, tőlem ne kérjen jegyet, mert Oroszországból jövök, még ezelőtt hat nappal a fronton voltam, ezt a két megállót csak végigutazhatom.' Mire ő: 'Nem, az elsőnél fogom kidobni magát a vonatból.' Hát mondom: 'Olyan nincs, hogy egy frontharcossal maga így beszéljen!' A többi utas is rám nézett és kezdték a pártomat fogni. Meg elég viseltes

volt a külső is, mert mielőtt jöttünk vissza Oroszországból a frontról, sorba állítottak és mondták, hogy ezektől lehet cserélni. A jó állapotú egyenruháinkat elcseréltük az ottmaradókéval, akinek már elnyűtt volt a mundérja, hiszen mi úgyis leszerelünk, leadjuk az ócskát. Így rajtam egy olyan nadrág volt, ami dróttal volt összetoldozgatva. Mondta a többi utas: 'Kalauz úr, hagyja ezt az embert, majd mi megfizetjük a jegyét.' -- Így aztán hazaértem."

Távol az otthontól, a háborús kataklizmák között az önmegőrzés egyedüli módja, hogy a vele történeteket archetipikus minták segítségével értelmezi, és építi össze a narratíva felismerhető kanonikus szerkezetévé. A strukturális követelményeknek és a szövegkoherenciát biztosító alapelemeknek a kapcsolódásai miatt is fogadjuk el ezt érvényes történetnek, amelyben megvan a keret, a bonyodalom, a megoldás és az értékelés.¹⁶¹ A saját lokalitásba való visszatérés után is fontos viszonyítási ponttá válik a háború. Annál is inkább, mert ez 1944-ben az otthonban is megtapasztalt valósággá válik a bombázások és a zsidók deportálása miatt. Az események előreláthatatlanságára példa az az elbeszélésegyeség, amikor egyik nap, Sopronból hazatérve zsidó nők csoportját találja elszállásolva a pajtában. Ez az eseményt a tudósítói hang szenvtelenségével mondja el a háború kontextusába illesztve.

„Mielőtt elvitték őket, itt voltak elszállásolva a házaknál. Csupa nők voltak, Magyarországról gyűjtötték őket össze. És a tankcsapdát, amit kellett ásnia, mert várták, hogy az oroszok jönnek, velük ásatták, meg velünk is, akik itthon voltunk a faluban. A feleségem is ott ásott velük. Még most is megvan az árok a kópházi szőlőhegyben. Decemberben, januárban volt ez, akkor kezdték bombázni Sopront."

Az elbeszélő identitásának operacionalizálása nemcsak azokat a viselkedésmódokat foglalja magába, amelyeket az adott személyiség szokásosan megvalósít, illetve adott esetben kényszer hatására meg kell valósítania, hanem a személyiség részét képezik azok a szerepek is, amelyekben nem hajlandó megmutatkozni, bár az adott kommunikációs közösség szerepkészletének részei.¹⁶² Id. P. A. élettörténetében ilyen esemény 1956 őszén a menekülők megjelenése, és a határon való átjuttatásuk. Ekkor is a tudósító pozíciójából szólal meg olyan személyként, mint aki az adódó problémahelyzetben elkerüli a belebonyolódást. Az erről való beszédet a valós és képzelte dialógusok változtatásával jeleníti meg.

¹⁶¹ Vö. van Dijk, Teun: I.m. 322.

„'56-ban volt miniszterek, vezetők, magas rangú emberek, mind itt szöktek ki az országból. Szoktak jönni, mindig úgy estefelé, hatan-nyolcan-tízen. Főleg Budapestről, akik magasabb beosztásban voltak, menekültek kifelé. Jönnek egyszer, úgy tizenhárman voltak, kérdik tőlem: 'Nem vinne át minket?' Fejenként egy ezrest adtak volna, forintot, '56-ban. Mondom: 'Én nem!' Pedig hát könnyen megtehettem volna, senki nem látta, vittem volna őket egy kicsit, aztán mondtam volna: 'Tessék, itt van a határ.' – de nem tettem. De jött egy illető. Azt mondja: 'Jöjjenek! Aztán átvitte őket. Csinálták ezt többen, a szökevények közül sokan minden értéküket odaadták, aztán mikor kiderült, ki vitte őket át – mert valaki ugye beárulta itt a faluban –, akkor vitték az illetőt a börtönbe.'”

Ennek a történetrésznek a felépítése jól mutatja id. P. A. identitásának stratégiáját, mely kapcsolódik a háborúban kialakítottához. Lényege a túlélésre való törekvés, amely azonban nem zárja ki a kockázat és felelősség vállalását azokért, akikkel valamiféle sorsközösséget érez, ilyenek például a katonatársai vagy a határ túloldalán élő horvát rokonai. Az '56-ban menekülő vezetőket viszont nem tekinti ilyeneknek, mint ahogy – értelmezésem szerint – a háború végén a faluba deportált zsidó nőket sem.

Amennyiben a narratív stratégia szerkesztésének tér-időbeli strukturáló elveit vizsgáljuk, megállapítható, hogy id. P. A. azzal, hogy a lokális kulturális identitást a külső világba helyezi át, narratíváját térben nyitja meg, és ez is lehetővé teszi az én önmegőrzését a szereplő elbeszélte azonossága révén. Még a háború utáni bezártság évei is ezt a narratív struktúrát követik, hiszen az aktív többnyelvűséggel az abszurd határzárakat és annak őrzőit is kijátsszák, olyan módon, hogy a határ két oldalán élő horvátok nyelvi kompetenciájukkal áthidalják a térbeli tiltást.

„Földjeink voltak teljesen a határ mellett. A háború után aztán már beszélni sem volt szabad velük, a határon túliakkal. Volt egy asszony, aki deutschkreuzi volt, de a férje meg kópházi, aztán elmentek Keresztúrba lakni. Nekik is ott volt a földjük közvetlenül a határ mellett, de a túloldalon. Jöttek a határőrök, mi beszélgettünk velük horvátul, de úgy, mintha egymás között beszélnének. Kérdezte a határőr: 'Miért beszélnek olyan hangosan?' Mondom: 'Mert a feleségem nagyothall, és muszáj vele kiabálni.' Mire ő: 'De a túloldalon, a szomszédasszony is kiabál!' Erre meg én: 'Biztos ő is nagyothalló'.”

¹⁶² Vö. Horányi Özséb: A személyközi kommunikációról. In Béres István-Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 1999. 59.

Az élettörténetet záró szekvenciában szintén a háborús tapasztalat a viszonyítási pont, innen értelmeződik a hidegháborús határvédelem, amely frontvonalat csinált az országhatárból. A dolgozat történeti fejezetében a magyar-osztrák határszakaszon 1948-tól kialakult állapotok leírása és id. P.A. elbeszélése erről egymásnak megfeleltethetők, nincs szó arról, hogy az elbeszélő a túlzás stilisztikai eszközével élne.

„-- *A határvédelem nagyon meg volt erősítve. Három és fél km-en hatvan katona szolgált. Mi a fronton öt km-es sávon voltunk hatvanan. Mondtam az alezredesnek: 'Mi a fronton nem voltunk ennyien, mint maguk itten, pedig itt nincs is háború.'*”

V.3. „Aki akart menni, annak sikerült”

Az interjúalanyok másik csoportja a háborút követő években született, és az 1960-as években serdülőkorát élő nemzedék tagja. Az egyéni élettörténetek narratív struktúráit elemezve látni lehet azokat az eltéréseket, melyek a különböző módon kiképződött identitásokat rögzítik. Látszólag hasonló az életpálya a két, egymás közvetlen szomszédságában lakó család férfitagjának, hiszen a felszínen életkörülményeik azonosnak mondhatók. Kópházán élnek, a közeli Sopronba járnak be dolgozni, és középfokú tanulmányaikat is a városban végezték. Helyben maradtak, viszont ezek az otthonnarratívák nem azonos előjelűek.

Ifj. P.A. 1950-ben születik Kópházán. Több barátja 1968-70 között disszidál. Ő úgy dönt, marad. Az 1970-es évek elején két évig az NDK-ban dolgozik, de mivel honvágya van, hazatér, és szülőfalujában telepszik le. Soproni munkája mellett házat épít, gazdálkodik. Az ő nemzedéke az, aki kiemelten érintve volt az 1945 utáni harmadik nagy emigrációs hullámban, amely 1968-71 közé esett. Hogy ő miért nem próbálkozott ilyesmivel, ellentétben sok falubeli húszévesssel, arra narratívája ad magyarázatot. A vasfüggöny mentén élőkénél a menni vagy maradni dilemmája valódi problémaként jelent meg, egyrészt a marginalizáció és izoláció fenyegetése, másrészt a határon átjutás helyismeretből fakadó lehetősége miatt. Ifj. P. A. narratív stratégiája is azt a célt szolgálja, hogy döntését érvek és ellenérvek felsorolásával legitimálja, hiszen elhangzik a „*Disszidálni akartam én is, mert itt rossz élet volt, ne szépítsük ezt*” kijelentés. Ez egy olyan problémahelyzet, amely a kommunikáció participációs felfogása szerint értelmezve csak úgy oldható meg, ha a problémamegoldó ágens rendelkezik a probléma felismeréséhez és megoldásához szükséges releváns

felkészültség elérhetőségével. Ez az állapot az ágens világának egy lehetséges állapota.¹⁶³

Ifj. P.A. fontos érve az otthonmaradásban az eredethez való viszony¹⁶⁴ problémátlansága, a rokonsághoz, mint szociális háléhoz való ragaszkodása, amelyre mindig támaszkodni lehet. Az otthon azonosítódik azzal a térrel, ahol az ember felnő, és ezen túlmenően olyan értékek és érzések tapadnak hozzá, amelyek az egyéni identitás és integritás épsége szempontjából nélkülözhetetlenek.

„De a szülőkkel otthon minden rendben volt, és ha valami gondom akadt, akkor mondtam, én elmegyek, aztán megesezt, hogy két napig nem láttak. Nem sok pénzem volt, de annyi akadt, hogy egy-két napig meglegyek belőle. Aztán azt mondtam: Csak nem megyek el én innét, rendes szüleim vannak, nem hagyom itt őket.

Az emberi kapcsolatokhoz való kötődésen, az érzelmi és pszichés biztonságérzet igényén túl a szülőföldön való maradás mellett szól a tulajdonhoz való ragaszkodás gazdasági jellegű megfontolása is.

„Amikor '89-90-ben megnyíltak a határok, akkor azok mentek ki könnyebben, akiknek nem volt itthon semmijük, nem volt mit itt hagyni. De akinek volt már egy háza, földje, vagy állatai, vagy egy kis szőlője, azt már nem hagyhatta ott. Menjek ki dolgozni, egész nap, vagy egész hétre, igaz, sokat fogok keresni, de ki fogja gondozni azt, amit itthon hagytam? Így aztán maradtam.

Az egykori vasfüggöny mentén fekvő településeken végzett kutatások szerint sokan azért mentek el, mert megélhetési nehézségeik voltak helyben, és bíztak a határ túloldalán levő munkalehetőségekben.¹⁶⁵ Ifj. P.A. élettörténetében ezt a tényezőt a pozitív identitás kialakítása részeként építi be.

„Mivel nagyon sokan mentek ki dolgozni Ausztriába fehéren vagy feketén, így nekem meg itthon akad mindig egy kis mellékes kereset is, hogy meg tudjak élni a családdal. Ennyi haszna van, hogy kinyíltak a határok.”

Abban az esetben, ha a narratívát az 'én is elmehettem volna' összefüggésében értelmezzük, szintén számos elbeszélő szegmentumot találunk. Az argumentációkban

¹⁶³ Horányi Özséb: A kommunikációról. I.m. 22.

¹⁶⁴ Az eredet modern kori problémájára a dolgozat Női narratíva és multietnikus identitás című VIII. fejezetében térek ki részletesebben.

¹⁶⁵ Vö. Váradi Monika Mária – Doris Wastl-Walter – Friedrich Veider: Menni vagy maradni – a végek dilemmája. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 273-290.

gyakorik a kognitív attitűdöt jelző kifejezések, mint például *akar, tud, képes, gondol, hisz, vél, feltételez*.

„A velem egykorúak, azok 68-70-ben mentek neki a határnak. De általában, korábban is, aki akart menni, annak sikerült. Akármennyi katona volt itt, ötven-hatvan a kópházi laktanyában, nem számított. A jó alkalmat kiválasztották, amikor hordta a szél a havat, és nem lehetett látni öt métert sem. A kópháziaiak meg tudták, hol kell átmenni. Mi, kópháziaiak tudtuk, hogy nincs vész, mert fél kilométert, háromnegyed kilométert kell menni, és már kinn van Ausztriában. Aztán hiába volt műszaki zár, tudták, hol kell a szögesdrótot átcsípni, vagy létrát tettek át rajta. Ha mégis elkapták valamelyiket, akkor kapott fél évet, egy évet, kiszabadult, aztán újra megpróbálta, és akkor már sikerült neki.”

A helyismeretből és az átjutás módjából fakadó fölény az elbeszélésben a modalitásban is tetten érhető. A lokális tudás ebben a formájában a közösség tagjai számára olyan hozzáférhető tudás, amely vagy közvetlen tapasztalatból fakad vagy korábbi nemzedékek által közvetített. Az emlékezés folyamán ezzel kapcsolatban külsőleg átélt történet is megjelenik, ahol a fölényérzet humort indukál a mesélőnél.

„Volt a nagy hófúvás, három méterre, ha lehetett látni, a katonák is megbújtak valahol. Az egyik szökni készülő meg, aki leszerelt katona volt, - úgy 1960-ban lehetett, az dunyhát húzott magára, úgy ment át. Az is fehér volt, a hó is, aztán szépen átment.”

A szökés sikeressége így a külső feltételekkel szemben aratott győzelemként jelenik meg, és azonosítható a frye-i értelemben vett komikus történet típusával. A siker oka, hogy a szereplő (a leszerelt katona) az álcázás háborús taktikáját alkalmazza a határ frontszerű körülményei között.

Az idegen közegben való boldogulás elemei között megjelenik elsajátított kompetenciaként a német nyelvtudás. Viszont az NDK-ban vállalt munka az ő esetében nem kényszermigrációból, hanem az életkorhoz köthető kalandvággyból fakad.

„Amikor megnyílt a határ, akkor kimehettem volna dolgozni, mert tudok németül, a '70-es évek elején néhány évig az NDK-ban dolgoztam. Megkerestem ott az itthoni fizetésemnek a négyszeresét. De ha az ember egyedül él, akkor többet is költ. Fiatal voltam, úgy gondoltam, ha már kimentem, jobban keresek, akkor jobban is kell élni, mint ahogy itthon tehetném. De én nem azért kerültem el innen, mert nekem itthon rossz volt. Én azért mentem, hogy egy kis pénzt keressek, meg világot lássak.”

A menni vagy maradni dilemmáját az otthonhoz való ragaszkodása dönti el végleg, ami az élettörténetben a 'honvágy' kifejezéssel azonosítódik, és ez már magában foglalja mindazokat az összetevőket, amelyeket korábban értelmezni szándékoztam.

„Aztán egyszer csak úgy éreztem, haza kell jönnöm. Egész egyszerűen honvágyam volt - hazajöttem, próbáltam lassan, apródonként boldogulni”.

Az ilyesféle stabil tér-időszerkezetet implikáló narratíva az alkotóelemek, események, motivációk transzparenciáját is biztosítja, mégpedig az időbeliség minden vonatkozásában, valamint lehetővé teszi „a szándékok, okok és véletlenek különmemű összetevői, valamint a történet-összefüggés között”¹⁶⁶ fennálló egységet és koherenciát, melyben nem a személyes én, hanem az esetlegességek és szükségszerűségek (kalandvágy, honvágy, rendszerváltás, alkalmi munka stb.) különbségtételének eredete vész homályba. Itt a vágyak sohasem lépnek túl egy bizonyos határt, amelynek szilárdságát az én-azonosság eredet felőli folytonos megerősítése biztosítja. Ifj. P.A. narratív stratégiája így teremt olyan világot, amely számára integritást, pozitív identitást kínál.

V.4. „Csak munkált bennem, hogy tudok horvátul, meg Kópházára is nősültem”

V.G. 1946-ban születik a Fertő-tó magyarországi partján fekvő Hidegség (Vedešin) községben. Házuk a falu szélén, körülbelül 300 méterre van a határtól. Családja horvát nemzetiségű. Négyen vannak testvérek, egyik bátyja 1956 karácsonyán Svájcba emigrál a Vöröskereszt segítségével. Ezt követően a családot rendszeresen zaklatja a hatóság. 1959-ben bátyja egy osztrák cserkész táborba jön, ekkor a vonatból integet neki Sopronnál, ahol a vasút egy rövid szakaszon magyar területen halad át. V.G. a tsz-szervezés után, 1961-ben Sopronban gépipari technikumba jár. Mivel szülei otthon az egyik szobát kiadják mezőgazdasági munkásoknak, így ő Sopronban albérletbe kényszerül. Az iskola nehezen megy, osztálytársának elmondja, hogy emigrálni készül, akinek szülei azonnal szólnak a rendőrségen. V.G. másfél hónapot tölt előzetes letartóztatásban, végül kénytelen osztályt ismételni. 1964 júniusában rászánja magát a szökésre, de a határon elfogják. Mivel betöltötte a tizennyolcadik életévét, elítélik, végül másodfokon hat hónapot tölt börtönben. Szabadulása után Sopronban, majd

¹⁶⁶ Ricoeur: I.m. 375.

Mosonmagyaróváron gépgyárban dolgozik, és mellette méltányossági alapon levelezőn leteheti az érettségi vizsgát. Sopronban az AFIT-nál dolgozik, innen viszik el katonának Nagyatádra 1969 februárjában. '69 júniusában köt házasságot, melyre szabadságot kap. Kaposvárott elvégeztetik vele a tisztesképzőt, majd Nagyatádon szakaszírnok lesz. '71 februárjában leszerel, visszamegy az AFIT-hoz, ahol 1990-ig dolgozik. Felesége kópházi, a leszerelés után itt telepednek le. 1972-től aktívan bekapcsolódik a Kópházán akkor alakult horvát énekkar munkájába. '74-ben megalakul a Horvát Klub, népviseleti ruhát is tudnak varratni. 1977-ben a Délszláv Szövetségen keresztül kijutnak Horvátországba, ahol több községgel felveszik a kapcsolatot, akik viszonzásként évente meglátogatják őket. Később tánccsoport és tamburazenekar alakul. A délszláv háború idején segélyszállítmányokat visznek Horvátországba. 1990 után a Burgenlandban élő horvátokkal is megerősödik a kapcsolat, különösen a közeli Grosswarasdorffal (Veliki Boristof, Szabadbáránd).

Az élettörténetét elbeszélő V.G. „miközben arra tesz kísérletet, hogy élete egyes eseményeit a saját létélményét hordozó egységes történetként mutassa be, önmaga és a Másik (a hallgató) elvárásai között egyensúlyoz.”¹⁶⁷ Úgy kell önmagához hűnek maradnia, hogy beszélőként megfeleljen a képzeletbeli Másik elvárásainak is.

A vizsgált narratívában az eredethez való viszony azonossá válik az önkeresés feladatjellegével. Ennek egyik oka, a szülőfalu, Hidegség, a Fertő-parti határközség¹⁶⁸ horvát nemzetiségű tudatának haloványabb volta. Az emlékezésben kezdő élmény az a lokális munkaéthosz, amelyet az '50-es évek végétől a tsz-szervezés tesz tönkre.

„És akkor '61-ben végeztem el a nyolc osztályt. És olyan szempontból érdekes csak az egész, hogy el kellett dönteni, hogy milyen irányba, milyen pályára - Na, most ugye abba a faluba nagyon szorgalmas a nép, nem tudom, mennyire ismeri a fertő-partiakat, ott zöldségeskert, meg kertészkednek. Ott télen, mikor befagy a Fertő, nádat arattak és hát, kimondottan egy szorgalmas nép, állattartástól kezdve, a kertészkedéstől, a téli munkáig. Azt hagyományozták a gyerekeikre, a szorgalom meg a munka, az az egy volt. És ahogy jött a tsz, '61-be, az volt kapásból, hogy ki milyen irányba. Tehát a munkaképes korosztály azonnal próbált menekülni valahová. - Az iparba, amilyen ipar volt akkoriban.”

¹⁶⁷ Kovács Éva: Narratív biográfiai elemzés. I.m. 373.

¹⁶⁸ Ennek a határ menti régióknak a szépirodalomban való megjelenítéséről dolgozatomban egy későbbi fejezetében fogok részletesen írni Terézia Mora novellái kapcsán.

V.G. tizenévesként megélt identitásválságát az okozhatja, hogy az 'otthon' kényszerű elhagyását tovább nehezíti a beállítottságától, érdeklődésétől tökéletesen idegen gépipari szakma tanulása.

„Én humán érdeklődésű voltam, abba az irányba mentem volna. Akkor volt még egy bátyám, ő gépipariba járt, amikor a tsz alakult, ő ugye '43-as születésű, s akkor engem is próbált, - annak ellenére, hogy én humán érdeklődésű voltam, hogy iparba kell menni, mert Magyarországon annak lesz itt jövője. Tehát meg se fordult a fejében, hogy talán pedagógus, vagy tanítói pályára -- és így kerültem Sopronba, a gépipariba.”

A szaktárgyakkal kapcsolatos kudarcai, a magára hagyatottság érleli meg benne azt a gondolatot – ahogy ő fogalmaz, „*megfordult a fejemben*” –, hogy '56-ban Svájcba emigrált bátyja útját válassza. Az '50-es évek végének félelemmel teli légkörét idézi az a szekvencia, amelyben elmeséli azt a felkavaró élményét, hogy testvérét csak pár pillanatra feltűnve láthatja viszont, hiszen a találkozásnak minden formája tiltott volt.

„A legidősebb bátyám, három társával együtt '56 őszén elhagyta az országot, előbb Ausztriába ment, majd onnan került Svájcba. Sokáig nem találkozhattunk, nem beszélhettünk vele, de furcsa és szomorú is volt, hogy látni viszont láthattuk, épp a határ közelsége miatt. Ugyanis eljött Ausztriába, ide a közelbe, egy cserkész táborba. Ez úgy '58-'59-ben lehetett. Van egy olyan vasútvonal, ami Ausztrián belül közlekedik, de maga a vonal egy rövid szakaszon átjön Magyarországon is. A bátyám írt egy levelet, hogy ekkor meg ekkor jön a vonattal, mi meg kimentünk Harkára, a vasútállomásra. És akkor vártuk a vonatot, de úgy csináltunk, mintha csak az utasellátóba jöttünk volna. A büfés néni meg, hogy a katonák ne értsék, horvátul mondta, hogy mindjárt jön a vonat. A másik bátyámmal kimentünk, mintha csak sétálni indulnánk. Persze a katonák nem hagytak minket békén, rájöttek, mit akarunk. Úgyhogy később azt találtuk ki, hogy bementünk Sopronba, aztán annyit tudtunk tenni, hogy a külső sínek mellé húzódtunk, amikor jött az osztrák vonat, akkor integettünk a bratyesznak. -- Fehér pólót viselt, hogy könnyen megismerjük.”

Bátyjának '56-os sikeres emigrálása, amely miatt a családot még évekig zaklatják, egyszerre lesz minta és a megfosztottság forrása. Amikor '64-ben tényleg nekimegy a határnak, és Harkánál elfogják, az „*őszinte, kamasz fiú voltam, nem tudtam, mit lehet, mit nem*” önmagáról megfogalmazott énkép a hatalom által megbélyegzett, elítélt határsértővé minősül át tizenennyolc évesen.

A szökésnek mint életproblémára adott megoldási kísérletnek a felidézésekor V.G. különbséget tesz a Fertő-vidéki és a kópházi szökési lehetőségek között, amelyek a

természeti adottságokból fakadnak. Emlékezete szerint szülőfalujából, Hidegségről '56-ot kivéve senki nem ment ki. A gyermeki nézőpontból felidézett korabeli határőrizet technikai eszközei az elbeszélésben bizarr játékszerré változnak át.

„Mi a szélső házban laktunk, és mi gyerekek néztük, mikor fog robbanni. Szabályosan láttuk, mikor valakinek leszabta a kezét. A távolság 300-350 méter lehetett. Ezen a részen nem nagyon szöktek át, mert a Fertő mocsarait nemigen vállalták. A határőrök tudják pontosan, volt a nyomsáv és a nyomsáv előtt rakétákat raktak le, és egy cölöpszerű volt rácsavarozva, és drót volt kihúzva. Az annyit jelent, hogy ha ment valaki, megbotlott a drótba, akkor kiakadt és fölrepült a rakéta. Azért tudom olyan pontosan, mert a másik bátyám, az idősebbik, aki otthon volt, az mondjuk így, elég nagy frász volt a haverjával. Hidegségnek volt egy kertészkedő része Fertőboz felé, és ez közel volt a határhoz. A bátyámék szétszerelték a jelzőrakétákat, kivették belőle a töltényt, ezt marhára élvezték. A puskaapor csodálatosan égett.”

Identitása alakulásának újabb fordulópontja a katonaság, ahol, jelenbeli értelmezése szerint, folyamatosan próbára tették őt felettesei, mert *„nem volt olyan jó ajánlólevelem ((nevet)) disszidens, egy az. Kipróbáltak, tudom.”* És ő ezeknek a próbáknak, elmondása szerint, sikeresen megfelelt. A kaposvári tisztesképző is egy ilyen próbatétel, ahol hozzá hasonló „problémás” emberekkel van együtt. *„Ott döbrentünk rá, hogy kik voltunk együtt -- Az ember visszagondol, hogy milyenek voltak köztünk, hát érdekes volt.”* A katonaság idején való helytállást, a közösség általi elfogadást segítő tényezők a történetben, hogy a katonatársaihoz képest idősebb, több élettapasztalattal rendelkezik, alkatilag is erősebb, és jó íráskészsége van.

A gyermekkorától lappangó etnikai kötődés iránti vágy teljesül azzal, hogy Kópházára nőszül, ahol feleségével letelepednek. Kópházán a '70-es évek elejétől már szervezett helyi horvát kulturális élet van, amelybe V.G. az énekkaron keresztül kapcsolódik be.

„Tehát valahogy szerettük a közösséget, talán így lehetne mondani, meg volt, ami összekötötte, a horvát nyelv. A nyelvvel nyilván egy kultúrát is őriztünk, tehát kötött minket valami. Szépek a horvát énekek - Ami működhetett akkor egy ilyen közösségben, az az énekkar, mert adva vannak az énekek, és megvan az, hogy a szereplési lehetőség - spontán ment egyébként minden, akkor csak egy tangóharmonikás kísérő volt.”

A fő narratívának az a leghosszabb szekvenciája, ahol az elbeszélő szinte krónika-szerűen sorra veszi a horvát kapcsolatok kiépülésének folyamatát konkrét személyek és tevékenységük mentén haladva, mely történetbe saját magát is beépíti. Ennek nyomán

erősödik fel benne szülőfalujának, Hidegségnek horvát identitása. Utánajár a község horvát eredetének, a nyelvjárás sajátosságainak, és újabb kapcsolatokat épít ki az akkori Jugoszláviában. A kulturális együttműködésen túl pedig a délszláv háború idején többször visznek segélyszállítmányt is Horvátországba.

„ - lévén, hogy én Hidegségről származom, a hidegségi horvátok pontosan tudják, hogy melyik területről - kai nyelvjárást beszélők. És akkor leveleztem egy idősebb úrral, a Sz. bácsival, aki helytörténeti dolgokkal foglalkozott annak ellenére, hogy egy sima földműves volt, de gyerekfejjel érdekelték ezek a dolgok, és még a háború előtt hozzájutott olyan dokumentumokhoz az iskolájában, ahol egy helyi tanító összegyűjtötte. Igazolta, mi honnan származunk: Busevecre. Ki is jutottunk azután oda. A lényeg az, hogy így lett aztán egy olyan horvátországi kapcsolat, ami a Fertő-menti kai, meg a horvátországi kai között létrejött.”

Ez idő tájt élénkül meg kapcsolatuk az ausztriai horvátokkal, akikről többnyire a közösségi tudáskészlet elemeit fölhasználva beszél, és velük kapcsolatban mondja ki az identitás lokális vonatkozását, mint a térbeli közösségi együvé tartozás tudatát, szemben a horvátországi rokonság történeti közösségével.

„Azt hiszem, ott kellene indítani a burgenlandi horvátokkal, hogy 1921-ig Magyarországhoz tartoztak, mégiscsak van egy olyan tudatuk, hogy ők valamikor Magyarországhoz tartoztak. Idősebbeknél biztos. – Na, most Kópházának Grosswarasdorffal volt a legkorábban kapcsolata. Most már szinte testvérközség. Föltétlenül meg kell említeni, hogy átjártak a burgenlandi horvátok. Ez egy érdekes dolog, hogy a határon átjőve, ez annyit jelentett, hogy itt tudatosodott mindenkiben, hogy a határ túlsó oldalán is élnek horvátok. Tehát az a tudat, hogy a másik oldalon, ha átmegy, beszélnek horvátul, ha nem tud németül, ez olyan, mintha magyarok lennének a túlsó oldalon. Ez adott egyfajta identitást, valahová tartozást.”

V.G. élettörténetének végén újra megjelenik az identitását szervező egyik fontos elem, a szökéskísérlés motívuma, mely az ő saját életében, nem sikerült. Önazonosságában kompenzáló jellegű az 1989-es NDK-s menekülthullám, amikor segítségére lehetett azoknak, akik más feltételek között, de ugyanabban a térben, immár sikerrel próbálkoztak átszökni a határon.¹⁶⁹

“Egy vasárnap délután volt, láttuk, hogy kettes-hármas csoportokban mennek itt el a házunk előtt. Ez az utca van a legközelebb a határhoz, a végén a vasútvonal, azután már

rögtön a nyomsáv, innen csak vagy két-háromszáz méterre. Erre jöttek, mert tudták előzetesen, hogy itt a legközelebb a határszakasz, itt érdemes átmenni. Én meg utánuk eredtem, mert láttam, ezeknek segíteni kell, nem tudják a pontos irányt. Magyaráztuk nekik, hogy éjjel jöjjenek, ne nappal, meg, hogy ne maradjanak a vasútállomáson, mert jönnek a katonák és igazoltatják őket.”

V. G emlékezetében a történet folytonosságába úgy építi be az etnikus kötődésre vonatkozó hiátust és az ennek nyomán megélt bizonytalanságot, mint amely az elbeszélés alanyát a nyelv által, a jövő felé nyitva cselekvésre ösztönzi. A szövegben jelen vannak a cselekvés- és identitásképződés olyan nyelvi elemei, amelyek révén az elbeszélés szemléletessé válik, és a résztvevőkre vonatkoztatva megjelenik a felhívó jelleg is. Ennek megvalósulását biztosítják a gyakori átkötő narratív fordulatok, illetve kiszólások: *„tudni kell; talán olyan messziről ugyan nem kéne; csak kikerekítve; mert a korra jellemző volt; sose felejttem el; olyan világ volt; tudvalevő dolog volt; azt hiszem, ott kellene indítani; ha az ember visszagondol; na, mindegy; ott hagytam abba; maga is tudja; nem nevetséges?”*

A megformált elbeszélés révén a beszélő és a megszólított így kap erőt a termékeny jövőperspektíva megalkotásához.¹⁷⁰

*

Szemiotikai szempontból közelítve a térbeli határ magyar oldalról olyan szimbólumként értelmezhető, amelynek jelentései közé tartozik az én kialakulása és a nem-én megtapasztalása; emlékeztetés a politika részéről a közösség hovatarozására; a hatalom önvédelme saját, menekülni kívánó állampolgárai elől; olyan lezárt tér, amely a veszély helyszínévé válik. Mindezek együttesen stabilizáló és dinamizáló jelentésrétegeket is mozgósítanak.¹⁷¹ A vonatkoztatási pontok a kópházi narratívák olyan kulcsszavai mentén azonosíthatók, mint főváros-vidék, front-otthon, menni vagy maradni oppozíciói. A biográfiai interjúk értelmezése nyomán úgy gondolom, Kópháza esetében a határ jelentésének ezek a többletei megjelennek, és beépülnek a lokális tudás kommunikációs formáiba, mivel Ágfalvához viszonyítva etnikailag és kulturálisan is viszonylag homogénebb helyi közösségről lehet beszélni.

¹⁶⁹ Ez az élmény párhuzamba állítható az ágfalvi L.B. narratívájával.

¹⁷⁰ Vö. Rösen, Jörn: I.m.

¹⁷¹ Vö. Jeggle,Utz: Határ és identitás. *Regio*, 1994/2. 3-18.

VI. Párhuzamos metakódok a burgenlandi Felsőpulyán

Az élettörténetek vizsgálata során fölmerülő egyik fontos kérdés, hogy miképpen rekonstruálható egy olyan társadalmi struktúra, amely az életrajzi tapasztalatok és a társadalmilag meghatározott sémák interakciója során újra és újra megfogalmazódik, s eközben meg is változik. Vagyis, hogyan juthatunk el az önéletrajzi szövegből magához az élethez? „A válogatás, amelyet az életrajzi elbeszélő saját élettörténetének bemutatása során végez, semmiképpen sem tekinthető véletlenszerűnek vagy önkényesnek, azaz nem pusztán az interjúhelyzet interakciós befolyását, netán csak valami múltó hangulatot tükröz. Az élettörténet nem egyszerűen elszigetelt tapasztalatok láncolata, amelyeknek jelentése pillanatnyi egymáshoz kapcsolódásuk mikéntjéből fakad, hanem sokkal inkább olyan folyamat, amely az életrajzi jelentésstruktúra előterében a hallgatóval vagy az elképzelt publikummal interakcióban zajlik, s ez a struktúra határozza meg a bemutatásra kerülő egyedi epizódok kiválasztását.”¹⁷²

Az elbeszélt élettörténet olyan, egymással kölcsönös összefüggésben álló témák sorát vonultatja föl, amelyeket oda-vissza keresztreferenciák sűrű hálózata fűz össze. Ennek megjelenését, változatait vizsgálom meg a burgenlandi Felsőpulyán készített biográfiai interjúk elemzésekor. A magyar-osztrák határ túloldalán először három olyan élettörténetet értelmezek, melyeknél a különböző színterekhez kapcsolódó felkészültségek olyan eltérő narratív hangot eredményeznek, aminek Felsőpulyán konfliktusgeneráló hatása is van. A világi és egyházi érdekekkel való azonosulás módjai mint párhuzamos metakódok jelennek meg. Ezekben a biográfiai elbeszélésekben a korábban elemzettekhez képest gyakoribbak a szekvenciák jellegét tekintve az argumentációk, általános értékelések, elméleti fejtegetések, leírások. Így válik a narratíva annak közegévé, mellyel az emberi tapasztalat olyan formájúvá alakítható, amely megfelel a jelentés struktúráinak.¹⁷³

¹⁷² Rosenthal, Gabriele: "Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews". In Josselson, R., Lieblich, A. (Eds): *The Narrative Study of Lives*. Sage, Newbury Park, CA. 59-91. Magyarul: Élettörténet-rekonstrukciók. A történetalkotás szelekciós alapelvei narratív életrajzi interjúk során.

¹⁷³ Vö. White, Hayden: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe*. Osiris-Gond, Budapest, 1997. 103-104.

VI.1. Státus és szerepazonosság az identitásképződésben

K.E. 1937-ben születik Felsőpulyán magyar szülőktől iparoscsaládban. Apja lakatosmester. K.E. elemi iskoláit Középpulyán végzi magyar nyelven, de szülei ezt követően fiúk kétnyelvűségét támogatják, és további tanulmányait már német nyelven folytatja a közeli Stoobon, majd az ipariskolát Bécsben. Ezt követően, 1957-ben Mattersburgban a járásbírószágon helyezkedik el. 1959-ben a helyi gimnáziumban esti tagozaton leérettségizik, majd Felsőpulyára kerül a földhivatalba tisztviselőnek. A következő években sorra leteszi a munkájához szükséges szakvizsgákat. 1977-ben megnősül. A politikai életbe szintén ebben az évben kapcsolódik be az ÖVP (Osztrák Néppárt) színeiben, a helyi önkormányzat tagja lesz, majd 1990-ben polgármesterré választják, amely tiszteletet 2002-ig tölti be. Közben a helyi magyarság képviselője, a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület egyik vezetője. Ezt a pozícióját a polgármesteri hivatalától való megválása után is megtartja, sőt, 2003-tól másokkal együtt megszervezi a Közép-Burgenlandi Magyar Kultúregyesületet, mely a következő években több, magyar vonatkozású kulturális rendezvényt szervez a városban.

A K.E.-vel készített narratív interjúban¹⁷⁴ olyan problémaként értelmezett helyzet jelenik meg, amely nem csupán a helybéli magyarok életét befolyásoló egyik összetevő, hanem a magyar származású polgármester értelmezésében azonosítódik magával a megmaradással. K.E. történetében a számos kedvező folyamat és intézkedés ellenére – mely mind a helyi, mind a tartományi, illetve az osztrák kormány és különböző magyarországi szervezetek, intézmények részéről érinti az ittenieket – a szakrális színtér betöltetlensége (a feladatát magyar nyelven is végezni tudó pap hiánya) miatt mégis bekövetkezhet az itt élő magyarok számára legrosszabb verzió, a közeljövőben bekövetkező teljes asszimiláció.

A narratíva szerveződésében megfigyelhető, hogy a beszélő háttérbe szorítja a személyes élettörténet eseményeit, többnyire a helyi közösség képviselőjeként, illetve a hivatali pozíció nevében nyilvánul meg. Az elbeszélés nyitó szekvenciájában már megjelenik az a profetikus modalitás, ami a cselekményszerkezetet eszkatologikus vagy

¹⁷⁴ K.E.-vel az interjút 2002. április végén készítettem, két hónappal a polgármesteri hivatalából való leköszönése előtt.

apokaliptikus jellegűvé teszi.¹⁷⁵ K.E. közeljövőre vonatkozó jóslata egy olyan tragikus eseménysort tételez, melynek a vége a megszűnés. Állítása bizonyosságát „*az itt élő magyarság ki fog halni; az itt élő magyarságot tessék kitörölni a jövőből; az a helyzetünk, hogy kihaljunk.*” visszatérő kijelentések jelzik. Ebben a horizontban a felsőpulyai magyarság egész történelme a jövő felől értelmeződik. A problémahelyzet egyik összetevője az elbeszélő szerint a távoli múltba nyúlik vissza. Az anyaország a burgenlandi magyarságot magára hagyta, amit K.E. nem Trianon utáni, hanem évszázados örökségnek tart.

„-- *nemcsak most, hanem évszázadokon át a magyar állam Nyugat-Magyarországot elhanyagolta. Ez a része Magyarországnak mindig elmaradott volt, ez az országrész a magyar államnak csak amolyan Kanonenfutter - ágyútöltelék volt, végvidék, gyeplő. És évszázadokon át nem investált a mi részünkön egy fillért sem.*”

A közösségi problémamegoldás egyik lehetséges színterén, a politikában az 1970-es évek végétől folyamatosan jelen van, ami azt jelenti, hogy K.E. ekkortól fokozatosan elsajátítja azokat a felkészültségeket, melyek a közösségi viszonyok alakításához szükségesek. Saját szerepe azáltal válik hangsúlyossá, hogy épp a vasfüggöny megszűnésekor lesz polgármester, és pozíciójánál fogva kiemelt befolyással rendelkezik a közösség preferenciáira. A problémahelyzet kialakulásának oka, hogy az általa preferált lehetséges világ nem felel meg a politika más színterén alakot öltő világnak.

„*Mikor vállaltam a polgármesteri hivatalt, az egybeesett azzal, amikor Magyarországon felment a Vasfüggöny. Az igény az volt – noha én már 1976 óta képviselő vagyok az itteni városi tanácsban – illetve az én igényem is az volt, hogy a helyi magyarságot ténylegesen is képviseljem, és amennyire lehet, segítek rajta. Csak ez egy olyan dolog, az itteni magyarság helyzete, ami nemhogy javult volna, hanem inkább rosszabb lett.*”

A szöveggel folytatott diskurzusban arra a kérdésre keresem a választ, miből fakad a „*rosszabb lett*” helyzeti meghatározás. K.E. argumentációjában az egyház és az oktatás olyan intézményekként jelennek meg, amelyek ágensei különböző okok miatt nem rendelkeznek a szükséges felkészültségekkel az adott lokalitásra vonatkozóan. A felsőpulyai magyar népcsoport megmaradásához igényelt külső segítség a jelenben is

¹⁷⁵ Vö. White, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In *A történelem terhe*. Osiris-Gond, Budapest, 1997. 90.

elmarad azzal, hogy a magyar állam a rendszerváltás után sem segít intézményi úton rajtuk. Az alap modalitás profetikus hangja ez által is újra igazolódni látszik.

„És az nem kibeszélés, ha mondom, a püspök Gyórból, Veszprémből nem engedi ki a magyar plébánost, aki szívesen ide jönne és mirajtunk segítene -- azt tudom, hogy Magyarországon éppen az a nagy probléma, mint nálunk, hogy kevés a pap. Utánpótlás nincs, de hogyha tényleg olyan nagy érdekükben áll a magyaroknak, hogy a külföldi magyarokra oda akarnak figyelni, akkor tessék, és itt csináljanak valamit.”

A narratíva következő szekvenciájában a szakrális vezető jelenléte a burgenlandi magyarság összefüggésében értelmeződik. Az Őrségben megmaradt három falu (Felsőőr, Alsóőr, Órisziget) magyar identitásának megmaradását a relatíve nagyobb lélekszámmal, a vallási tagoltságból (katolikus, református, evangélikus) fakadó öntudattal és a szakrális vezető szerepet betöltő G. I. plébános hatásával magyarázza az elbeszélő. Ezt szembeállítja a magyar katolikus felsőpulyaiakkal, akik nélkülözve a karizmatikus vezetőt, a szintén katolikus helyi osztrákokkal szemben egyre nehezebben tudják védeni identitásukat. A polgármester polarizáló szemléletére utal, hogy mintegy ellenpéldaként idézi föl az akkor 82 éves helyi magyar segédlelkész, a redemptorista S. V. alakját és több mint fél évszázados tevékenységét.

„Ha lenne egy rendes plébános, a helyzetünk is más lenne, mert jelenleg van egy 82 éves plébános, - magyar ajkú, és már fiatal korában nem sikerült neki felvenni azt a kapcsolatot a fiatalokkal, ami fontos lett volna -- nincs meg az a tehetsége, hogy tényleg az embereket magához vonzza. Én biztos vagyok abban, hogyha tényleg sikerülne egy fiatalabb, szimpatikusabb, agilisabb plébánost kapni, akkor én is szívesebben mennék a Szentmisére, mint így.”

Egyház és oktatás másik összefüggését intézmény-mivoltuk mellett a magyar nyelv közvetítésének keresztreferenciája teremti meg. A polgármester a magyar nyelv tanulása iránti érdeklődés fő okaként a boldogulást, a gazdasági motivációt nevezi meg, kiemelve, hogy inkább a helyi osztrákok taníttatják gyermekeiket magyarra, abban bízva, hogy az EU-tag Magyarországgal való kapcsolatukban ez a nyelvismeret tudástőkeként jelenik majd meg.

„Az asszimiláció annyira erős volt itt, hogy a mai napig is a helyzet az, hogy inkább a német ajkú szülők küldik a gyermekeiket magyar oktatásra, mert természetesen ez sokkal fontosabb önekik a jövőben. Magyarország szabad lett, és ha belép az európai

*piacra, akkor az itteniek is jobban és jobb üzleteket tudnak bonyolítani, ha beszélnek a magyart. De csak üzleti érdekből. Ez nem identitás, ezt meg kell különböztetni.*¹⁷⁶

A nyelvhez való ilyenfajta viszonyulás azonosítható egyfajta kommunikációs többlet-kompetencia elsajátításával. Ezzel szemben a magyar identitástudattal rendelkezők számára a nyelv olyan alapvető intézmény, melynek a gondolkodásban, a világ reprezentációjában meghatározó szerepe van úgy is, mint amely lehetővé teszi ezeknek az ismereteknek generációkon való átörökítését. Az elbeszélő a magyar származásúak nyelvtanulásakor követelményként határozza meg a pedagógusok számára a helyben élést, az állandó jelenlétet. Az itt elvárt társadalmi, illetve személyközi kommunikáció szituációjának alapvető jellemzője, és így tipológiai jegye a lokalitásban való részvétel tartósságából fakad.¹⁷⁷

„Mert van az elemiben egy tanítónő, Kismartonból jön ide, megtartja az óráit, és abban a pillanatban megint visszamegy. Ez fölösleges, - hogy valaki csak a kenyerét keresse meg itt, Felsőpulyán, és különben máshol éljen. - Így nem akarok plébánost sem, mert az a lehetőség meg lenne, csak éppen azt nem akarom. Mert a fontosabb része az, hogy az oktatáson kívül vagy a Szentmisén kívül, a szabadidőben foglalkozna a plébános, a tanítónő, a tanárnő a fiatalsággal.”

K.E. elbeszélésmódjának jellemzője, hogy mindvégig 'a polgármester' hivatalos, retorikus szólamában beszél. Mivel politikusként kíván megnyilvánulni, ennek jellegéből fakad, hogy magánéletéről is politikai pályafutásának nézőpontjából beszél. Emlékezéstechnikája is ezzel a státuskényszernek való megfeleléssel magyarázható. Az egyes ember egyéni emlékezete, mely a csoportkeretek között zajló interakcióban születik meg, mindig konkrét, ugyanis a fogalmak, az eszmék mindig konkrét esemény, személy, helyszín, idő alakját öltve vernek gyökeret az emlékezésben. Fogalmaknak és tapasztalatoknak ebből az összjátékából támadnak azok a jelenségek, melyeket Halbwachs nyomán az 'emlékezés alakzatainak' nevezünk. K.E. elbeszélte emlékezetében ezek az alakzatok sajátos formában, a politikai toposzok mentén szerveződve jelennek meg, mint állam, párt, intézmények, törvények, gazdasági élet.

¹⁷⁶ Az interjú Magyarország EU-csatlakozása előtt készült.

¹⁷⁷ A kommunikáció szituációinak típusai sokféleképpen leírhatók. A tipologizálásban gyakran megjelennek dichotóm meghatározások. Ilyen például a privát vs. nyilvános, személyes vs. személytelen, formális vs. informális, legális vs. illegális, alkalmi vs. állandó. Vö. Horányi Özséb: A személyközi kommunikációról. In Béres István-Horányi Özséb (szerk.): I.m. 72-73.

VI.2. A hivatás mint szervezeti azonosság

A felsőpulyai katolikus egyházi élet fenntartását a városban működő redemptorista rendház tagjai látják el.¹⁷⁸ Ezt a Magyarországon nem működő szerzetesrendet korábban is a magyar nyelvű utánpótlás hiánya jellemezte. A probléma azonban akkor válik szembeötlővé a helyi hívek számára, amikor az 1970-es évek közepétől megszakad a magyar nyelvű plébánosok sora, utolsó tagja a helyi rendház nyugdíjasa lesz, és feladatát a rendház magyar származású segédlelkésze veszi át. A két, interjúalanyként nyilatkozó személy igen idős ember, a nyugalmazott plébános 92, a segédlelkész 82 éves.¹⁷⁹ A beszélgetésekből az is kiderül, hogy bár több mint fél évszázada a településen élnek, a rendjük szemszögéből is szemlélve a helyi állapotokat, a fentebb vizsgált K. E. történetétől eltérően értékelik a lezajlott átalakulást, amely elsősorban a magyar nyelvűség visszaszorulását jelenti az egyházi és közéletben egyaránt. Míg K.E. történetének metakódja a státusból való megszólalás identitásstratégiája, addig a rendház helyi két tagjának metakódjában az egyházzal mint szervezettel való mi-azonosság rekonstruálódik. „Mi-azonosságon azt a képet értjük, amelyet egy csoport önmagáról fest, és amellyel a tagok azonosulnak. A kollektív identitás azonosulás kérdése a részt vevő egyének részéről 'önmagában' nem létezik, hanem mindig csak annyiban, amennyiben egyesek hitet tesznek mellette.”¹⁸⁰ A továbbiakban a két szerzetes narratív emlékezetének szerveződését vizsgálom.

A magyar S.V. segédlelkész 1919-ben született Alsóőrött. Elemi iskoláit szülőfalujában végzi, majd Katzelsdorfba kerül, ahol középiskolai tanulmányokat folytat, az érettségit pedig Felsőlvón teszi le. 1940-ben beiratkozik a bécsi egyetemre, de behívják a német hadseregbe. Franciaországban teljesít szolgálatot, majd az orosz

¹⁷⁸ A Redemptoristák (a Megváltóról elnevezett missziós papok társulata) kongregációja 1732-ben alakult meg Ligouri Szent Alfonz vezetésével. Elhatározása szerint feladatuk a vidék népének lelki gondozása. 1749-ben nyerte el a pápai jóváhagyást, és hamarosan – különösen, amikor Hofbauer Szent Kelemen az Alpoktól északra fekvő országokba is elvitte a rendet – az egyház egyik jelentős újkori férfiszerzetévé fejlődött, amely mind a mai napig tevékenykedik, főleg népmissziókban és lelkipásztorkodásban. Pulya lakossága római katolikus. A plébániatemplom Középpulyán volt, a felsőpulyaiak odajártak misére egészen a redemptoristák 1934-es megjelenéséig, akik templomot építettek Felsőpulyán, s a gazdasági válság miatt tönkrement, általuk megvásárolt Klemm-féle szállodából kolostort hoztak létre. Így az egyházi élet súlypontja is fokozatosan oda helyeződött át. Vö. Szoták Szilvia: A burgenlandi Felsőpulya (Oberpullendorf). In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok: Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003. 260.

¹⁷⁹ S. V.-vel 2002 tavaszán készítettem interjút Felsőpulyán a redemptorista rendházban. Azért nem került sor újabb beszélgetésre, mert a magyar nyelvű káplán másik magyar szerzetestársával együtt nem sokkal később átkerült egy felső-ausztriai idősök otthonába.

frontra kerül, ahol többször megsebesül. Súlyos sebesültként Bécsbe kerül, felgyógyulása után elvégzi az egyetemet. Belép a redemptorista szerzetesrendbe, majd 1949-ben a rend felsőpulyai kolostorába kerül. Segédlelkészként szolgál Közép- és Felsőpulyán még az interjúkészítés idején is, 2002 áprilisában. Ő látja el a helyi kórház egyházi teendőit is.

A redemptorista szerzetes és segédlelkész S.V. a pulyai magyar katolikus közösségben az a személy, akitől többlet-felkészültsége alapján elvárt kompetencia a szakrális kommunikációban való közvetítői szerep. Az indító szekvencia felépítésében megfigyelhető az állandónak tekintett szervezeti és az alkalmi interjúhelyzet kétféle elvárásának való megfelelés együttes szándéka. Az előbbi szerepelvárás igazolása az, hogy S.V. elbeszélését 1949-től indítja, amikor a rend tagjaként Felsőpulyára kerül, és ugyanebben az évben lesz Felsőpulya plébánia, ugyanis előtte filia volt. Ezt a felütést követi személyes életútjának rövid összefoglalója, mely a rendbe való belépéssel le is zárul.

S.V. narratív identitásának értelmezéséhez fontos támpont, hogy beszédének fő strukturáló elve a kronológia. Életének személyes vonatkozásai az egymást követő pulyai plébánosok működésének felsorolásába illeszkednek.

„1949-ben kerültem ide. 1949. január 1-jén lett Felsőpulya plébánia. Előtte filia volt. 1900-ban került Középpulyára Mészáros Kálmán. Ő a megszállás, a nemzetiszocializmus ideje alatt elment. És '45-ben Sabeli József plébános vette át Középpulyát, ő azelőtt Pinkafőn szolgált. De 1950-ben meghalt - halála után Ribarits József 1952-ig szolgált, majd '52-től '55-ig Farkas István vezette a plébániát - 1955-től 1970-ig pedig Kovács István volt a plébános. Ő 1973-ban hunyt el. Közben én is besegítettem Középpulyán '73-tól '75-ig. Aztán jött Kondor Tibor főtisztelendő úr, ő itt lakott a kolostorban. És '75-től át kellett venni Középpulyát is, és én kerültem oda.”¹⁸¹

Az ilyenféle időrendhez való visszatérő ragaszkodás az elbeszélést White terminológiája szerint *annales*-jellegűvé teszi. Ez fölveti azt a kérdést, hogy milyen valóságfelfogás készíteti S.V.-t mindarra, hogy szólamában nem jelenik meg sem a személyes cselekvő alany, sem a jól elkülönülő kezdet, közép és vég, mint a narratíva makrostrukturális elemei. Amennyiben cselekményen a beszámolóban foglalt

¹⁸⁰ Assman, Jan: I.m. 131.

¹⁸¹ Mészáros Kálmán plébános négy évtizedes tevékenységéről a helytörténeti források is megemlékeznek. Az ő működése idején történt meg a középpulyai plébánia belső restaurációja,

események közti kapcsolatot értjük, akkor itt az évszámok és a személyek megfelelése a szakrális funkció betöltése mentén válik érthetővé. S.V. beszédének jellegzetességei intézményi hovatartozásából és ebből fakadó szerepéből következnek, amelyben nem a külső világ szolgál az események megértésének vonatkoztatási pontjaként. A történetelemek sorából azért marad el a rendszeresség és a teljesség, mert hiányzik az a társadalmi centrum, „amelynek segítségével az események viszonyíthatóvá válnak egymáshoz, illetve amelynek révén morális jelentőséget kaphatnak.”¹⁸² Ha elfogadjuk ezt az összefüggést, akkor feltételezhetjük, hogy S. V. elbeszéléséből „hiányzik az az alap, melyre támaszkodva a múltra vonatkozó történet – legyen az magán vagy nyilvános – lezárható volna.”¹⁸³ Mint ahogy az annalesek sem fejeződnek be, hanem egyszerűen véget érnek.

A főnarratíva vége után feltett kérdésekre adott válaszokból kiderül, hogy S.V. szemléletében nem jelenik meg problémaként a magyar kisebbségi nyelvhasználat megőrzésének a szakrális tevékenységgel való összefüggése, ami pedig a felsőpulyai polgármester, K.E. narratívájának egyik szervezőelve volt. S.V. az ezzel kapcsolatos egyik szekvenciában a lokalitás urbanizációját egészében pozitívan értékeli.

„Mikor idekerültem, nem is volt itt az elemi iskolán kívül semmi, csak a közeli Stoobon, Csáván - azóta meg egész kis iskolavárossá fejlődött Pulya. Van most már 12 osztályos iskola, gimnázium, kereskedelmi iskola, kereskedelmi akadémia satöbbi -- úgyhogy több a diák, aki idejár, mint a lakóság - Kis falucska volt Pulya, földművesek lakták -- és most egyáltalán Felsőpulya tiszta város, és csak három földműves van - tisztára átváltozott a helyzet -- igen.”

A magyar nyelviség térvesztését S.V. a szakrális kommunikáció viszonylatában érzékeli és a megfogyatkozott létszám szükségszerű következményeként mutatja be.

„Nagyon megfogyatkoztak a magyarok, az ifjúság nem beszél már magyarul. A felnőttek még értenek, de a fiatalok már nem. Ugye, az iskolák is német nyelvűek, akkor a magyarság lassan eltűnik. És előbb itt volt a magyar istentisztelet a nagytemplomban, de mivel a magyar hívek száma annyira lecsökkent, most a Szent Ferenc templom – ami

melynek során új harmóniumot és új harangot készítettett. Vö. Ajtai Béla: A középpulyai plébánia. In Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán*. Felsőpulya, 1990.

¹⁸² White, Hayden: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe*. Osiris-Gond, Budapest, 1997. 120.

¹⁸³ White, Hayden: I.m. 124-125.

egy nagyobb kápolna – ott tartjuk a magyar Szentmiséket. Előbb itt volt a Szentmise, most csak ott fönt van.”

Az értelmezés eddigi lépései nyomán kapjuk meg a választ arra a kérdésre, hogy S.V. elbeszélése miért nélkülözi azokat az elemeket, amelyek a történetmondási szabályok értelmében létrehozzák a narratívát, és miért hiányzik az állapot-esemény-állapot láncolatból az a bizonytalanság is, ami a feltételezett hallgató érdeklődését felkeltheti. A szerzetes elbeszélő által elmondott világ szereplői, köztük ő maga is, nem önálló tervekkel és célokkal rendelkező ágensek, illetve az, amit S.V. elmond, nem a szereplők problémáinak expozíciója és megoldása körül forog. Az elbeszélés konfigurációjának vesztesége következtében az elbeszélhetőség olyan sajátos esetével találkozunk, ahol az őmagaság (ipse) nélkülözi az ugyanazonosság (idem) támaszát.¹⁸⁴

Az életrajzi narratívák elemzésekor minden esetben a nyelv által megteremtett valóságra irányul a megértő aktivitás. Az értelemképződés során egyfelől számolni kell a nyelvhasználó önkéntelen vagy tudattalan pszichés működésével, másfelől társas törekvéseivel, társadalmi szintű stratégiáival. A több mint kilencven esztendő H. F. szintén redemptorista szerzetes a pulyai kolostorban. Nyugdíjazása előtt plébánosként szolgált a helyi közösségben. H.F. élettörténetének elemzésekor azt vizsgálom, hogy a fentebbi S.V.-vel azonos szintéren való jelenlétben hogyan formálódik a narratív identitás.

H.F. 1910-ben születik a Tolna megyei Nagyvejkén. A falu lakossága ekkor teljes egészében német nemzetiségű. H.F. a hat elemi szülőfalujában végzi, majd 1923-ban a redemptorista rend bécsújhelyi gimnáziumában tanul tovább. Itt tagja lesz különböző magyar nyelvterületekről származó diáktársaival együtt egy önképzőkörnek. Hat év után a rendi noviciátusba, Eggeburgba kerül, majd a Stájerországban működő teológiai iskolában végez. 1938-ban szentelik pappá. Lelkipásztori gyakorlatát Pulyán tölti, majd itt éri a háború is. H.F. 1944 végén német származása miatt, akarata ellenére német állampolgárságot kap. Eközben két bátyját 1945 januárjában a frontra viszik, ahol mindketten elesnek. Szülőfalujában 1944 decemberétől 1945. január végéig a szovjet katonai hatóságok az alakulóban levő magyar közigazgatás segítségével nagy számban szednek össze és hurcolnak el német nevű és származású állampolgárokat munkaszolgálatra. Az elhurcolt németek visszatérésükkor családjukat a legtöbb esetben

¹⁸⁴ Vö. Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 386.

nem találják meg falujukban, mert időközben, 1946-ban, majd 1947-1948-ban a németység jelentős részét kitelepítik Németország amerikai, illetve szovjet megszállási zónájába. A háború után a pulyai plébánost nyugdíjazzák, így H.F. lép a helyébe, aki német és magyar nyelven misézik, és tanít magyarul hittant egészen 1983-ig.

Az élettörténetét indító szekvenciában az elbeszélő a második világháború végéről beszél, amikor családját és az egész helyi sváb közösséget mint lokalitást és etnicitást a háború és az azt követő kényszermigráció végleg felszámolja. A tragikus sorsfordulót nyelvileg rövid, szaggatott, befejezetlen mondatokban adja vissza, mely azt jelzi, hogy ezt az élményt máig sem tudja összefüggő történetként megjeleníteni annak értelmezhetetlensége miatt.

„Tolna megyéből vagyok, Szekszárd mellől. A helyzet -- a családomból már senki nem él. A két bátyám a háborúban elesett - akkor menekülni kellett - mert svábok voltak, németek. Azt gondolták - hogy legalább öt év alatt - új helyzet lesz - a régi helyzet - másképp volt - és menekültek Szekszárdra. Nagyvejke volt a mi községünk, az Tevel mellett van.”

A narratívában ezután összefüggő, folyamatos elbeszélésben szól arról az időszokról, amikor az elemi iskolák után Ausztriába kerül. Az emlékezet mechanizmusának sajátos működését mutatja, hogy akár nyolcvan év távlatából H.F. konkrét és részletező emlékeket idéz föl, melyekben az adódó problémahelyzetet sikerrel oldja meg. Ugyanez a narratív stratégia később is ismétlődik az élettörténetben, mint az identitás konstruálásának fontos összetevője. A tizenévesként megélt utazástörténetnél a határon való átkelés csattanóra kihegyezett történet formáját ölti.

„Hát kérem, akkor Sopron egy különös esemény volt nekünk, mikor odaértünk, a vonat nem ment már tovább, késő volt, este volt. És akkor ott a déli pályaudvaron aludtunk. És reggel, mikor továbbmentünk, mielőtt beszálltunk a kocsiba - akkor azt nekünk mondták, hogy hiányzik a vízum. Senki nem mondta előtte, hogy kell. Budapesten voltunk - négy-öt óra hosszat, megnéztük Budát, és ami még körül látható volt, a Parlament - körüljártunk ottan, és elég idő lett volna a vízumra. De senki nekünk mondta, hogy kell. És itt Sopronban szóltak, hogy kell. De már úgy voltunk, hogy ezért nem megyünk vissza Budapestre, ilyen kicsiség miatt. Hát akkor mondták a magyarok: tőlünk mehetnek, de az osztrák majd visszaküldi. Akkor aztán továbbutaztunk vonattal, és akkor Schattendorf előtt hát - a konduktőr jött, és mondta: hát hogyan, átjöttek? Eddig még senki vízum nélkül nem jött. Akkor az osztrák konduktőr azt mondta: hát, ha a magyarok engedték, akkor tessék, menjetek tovább.”

Amennyiben az identitás alakulásának folyamataként értelmezzük az elbeszélést, egy újabb fontos megmérettetés H.F. számára az osztrák gimnáziumban való sikeres helytállás, mint felülkerekedés a nyelvi nehézségeken, beilleszkedés, aktív részvétel öntevékeny iskolai csoportokban. Ennek a teljesítménynek a jelentőségét növeli, hogy falubeli diáktársa, akivel együtt érkeznek a gimnáziumba, egy év után kimarad.

„És úgy akkor a gimnáziumba jöttünk, és – megbuktunk - a felvételin - felvételit kellett tenni. Az elemiből ilyen nagy ugrás volt. A német helyesírás -- kevés volt az a két óra hetenként az elemiben. Hát, akkor a professzorok tárgyaltak, mit csináljanak ezekkel, próbáljuk egy évre őket. Hát, ez aztán igen nehéz volt, mert az első osztályban kezdted a latint. Különben a németben ez nem volt olyan erős, meg aztán én sokat olvastam, és ügyeltem a betűkre, a hangokra. Lassan tovább jöttem. A másik gyengébb volt, egy évig az iskolában maradt, aztán hazament.”

H.F. elbeszélésének háttérében végig meghúzódik történetszervező elvként a személyes helytállás, a változatlan belső tartás motívuma. Ez megtalálható a gyermekévek idegenben kezdett iskolai tanulmányaitól egészen addig a pontig, amikor a náci uralom utolsó heteiben német származása miatt német állampolgárságot kap. De ezt ő magyarországi németként, Tolna megyei svábként elutasítja, és ragaszkodik magyar állampolgárságához, mivel morálisan elfogadhatatlannak tartja a rasszista hatalom részéről történő faji alapon való besorolást.

„1944-ben, amikor már vonultak vissza a németek, nekem is kellett föltenni az én -- Abstammungot, - származásomat az egész családról. A Kreisleiter, az hívott engem. Adtam az okmányokat, és akkor apám: Heil, anyám: Jung. Azután mondja: maga tiszta német, akkor német állampolgár is kellene lenni! Azt mondtam: nem, kérem szépen, itt az én magyar állampolgárságom, és nem engedem, nem akarom, ezt nem csinálom.”

Felsőpulyára kerülve plébánosként törekszik betölteni az egyházi szervezet képviselőjeként azt a szerepet, melyet a közösség vele szemben támaszt. Az ehhez szükséges felkészültségeket a kétnyelvű közeghez igazodva tudatosan igyekszik elsajátítani és alkalmazni a szakrális kommunikáció olyan elemeiben, mint az ima, a közösségi rítusok, a vallási cselekedetek.

„Én úgy csináltam, volt Pulán itten – mikor én idejöttem, '39-ben – egy tanító, aki németül és magyarul tisztán tudott. És ahhoz mindig mentem, először németül csináltam a prédikációt, és ő megnézte, és mondta, hogy az jó, vagy azt másképpen kell kifejezni. És az nekem jó volt. H. tanító úr, az volt. Orgonált itt a mi templomunkban, nemcsak

vasárnap, vagy nagy ünnepen, hanem minden napon. És semmit nem kért - fizetést. Ez olyan -- olyan ideális volt. Ja, ja."

A helyi viszonyokat H.F. egy zárt közösség tagjaként, tárgyilagosan, némileg szemlélői pozícióból veszi sorra, és általános értékelést adva rögzíti: „*A fiatalság asszimilálódik, az öregek meg kihalnak.*” Az elemzés nyomán úgy tűnik, ez részéről nem kívülről jelent, hiszen idős koráig - amíg volt rá igény - hittant is tanított magyarul, vagyis folyamatos kapcsolatban volt a hívekkel. A szerzetesi fegyelem mögé szerényen elrejtőző belső tartás, a történelmi viszontagságokon való felülemelkedés kifejező és jól formált elbeszéléssé kerekíti H.F. élettörténetét.

*

A K.E. elbeszélésében hangsúlyozott problémahelyzet a szerzetesek történeteit is bevonva a vizsgálódásba, úgy értelmezhető, hogy a világi közösségi elvárás a hitélet fenntartása és fejlesztése érdekében nem egyezik a katolikus egyházat képviselő helyi rendház rá jellemző felépítésével, működésével és tagjai ehhez igazodó szemléletmódjával. Mivel a redemptoristáknak magyar tagozatuk nincs, az elmúlt évtizedekben pusztán a véletlenül múltott, hogy magyarok is voltak a helyi közösség tagjai sorában, és részt tudtak venni a magyar hívek lelki gondozásában. Ez a részvétel egyesek szerint azonban alulmaradt a közösség és vezetőik várakozásával szemben. Értelmezésemben, itt kétféle logika ütközése figyelhető meg: míg a helyi köztudat a lokális nemzetiségi közösséghez tartozást *várja el* a katolikus egyház ottani képviselőjétől, eközben az említett szerzetesrend közössége ezeknek az elvárásoknak csak részben, a saját belső törvényszerűségei szerint *tud/képes/akar* eleget tenni.

A történet, White nyomán, olyan metakód, mely biztosítja, hogy a közös valóság természetéről szóló üzenetek szabadon áramoljanak. Ebből a megközelítésből az elemzett három felsőpulyai élettörténetben a 'magyarnak maradni' problémája kapcsán két párhuzamos metakód jelenik meg, melyet egyrészt a helyi világi, laikus közösség és annak vezetője, másrészt pedig ugyanezen közösség szakrális funkcióit ellátó képviselői érvényesítenek, és amely kódok párhuzamossága a közös elbeszélés hiányát, és ez által a közös jelentés létrehozásának az elutasítását vonja maga után.

VII. A BIZTONSÁG ÉS KOCKÁZAT ELBESZÉLÉSEI

A közösség identitását különböző arányban alakítják a diskurzus történeti változatai. Ezzel kapcsolatban fontos visszautalni arra, hogy a felsőpulyai magyarok azonosságtudata az anyaországitól több tekintetben is eltér. A modern nemzettudat kialakulása már nem érintette őket, azonosságuk a régiség diskurzusából öröklött, főként rendies, illetve vallási alapú, amiben csak alárendelt elem az anyanyelvhez való viszony tudata.¹⁸⁵ A korábban szinte teljesen magyarok lakta Felsőpulya településen a magyarság részaránya az 1980-as évek közepére 30%-ra, az 1990-es évek végére pedig a hivatalos adatok szerint 20%-ra csökkent. A magyarság relatív többsége csak a középpulyai településrészen maradt meg a mai napig.¹⁸⁶ Ebben a fejezetben két olyan személy elbeszélését vizsgálom, akik Közép- illetve Felsőpulyán születtek magyar szülőktől, ugyanabban az évben. Kettejük között az identitás alakulásában megjelenő eltérő összetevőket elemzem az élettörténetekben. Feltételezésem szerint az életsorsokat alakító tényező lehet az a lokalitásbeli különbség, hogy 1958-ig két különálló faluról van szó, amelyeknek eltérő a történelmi múltja. A családi szerepminták differenciái és az életesemények feldolgozásának stratégiái is olyan összetevők, melyek végül számos vonásban különböző azonosságtudathoz vezetnek.

VII.1. „Nekünk a biztonságunk itt volt”

M. P. 1928-ban születik Középpulyán (Mittelpullendorf) magyar családban. Egy lány és egy fiútestvére van. Szülei magyar iskolába járnak. Az apai nagyszülő zsirai, ezen az ágon a család vasutas a magyar pályán. A nagyapa az első világháborúban meghal hadifogságban. Az apa nyugdíjazásáig, 1935-ig dolgozik az osztrák vasútnál. M.P. édesanyjának is vannak Magyarországon rokonai. M.P. részt vesz magyar órákon, de már német iskolába jár Középpulyán. Ezt követően elvégzi a polgári iskolát

¹⁸⁵ A modern identitás jellemző vonásairól lásd Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk): *Multikulturalizmus*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 60-85.

¹⁸⁶ Vö. Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 488.

Nemeskeresztúron. 1943-ban kerül a vasúthoz, tanoncként dolgozik, főnöke rögtön figyelmezteti, hogy itt nem lehet magyarul beszélni. Amikor Felsőpulyán a háború végén felrobbantják a vasúti hidat, annak helyreállításán ő is dolgozik, hogy tudjanak járni a vonatok Sopron–Kőszeg irányába. Később Bécsújhelyre kerül a vontatáshoz, majd kalauz lesz. A háború utáni években a vonatokon jönnek haza a hadifoglyok, illetve ezen a vonalon szállítják az orosz tartalék transzportokat. M.P-t később a cseh határhoz helyezik, majd 1956-ban, amikor üresedés lesz Pulyán, kerül vissza forgalmistaként. 1956-ban a Magyarországról menekülőket autóbuszok viszik tovább Pulyáról, mert Sopron le van zárva. M.P. 1953-ban nősül meg, felesége is középpulyai magyar családból való, akik 15 hektáron gazdálkodnak. Apósa 1969-es halála után a birtokot háromfelé osztják, amin már nem gazdálkodnak, hanem kiadják művelésre. Két gyermekük születik. Lányuk nem megy férjhez, a helyi biztosítótársaságnál dolgozik. Fiuk a Deutschkreutz-Kópháza határnál szállítmányozási ügyintéző, megházasodik, majd elválík. M.P. menyé sieggrabeni (szikrai), tanítónő. A két unoka az édesanyánál marad, nem tudnak magyarul. 1962-ben M.P. családja három hetet Budapesten tölt a rokonoknál. Egy másik alkalommal pedig az egész kiterjedt család Sopronban találkozik. M.P. Felsőpulyán állomásfőnök lesz, 1980-ban nyugdíjazták. 1962-től 1980-ig a községi tanács tagja, az utolsó három évben alpolgármester. Az 1968-ban alapított Burgenlandi Magyar Kultúregyesület alelnöke. Rendszeresen hívnak előadókat, csoportokat Magyarországról, melyek költségeiben a bécsi kancellári hivatal támogatja a Kultúregyesületet. Az egyesület is évente több alkalommal szervez tagjainak utazásokat Magyarországra.

M.P. elbeszélését szakmai pályafutásának bemutatásával indítja. Ez egy karriertörténet abból a szempontból, hogy a tanoncfiúból végül hogyan lesz szülővárosa állomásfőnöke. Később derül ki, hogy a vasúthoz kötődés családi hagyomány, hiszen a nagypapa és az apa is vasutas volt. A vasútnál töltött közel négy évtizedből az élettörténetben a háborút követő évek jelennek meg hangsúlyosan. Ez az időszak, amikor a háború és következményei érzékelhetővé válnak a lokalitásban a vasúti híd felrobbantása, az idegen katonák jelenléte, a jövő-menő hadifogoly-szerelvények és utánpótlás-szállítmányok formájában.

„Aztán kikerültem - mert itt Felsőpulyán felrobbantották a vasúti hidat, és akkor azon dolgoztunk, hogy a vonat megint tudott közlekedni Sopron és Kőszeg közt. Na, aztán -- elkerültem Bécsújhelybe a vontatáshoz, utána meg kalauz lettem. Jártam a vonatokkal

*Sopronba is le. Akkor jöttek azok a hadifoglyok haza, azokat szállították. Jöttek az orosz tartalék transzportok ugye, azokat szállítottuk Sopronból Bécsújhelybe.*¹⁸⁷

M.P. szakmai pályafutásával párhuzamosan jut előre a helyi közéletben is, előbb községi tanácsstag, végül három évig alpolgármester lesz. Mivel közben bekapcsolódik a Kultúregyesület munkájába, a művelődés helyi eseményei kapcsán az elbeszélés visszavált a régi szokások felidézésébe. A narrátor személyes gyermek- és kamaszkori emlékei nyomán jelennek meg az egykori régiségből örökölt és a huszadik század közepén még élő szokásvilág elemei az évkör mentén. Ezt a szekvenciát a modalitás váltása kíséri, a történetmondás az élményjelleg miatt dinamikusabb lesz. A jeles napokhoz fűződő szokáscselekvéseket az ezekhez kapcsolódó énekekkel, rigmusokkal kísérve jeleníti meg.

„Aztán tovább -- jött december, Luca. Elmentünk lucázni, szalmával mentünk, meg mindegy volt, mivel: 'Luca, Luca lity-loty...' Meg verseket mondtunk, hogy 'annyi pénze legyen, mint csillag az égen.' Azután jött 28-a december, amikor korbácsolni mentünk. Fogtuk a vesszőből készített korbácsokat, és elmentünk korbácsolni az asszonyokat. Aztán adtak valamit a karácsonyfára, édességet vagy pénzt adtak. Ez a korbácsolás még legénykoromban is járta, visszahozták, de a lányoknál. Akkor már nem délelőtt mentünk, hanem oda este mentünk. Megkopogtattuk a lánynál az ablakot és mondtuk: 'Nyisd ki azt a tulipányos ládádat' meg 'Szórd ki a penészes százasaidat,' a száz schillingeseket. A lányok megkínáltak minket még borral, mi meg legények összetettük az egész pénzt, és mulattunk aztán.”

Az áthagyományozó régies világban a művészeti produkcióknak az előállítói is a közösség tagjai. Ehhez kapcsolódik az öntevékeny művelődésről az elbeszélő egyik emléke, amikor külön történetben jeleníti meg, hogy a háborút követő hónapokban hogyan sikerül egy színdarabot bemutatniuk.

„'45 decemberében úgy terveztük, hogy Karácsony után majd játszunk színdarabot. Ez igen problémás volt. Megtanultuk a szerepeinket -- A mi falunk, a mi falunk nevű darabot játszottuk. El kellett menni Kismartonba, Eisenstadtba a kommandatúrba, az orosz kommandatúrhoz, azok átnézték, cenzúrázták, hogy nem-e valami reakciós dolgok vannak-e benne. Egy kollégám ment át kerékpárral Eisenstadtba, az vitte el megmutatni

¹⁸⁷ A helytörténeti forrásokban szerepel, hogy a pályaudvar melletti hidat 1945. március 29-én robbantották fel, és emiatt egy menekülő német gyalogsági egység kirakodni kényszerült, és eközben az előrenyomuló szovjet csapatokkal is harcba keveredett és megsemmisült. Vö. Bedécs

a darabot, és meghozta aztán két nap alatt az engedélyt. Játszottunk aztán még más darabokat is.”

Ebben a világban a helybéliek cselekvő ágensként való részvétele ellenpontosodik a későbbi évekkel, amikor a szokások lassan elmaradnak a generáció- és életformaváltás következményeként. Az újabb nemzedékek egyszerre lépnek be a modernségbe és lépnek ki a magyar nyelvű lokális kultúra világából is. Ezt a szövegegységet a történetmondó maga is reflexív keretbe ágyazza, az indító mondat: *„Akkor egész máshogyan ment az élet, mint ma”*, a szekvencia zárómondata pedig: *„Akkoriban ilyen szokás volt. Most már nincs ez a szokás. ’45 után még élt ez pár évig, aztán abbamaradt.”*

A cselekvések kölcsönös tipizációja közös történelem során alakul ki. A társadalmi-intézményi valóság emberi alkotás, ember és társadalmi világa állandó kölcsönhatásban áll egymással. *Berger* és *Luckmann* szerint ez akkor válik leginkább láthatóvá, amikor a társadalmi világot új nemzedék veszi át. Innentől kezdve az intézmények és így közvetve a keretül szolgáló kultúra fennmaradásához legitimációra van szükség, vagyis magyarázatokra és igazolásokra. Itt fontos szerep jut a generációk közötti átmenetnek, ugyanis egy adott intézmény a következő nemzedék számára mint tradíció, mint eleve adott jelenik meg. A keletkezéséhez közvetlenül rendelt értelem számukra már nem hozzáférhető, éppen ezért igazolásra van szükség.¹⁸⁸ A tudásformák továbbadásában a szerzők szerint a nyelvnek, mint alapintézménynek kulcsszerepe van, amely a közös tapasztalatot tárgyiasítja, és a nyelvi közösséghez tartozó minden ember számára hozzáférhetővé teszi.

M.P. élettörténetében három generáció összefüggésében jelenik meg a helyi magyar dialektushoz való viszony: az ő nemzedékénél még a közösségi szokásrend közvetítője, a második generációnál, gyermekeinél, ez a nyelvjárás ugyan ismert, de a hagyományátadás már megakad a modernizáció során, és az unokák nemzedéke számára ez a tudás már nem hozzáférhető. M.P. családjában a nyelvvesztés azzal is hangsúlyossá válik, hogy fia vegyes házasságot köt, majd elvállik, és a gyerekek a német ajkú édesanyjánál maradnak.

Gyula: A felsőpulyai vasút története 1895-1945. In *Magyar sors Felsőpulyán*. Felsőpulya, 1990. 13.

¹⁸⁸ Berger, Peter L.- Luckmann, Thomas: *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York, Doubleday, 1966. 92, 133.

„Két unokám van. Először tanult az unokám magyarul, aztán egyszer csak abbahagyta. Lejelentkezett a magyar órákról -- meg a többiek is lejelentkeztek. Az anyja az német ajkú volt, az se törődött vele. Én mondtam, hogy azért csak tanuljon. Máma hogy örülne, hogyha tanult volna. Az egyik unokám 16, a másik 12 éves. Nemigen értenek magyarul - sajnos. Az anyjuknál maradtak.”

A magyar nyelv tanulása iránt feltámadt érdeklődés az unokák nemzedékénél elsősorban gazdasági érdekből fakad, ahogy ez K.E. történetében is megfogalmazódik. A határnyitás óta a magyarul tudásnak gyakorlati értéke lett. A felsőpulyai közösségben a történeti fejezetben említett okok miatt helyi értelmiség híján a magyar oktatást az anyaországból áttelepült pedagógusok látják el, ami azt jelenti, hogy a gyerekek az irodalmi magyar nyelvet tanulják, ami egészen más, mint felmenőik nyelvjárása.¹⁸⁹

„Az óvodában van egy óvónő, aki Magyarországról származik, az azért tanítsa a nyelvet. Például, amikor most Karácsonykor volt az ünnepségünk, ő tanította be a gyerekeket, meg van egy magyartanárnőnk, aki Kismartonból jön ide, ő tart magyar órákat. Ez az iskolában választható tárgy. De van még külön, délután is óra, ezt neki a város fizeti, azt, hogy még külön foglalkozik a gyerekekkel. Na, ezek Karácsonyra adtak egy programot, és egészen tele volt a terem, nagyon sokan voltak. Mer ugye mind eljöttek a szüleik, a magyar nagymamák, a nagypapák, meg a rokonság ugye. Mert látták, hogy az ő unokájuk ottan magyarul beszél.”

A történetmondónál az emlékezés folyamán végig jelen van a történelem által rájuk kényszerített, és a többi, határon túli magyar kisebbségtől eltérő helyzetük tudomásulvétele, és annak belátása, hogy a német nyelvűséghez való alkalmazkodás ad számukra biztonságot, munkát. A magukra hagyatottság megtapasztalásával függ össze a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület 1968-as megalakítása, aminek az elbeszélő is aktív, elnökségi tagja az interjúkészítés idején. A felbomló falusi kereteket ezzel az intézményesült formával próbálják a burgenlandi magyarok ellensúlyozni. Az egyesület tevékenységének középpontjában az a fajta művelődésszervezés áll, amely már inkább olyan modern, fogyasztói magatartásra épít, mint vendéglőadók, csoportok meghívása, illetve magyarországi kulturális események látogatása, országjárás. Amennyiben a társadalmi kommunikáció szempontjából a kommunikáció közvetett és közvetlen, illetve formális és informális jellegét osztályozási szempontnak tekintjük, akkor e két

osztályozási elv kereszteződése alapján az M.P. által elmondott kulturális kontaktusok közül a közvetlen és informális mellett megjelenik a közvetlen és formális (intézményesült) is. Ez utóbbi esetben az adók szerepei (előadóművész, művelődésszervező stb.) speciális hozzáértést igényelnek, de a vevők szerepei (néző, hallgató, stb.), bár formalizáltak, nem tartós jellegűek és nem igényelnek szakképzettséget.¹⁹⁰

„- mi akkor szoktunk Sopronba menni, ha a színházban zenés előadások, például operettek vannak. A Mágnás Miskát most február 11-én fogjuk megnézni, akkor megyünk át. Mert a többiek, a tagok már kívánják, hogy egyszer már újra átmenjünk. Meg, ahogy mondtam megyünk rendszeresen Felsőőrre is. Mihozzánk meg jönnek nevezetes cigány – na, hogy is mondjam - zenekarok. Szegedről voltak itt meg Budapestről. Szegedi énekesek voltak itt, már háromszor jártak itt, és valószínű, hogy újra jönnek. Mi, a Magyar Kultúregyesület hívjuk őket. Az utazás Szegedről ide és vissza sokba kerül, mi ezt magunk nem tudjuk fedezni, hanem minket a bécsi kancellári hivatal támogat. Tehát, hogy eljusson hozzánk a magyar kultúra.”

Az élettörténetben az elbeszélő identitásának alakulásában fontos tényező a tevékeny és szemlélő pozíció váltakozása a lokalitás színterén zajló kommunikatív folyamatokhoz kapcsolódás során. A tematikus mezőelemzésen túl a történetet szervező temporalitásban két ehhez kapcsolódó kitüntetett időpont tűnik föl, 1956 és 1989.

„1956-ban igen -- Mi is személy szerint segítettük őket, meg mindenki. -- Na, '89-ben már magasabb szinten történtek a dolgok, azt már a magyarok meg a németek intézték, mink ekkor már csak nézők voltunk -”

Azokban a szekvenciákban, amikor a beszélő reflektál önazonosságára, sajátos kettősséget fogalmaz meg, amit ő nem érez ellentmondónak. Számára a magyarság a szüleitől tanult nyelven túl a helyi közösség egykori szokásait jelenti, ami alapján kulturálisan magyarnak vallja magát, viszont az önazonosságát az osztrák állampolgárság mentén határozza meg. Ez utóbbiban fontos összetevő az, hogy M.P. vasutasként egy olyan, az államhoz szorosan kötődő szervezetnek a tagja, amelyben kötelező érvényű a német nyelv használata, mint a szervezeti rend fenntartásának szükséges feltétele.

¹⁸⁹ Baumgartner, Gerhard: Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 367.

„De igazán megmondom úgy, ahogyan van, mindenki osztráknak érzi magát. Az az egyszer biztos. Nekünk a biztonságunk itt volt. Ahogy mi mondjuk, kulturálisan magyarok vagyunk, a világfölfogásunk pedig izé -- az osztrák politikát támogassuk. Nem a magyar politikát támogassuk, de a kultúrát, azt a magyart támogassuk mink. Nehéz ezt a magyarságot meghatározni, hiszen mi nem a magyar kultúrán nőttünk föl, mint maguk, hanem mi az osztrákon nyőttünk föl. Mi csak azt tudjuk, amit a szüleinktől, meg a rádióban hallottunk, meg amikor elmentünk Magyarországra, és amit ott láttunk.”

M.P. elbeszélésében a nemzedékváltás fontos szervezőelv, olyan többször visszatérő motívum, mely az emberi élet folyamatosságát biztosító tényező. Az idősebb generáció, amelynek ő is egyik köztisztelőnek örvendő tagja, igyekszik segíteni a fiatalabbakat olyan módon is, hogy előkészítik számukra a társadalmi participáció színterét. Az oktatás és a média azok a területek, ahol ez a munka sikeresnek tűnik az áttelepülő magyar értelmiségiek segítségével, viszont a szakrális színtéren való részvétel, K.E. narratívájához hasonlóan, megoldatlanul marad.

VII.2. „Az életben mindig védekezni kellett, és nem hagytam sose magamat”

G.I. 1928-ban születik Felsőpulyán (Oberpullendorf). Édesapja Szombathely mellé való. A Temesvár melletti vadászerdőben szakiskolai erdész, majd az első világháború után Ausztriában helyezkedik el erdészként báró Rohoncynál, akinek ekkoriban Felsőpulyán van kastélya.¹⁹¹ G. I. édesanyja, aki felsőpulyai születésű, itt szobalány. Megismerkedésük után házasságot kötnek. Hat gyermekük születik, G.I. a legidősebb. Három lánytestvére Felsőpulyán lakik, egyik öccse Bécs mellett bognár, másik öccse Lékán az Esterházy-birtokon főerdész. G.I-t a déd-öreganya és a nagynénje neveli. Az Anschluss után, mivel nem akar német iskolába járni, büntetésből Középpulyára kell átjárnia, mert ott folyik a magyar nyelvű oktatás egy tanterembe összezsúfolva. A nyolc elemi magyar nyelven végzi el, majd erdészeti gyakornok lesz hat évig. 1945 januárjában megtagadja a német behívóparancsot magyar állampolgárságára hivatkozva. Az osztrák erdészeti szakiskolát a négy polgári iskola vizsgáinak letétele után kezdi el Tirolban, amelyre egy év felkészülési időt kap. Két év szakiskola után négy évig állami

¹⁹⁰ Vö. Kłoskowska, Antonia: A társadalmi kommunikáció szituációja. In Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció II. A kommunikáció világa*. General Press, Budapest, é.n. 170-172.

szolgálatban van, majd hazakerül. A közeli Steinberg-Hídkőmajorban az Esterházy-erdészetnél kap állást, ahol 1955-től 1991-es nyugdíjba vonulásáig dolgozik, mint erdész, majd főerdész. Közben megnősül, felesége német ajkú, akinek szülei Máriafalunál molnárok. Három fiuk születik, mindegyik megnősül. Öt unokája van. Fiai és unokái sem beszélnek magyarul. 1960-ban súlyos agyhártyagyulladás esik át. 1963-tól vadásztársaival rendszeresen átjárnak Magyarországra vadászni, aminek nyomán itt széles ismeretségi kört épít ki. 1976-ban többgenerációs házat épít Felsőpulyán. Az egész család együtt él, az alsó szinten saját üzletet működtetnek. Idősebb fiának Steinbergen építenek később házat, amihez egy kétholdas kert tartozik. G.I. 1991-es nyugdíjazása után szabadidejében ezt a kertet műveli.

Az elbeszélő számára az emlékezésben a gyermekkor erőpróbák sorozataként idéződik föl. A Felsőpulyán nevelődő kisgyermek számára a környékbeli települések gyermekcsoportjaival folytatott összetűzések egyfajta territoriális harcokként jelennek meg a '30-as években. Édesapja magyarságtudata és a gyermeki dac táplálja a németekkel szemben tanúsított ellenérzését az Anschluss után.

„Én már hatéves koromban tudtam németül, amit aztán később elfelejtettem. ((nevet)) Utána aztán nyolc magyar elemi végeztem, nem akartam német iskolába menni, pedig a legjobb tanuló voltam. De magyar voltam. Ennyire öntudatos voltam. És tudja, mér haragudtam annyira a németekre, meg az osztrákokra? Az aradi vértanúk végett. Most is megvannak a képek, meg minden -- azt nem tudtam a Habsburgoknak megbocsátani, hogy azt a 14 aradi vértanút kivégezték. Főlöleges volt, nem szabadott volna. Ez nagyon megmaradt bennem, mint gyerek olvastam, szerettem a történelmet. Mikor már okosabb voltam, akkor már nem akartam németül tanulni, vissza akartam menni Magyarországra. Apám idejött, én meg vissza akartam menni.” ((nevet))

A történetben megjelenő humor mögött már sejteni lehet a mesélő azonosságtudatát alakító apai személyiség meghatározó voltát. Pályaválasztásakor nem beszél szülői ráhatásról, amiből arra lehet következtetni, hogy döntése belső elhatározásból fakad, sőt az apai utat ketten is követik a családból azzal, hogy erdészek, vadászok lesznek. G. I. számára a munkakör választása azzal a szabadságigénnyel függ össze, ami együtt jár a kockázat, a veszély elfogadásával is. Kamaszkorától a veszélybe kerülés és megmenekülés visszatérő történetsszervező elem. Erre példák, amikor vállalja

¹⁹¹ Ezt a kastélyt a helyiek „bagolyvárnak” nevezik. Napjainkban továbbképző-központ működik benne.

a náci időkben a magyarul tanulást vagy az, hogy nem engedelmeskedik a háború végén a német behívóparancsnak.

„És akkor, mikor soroztak bennünket, 28-asokat, akkor - akkor bementem, másokkal, mondtam, hogy nem vagyok hajlandó bevonulni, mert én magyar állampolgár vagyok. Erre mondták: az nem számít, Magyarország Németországnak társa - akkor már a nyilaskeresztesek voltak -, és engem is soroznak, bevisznek, ha kell. De nem voltam hajlandó, hogy engem módszeroljanak, ha akarnak, akkor hívjanak be Szombathelyre vagy Pestre. Otthagytam őket. Akkor már nagy zűrzavar volt, az oroszok Székesfehérvár körül jártak, másfél hónap múlva már itt voltak, hát nem vagyok én hülye, hogy berukkolok, két nagybátyám elesett a fronton, kettő eltűnt.”

A háború után egy alkalommal pedig nem engedi, hogy az orosz katonák lefegyverezzék.

„'45-ben megkaptam a kinevezést az erdészethél mint gyakornok. Kaptam a piros-fehér masnit, gömbölyű pecséttel. Az oroszok meg a háromszögletű pecsétet keresték. Az erdőn katonatisztekkel találkoztam, rájuk szóltam, mit keresnek. Mondja: szarvast. Én meg: nem szabad. Káromkodott, ment tovább. Mikor aztán jöttem haza délben, itt a postagaráznál ott állt egy őr: hogyan, hogy én puskát viszek? Mondok: én erdész vagyok. Nem! Meg kellett állni, bement egy másikért, harmadikért. El akarták venni a puskámat. Mondom: azt nem, ruszki! A csizmámat lehúztátok, apámét, anyámét is, órát levettek, de én azt a puskát nem adom oda. Én - ugye hatósági közeg vagyok. Na, akkor menjünk. Be akartak vinni, a közelben volt a könyvnyomda, ott volt a GPU-bekvártírozva, azt tudtam. Viszont alul, a kávéháznál volt a komandatúra. Ott jelentkezni kellettünk minduntalan, mint hatósági közeg, - nem? De engem most ide akartak bevinni, a puskát nem engedtem ki a kezemből. Ha a pincébe levittek volna, soha nem látom meg a napvilágot, elvittek volna Szibériába. Követeltem, hogy a komandatúrától jöjjön ki valaki. Na, egypár óra múlva jött is a komandatúrától egy tiszt, és elengedtek.”

A háború időszakához kapcsolódó történetekkel szerkesztőelvéte tekintve azonosak a békeévekben őt ért balesetekről való beszámolók. Elbeszélése szerint az átélt veszélyhelyzetekből való megmenekülésében egyformán fontos tényező a kellő lélekjelenlét és a szerencse. Önmagáról alkotott képében így kapcsolódnak össze a karakterjellemezők és a sorsszerűség. A cselekményszöveg által kibontakoztatott ütközés és egyezés dialektikája abban áll, hogy az életfolyamatot tarkító váratlan események véletlenszerűségéből sorsszerűvé válnak azáltal, hogy az élettörténet azonosságába

épülnek, amely a szereplő azonosságát alkotja.¹⁹² A kópházi élettörténetek között id. P.A. elbeszélésében jelenik meg hasonló módon a háborús élményekre való emlékezés. Ott az utazás metaforája a szervezőelv, itt viszont a helyben maradás köré fonódnak az események.

Az élettörténet időbeli építkezésében a folyamatjelleg az orosz megszállás végéig követhető nyomon. Az 1950-es évektől többnyire anekdotikus hangnemben felidézett életeseményeknél viszont a temporális meghatározottság jelentőségét veszti, így a felcserélhetőség élményét keltik a történetek. Az időbeli konkrétság halványulásával párhuzamosan a lokalitás viszont stabil marad. Ennek egyik képi megjelenítése a steinbergi erdő, ahol 940 hektár volt G.I. gondjaira bízva. Az itt eltöltött közel fél évszázados munkája eredményeként számos erdőt telepített, és jelentős szerepe volt az infrastruktúra fejlesztésében is.

„'55-óta egészen '91-ig voltam akkor Steinbergen először mint erdész, utána mint főerdész. Szép erdészeti évek voltak - sok minden történt - legkedvesebb foglalkozásom az erdőnevelés volt, közben 40 km utat építtettem oda. Mikor odakerültem, még gyalog is alig tudtam kimenni.”

A mesélő az életvilágához kapcsolódó sajátos tudáskészletét sikeresen alkalmazza a '60-as évek elejétől a nyugat-magyarországi erdészetekkel való kapcsolatépítésben, amelyben magyar nyelvtudását mint alapkompenciát hasznosítja osztrák vadászok kísérlőjeként. Regionális szinten M.P.-hez hasonlóan ő is vállal szerepet és felelősséget szakmai és közéleti testületekben, de az emlékezés során a hangsúly nála az egyéni vonatkozásokra helyeződik. Ezzel olyan, személyéből fakadó megbecsülést tud kivívni, amely tekintélyt biztosít számára a nyilvánosság színterén is.

„Több mint tíz évig benne voltam a nagy tanácsban is, Eisenstadtban, Kismartonban, az igazgatóságon. De komolyan fogtam én ám a dolgot. Az ottani kolléga nem ment föl Bécsbe, akkor én fölmentem, hogy ott legyek a tanácskozáson. De volt is tekintélyem nekem ott. A kilenc erdészeti egyesület elnöke ott volt, de rendszerint én kelletttem, kezdeni a megnyitóbeszédet, a beszámolót.”

A lokalitáshoz kapcsolódó másik fontos színtér G. I. számára a Felsőpulyán felépített többgenerációs ház, ami a család összetartó erejének szimbólumává válik. A kényelmesen berendezett, tágas épület mint az 'én' és a 'mi' helye a nyelvhasználó

¹⁹² Vö. Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 383-384.

számára az otthonosságot biztosítja. Ahogy életstratégiájának mottója: „*az életben mindig védekezni kellett, és nem hagytam sose magamat*”, ennek megfelelően meg is teremti azt a helyet, amely az 'én' számára a világban ontológiai biztonságot nyújt.

G.I. élettörténetében, bármilyen helyzetet is idéz fel jelenéig, mindig az aktív, cselekvő ágens pozíciójában mutatkozik meg, olyan emberként, aki tevékeny résztvevője élete alakításának. Nyugdíjazása utáni éveiben is két hektár kertet művel tovább folytatva aktív időszakának fő tevékenységét, az erdő telepítését.

„*Úgyhogy, ha a kertben megkezdem az egyik végén a munkát, mire a másikhoz érek, kezdek újra az egészet. Egész évben megvan a terülő-forgolódásom.*”

*

M.P. és G.I. élettörténetének értelmezése nyomán a családi indíttatásból és az egyéni alkatból fakadó eltérések mentén magyarázható, hogy a vizsgált pulyai lokalitásban a magyar eredethez és az osztrák államhoz való viszonyukat különbözőképpen határozzák meg. M.P. önmeghatározása: „*Ahogy mi mondjuk, kulturálisan magyarok vagyunk, a világfölfogásunk pedig izé - az osztrák politikát támogatassuk.*” G.I. pedig úgy fogalmaz: „*én Ausztriában élő magyar vagyok, én elvégzem az állammal szembeni kötelességeimet, mint osztráknak.*”

Választott szakmájuk egyben életsorsuk jelképeként is értelmezhető, amiben eltérő a viszony az autonómiához, a rendhez, a közösségi és az individuális szerepekhez. Egyik oldalon megjelenik M.P., a vasúti alkalmazott élete a maga szükségszerű kötöttségeivel, hierarchiájával, de az állami szolgálat nyújtotta biztonsággal együtt. G.I. ezzel szemben a magánbirtokon vállalt szabadabb mozgást lehetővé tévő, egyéni felelősségre épülő és kockázatokat is magában foglaló élet képviselője. M.P. az osztrák állam alkalmazottjaként fokozottabb lojalításra kényszerül, aminek megfelelője narratívájában a német nyelv kizárólagos használata a nyilvános színtéren. G.I.-nek a magyar identitáshoz való viszonyát jelentősen befolyásolja, hogy az Esterházy-családnál dolgozik magyar nyelvű erdész munkatársak között, ami osztrák közegben olyan ritka nyilvános színtérként konstituálódik, ahol a kisebbségi eredet emlékét tudatosan ápolni lehet: „*Aztán amikor pár éve meghalt a herceg úr Zürichben, én vittem a nemzeti zászlót. Érdemes volt ott szolgálni, mindig meghallgatták az embert. És az irodai beszéd mindig magyar volt, az öreg erdészek mind magyarul beszéltek.*”

VIII. FEMININ NARRATÍVA ÉS MULTIETNIKUS IDENTITÁS

VIII.1. A női elbeszélés kérdései

Napjainkig sem lezárt vita, hogy létezik-e független női beszéd, elbeszélésmód, narrációs technika, vagy kizárólag a maszkulin oppozíciójában, esetleg ennek hiányaként ragadható meg. Az önálló női beszéd tételezése ráadásul esszencializmust is implikálhat, mely szerint léteznek kultúrától, kommunikációtól független férfi és női lényegiségek, melyek léte viszont ismét csak valamiféle egyenlőtlen viszonylat alátámasztására szolgál.¹⁹³

Mindezek nyomán felvetődik a narratológia feminista szempontú elemzésének a lehetősége, de egyúttal a vonatkozó nehézségek is alakot öltenek. Ahogy a témával foglalkozó Susan Lanser megjegyzi: „a narratológia területén gyakorlatilag egyetlen munka sem vette számításba a nemi szerepeket, sem a kanonikus művek kijelölésében, sem a kérdések felvetésében és a hipotézisek felállításában. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy azok a narratívák, melyek a narratológia alapjául szolgáltak, vagy férfiak által írott szövegek voltak, vagy úgy kezelték őket, mintha a szerzőjük férfi lenne.”¹⁹⁴ Az idézett szerző szerint a feminizmusnak a narratológiára gyakorolt hatása elsősorban a fabula és a szüzsé elméleteit érintené leginkább. A szüzsé-elmélet kanonizálódott felfogása Vlagyimir Propp morfológiájából származik, amely szerint a szüzsé valamiféle hiány és a hiány megszüntetésének egysége, mindenképpen egyfajta strukturáló mozgás, amely a szereplők tettein alapul. Így a nőírók szövegeinek szakértői rendszerint „szüzsé nélküliségről” nyilatkoznak, ugyanis a női tapasztalás – amikor összevetik a maszkulin szüzsével – gyakran úgy tűnik, hogy „statikus, és a várakozás módjában nyugszik.”¹⁹⁵ De emellett Lanser számára a fontosabb probléma összebékíteni a narratológia szemiotikus megközelítését a feminista narratívakoncepció mimetikus beállítottságával. Az utóbbira ugyanis az jellemző, hogy a narratíva fő

¹⁹³ Séllei Nóra: Mért félünk a farkastól? Feminista kultúrakritika és genderkutatók itt és most. In Séllei Nóra: *Mért félünk a farkastól?* DEENK Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2007. 25.

¹⁹⁴ Lanser, Susan: Egy feminista narratológia felé. In Bókay et al. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest, 2002. 522.

¹⁹⁵ Donovan, Josephine: *Jewett's Critical Theory*. Idézi Lanser, Susan, I.m. 534.

meghatározójának a szereplőket tartja, úgy beszél róluk, mintha hús-vér személyek lennének, míg a hagyományos strukturalista narratológia szerint ezek pusztán az ismétlődés mintái, egyfajta újrakontextualizálódott motívumok.

A narratívában soha nem egyetlen én van, hanem diskurzus-sorozatokban formálódó énekről beszélhetünk, mindig a Másikkal való viszonylatban. A Bahtyin által kidolgozott polifonikus szólam elmélete a nőírók és más hatalomfosztottak narratíváiban sokkal kifejezettebb és következetesebb. Többnyire azért, hogy lepelként szolgáljon és elrejtse vagy kódósítsa a mélyebb, kevésbé hozzáférhető jelentésszinteket. Ennek megfelelően Gérard Genette nyomán egy egyszerű szövegben is megkülönböztethetünk többszörös diegetikus szinteket.¹⁹⁶ Az egyik narratíva magában foglalhatja vagy előhívhatja a másikat, és ezek között lehetségesek *metalepszis*nek nevezett átcsapások. Ez egy direkt ki nem nyilvánítható én-állapot, amely az ennek megfelelő narratív rétegben kódolva van, és amelynek megértéséhez a beszélő és a befogadó részéről metalepszis szükséges.

Lanser idézett munkájában ennek kiegészítéseként egy olyan dichotómiát javasol, melynek változatával magam is találkoztam női elbeszélőkkel készített élettörténeti interjúk során. Ez pedig a privát és nyilvános kontextus különbsége, illetve a köztük lévő narratív rés, amely újabb elbeszélő formát tesz lehetővé, „melyben a narráció magánjellegű, de úgy lett kialakítva, hogy a hivatalosan kijelölt hallgató helyett valaki más olvassa; ezt a jelenséget félprivát narratív aktusnak fogom nevezni. (...) Ez viszont segít megmagyarázni azt, hogy a nőírók a történelem során miért választották a férfiaknál gyakrabban a narráció privát formáit – egyetlen személyhez intézett levél, napló, memoár – az olyan formák helyett, melyekben a nagy olvasóközönséget kell megszólítaniuk, és a nyilvános és a privát narratívák miért alkalmaznak eltérő narratív stratégiákat.”¹⁹⁷

VIII.2. Genealógia és történelem

A dolgozatban eddig elemzett élettörténetekben emlékezés, narráció, identitás és önmegértés összefüggéseit vizsgáltam, ugyanakkor a korábbi gondolatmenet nyomán egy újabb terminus bevezetése indokolt. Történetmondás és identitás kapcsolatában

¹⁹⁶ „Genette a legkülső szintet diegetikusnak nevezi, az ezen belülit intradiegetikusnak, és egy harmadik szintet metadiegetikusnak.” In Lanser, Susan: I.m. 529-530.

meghatározó mozzanatnak tételezem a *genealógiát*, amely a kortárs antropológiában többek között John Bornemannál¹⁹⁸ jelenik meg, a tudományos terminológiába pedig Michel Foucault révén kerül. „A ’valódi’ történelem abban különbözik a történészek történelmétől, hogy semminemű szilárd elemre nem támaszkodik (...) Minden eszköz, amelynek segítségével a történelmet totalitásként próbáljuk megragadni, széttörik a kezünkben, minden, ami azt sugallja, hogy a történelem türelmes, folytonos mozgás, érvényét veszti. Darabokra kell szedni mindazt, ami lehetővé teszi a felismerés megnyugtató működését. (...) a történelem annyiban lesz ’valódi’, amennyiben bevezeti a megszakítottságot. A ’valódi’ történelem az esemény egyediségére és hatékonyságára mutat rá.”¹⁹⁹ Bornemannál a genealógia jelentősége, hogy a személyes emlékezés ez által valósul meg, amely így az önmegértés előfeltételeként működik. A narráció a genealógiai elrendezésen keresztül jön létre, és fordítva, az élettörténet narratív jellege megköveteli a genealógiai reprezentációt. Az amerikai antropológus szemmel láthatóan nemcsak támaszkodik a Foucault által értett történetiség fogalmára, hanem részben szembe is állítja azt a Gadamer által hangsúlyozott történeti tudattal. Szerinte összeköti őket az, hogy mindkét hivatkozott szerzőnél az emlékezés az önmegértés előfeltétele, ellentétet képez viszont, ahogy Foucault Nietzsche-interpretációja nyomán a genealógia a személyes emlékezés és az élettörténet alkotó mozzanatává válik.²⁰⁰

Míg Nietzschénél a genealógia a metafizikai illúziókkal telített történelemképzetek bírálatát hivatott kirajzolni, addig Foucault Nietzsche-értelmezésében saját történeti módszerét és horizontját érvényesíti, Bornemannál pedig az egyén élettörténete iránt tanúsított kitüntetett figyelem, a hagyományos historikus eljárásmodok félretételének igazolását szolgálja. Mindez az *eredet* és *(le)származás* nietzschei különbségtételén alapul, amelyben az eredet a források, az eredetiség, az egység elve, vagyis feminin elv, az anya irányba történő regresszió, addig a *(le)származás*, a hitelesség és a differencia elve maszkulin elv, a teremtés nyomának kutatása. A modern történeti tudat egyik feloldhatatlan ellentmondása, hogy a modern közösség képzete az eredet feminin elvére alapozódik, miközben fenntart egy patriarchális világot. Erre utal az is, hogy a modern nemzet, haza fogalmak az európai

¹⁹⁷ Lanser, Susan: I.m. 531.

¹⁹⁸ Borneman, John: Elbeszélés, genealógia és a történeti tudat: a széthulló személyiség. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest, 1999. 197-216.

¹⁹⁹ Foucault, Michel: Nietzsche, a genealógia és a történelem. In uő: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas-Attraktor, Budapest, 1998. (ford. Romhányi Török Gábor) 84.

²⁰⁰ Foucault: I.m. 78.

nyelvekben nőneműek, a kultúrában nők személyesítik meg ezeket, és a magyar nyelvben is, amely nem ismeri a nyelvtani nemeket, az *anyaföld*, *anyaország* kifejezések magától értetődőnek tűnnek. A különböző kulturális, vallási háttérű országokban (pl. Oroszország, Írország, Olaszország) az anya szimbolizálja a közösség szellemét, és az eredet helyét.²⁰¹ Mindeközben a nők a huszadik század elejéig szisztematikusan ki voltak zárva a politikai jogok gyakorlásából, vagy a felsőbb tanulmányok folytatásából. Ez a belső ellentmondás lesz az alapja minden későbbi emancipációs törekvésnek, így az önálló női mozgalmaknak, például a feminizmus különböző hullámainak is. „A modernitásról – Bourdieu fogalmát használva – már a kezdettől fogva elmondható, hogy heterodox társadalmi képződmény, azaz kódolva volt benne egy igen komoly, nemi alapon intézményesült, de bizonyos szempontból marginalizált csoport, mely az intézményrendszer működésének logikájából következően előbb-utóbb meg kellett, hogy kérdőjelezze a doxikus rendet.”²⁰² Mivel a patriarchális rendszerben a hitelesség az apától származik, ő az érték forrása. A Hegel nevéhez köthető történetfilozófia is a maskulin elemeket, a patriarchális rendszer szerkezetét tekinti a történelem érték- és értelemhordozó, teremtő mozzanatainak, ami ellen Nietzsche, majd korunkban Foucault is sokat hadakozott. Ezért is érthető Foucault figyelme a történelemben a differencia, a normalitástól való különbözőség témái iránt.²⁰³ Mindezek nyomán a kortárs antropológia – mely módszertani eszköztárát bevallottan a kortárs irodalomtudományból kölcsönzi – egyes képviselői, mint esetünkben Borneman, a narrativitás iránti fokozott érdeklődésük következményeként szintén az eredet elvét helyezik előtérbe.

Hipotézisem, hogy egyik oldalról magának a modern társadalom átfogó közösségképzeteinek és intézményeinek is vannak ellentmondásokkal terhelt gender-implikációi, másfelől erősen befolyásolja az egyén élettörténeti elbeszélését a társadalmi nemi szerepekhez való személyes viszonya.

Feltételezhető, amennyiben a narratíva hangsúlyozottan személyes nézőpontot érvényesít, akkor a „nagy” történelem eseményei csak ezen az értelmezési horizonton belül tűnhetnek föl, és ilyenkor az elbeszélés is szükségképpen az eredet elvére épül. Előfordul az is, hogy az egyén narratívája mégis a leszármazásra alapozódik, ilyenkor

²⁰¹ Vö. Yuval-Davis, Nira: *Nem és nemzet*. UMK, Budapest, 2005. 60.

²⁰² Séllei Nóra: I.m. 25.

viszont beszéde kiiktatja a személyes élettörténet eseményeit, az egyén ekkor mindig valamilyen intézmény: testület, közösség vagy hivatali pozíció nevében beszél, anélkül, hogy életéről túl sok szót ejtene. Az élettörténeti narratívák kutatása során mindkét típusal találkoztam, és azt is megfigyeltem, hogy a kétféle – eredet és leszármazás alapú – beszéd mintha kölcsönösen kizárná egymást, az utóbbi esetben a főnarratíva utáni kérdések során sem jelennek meg a magánélettel, gyermekkorral kapcsolatos emlékek.²⁰⁴ Másképp fogalmazva, úgy tűnik, a történelemhez, mint közös és személyes múlthoz való viszonyoknak fontos összetevői ezek a meghatározottságok.

VIII.3. „Ez a kozmopolita valahogy bennem megszólalt”

Fentebbi gondolatmenet összefüggésében elemzem a Felsőpulyán élő, az interjú készítése idején már nyugdíjas zenepedagógus K.V. narratíváját.²⁰⁵ K.V. Pozsonyban születik 1938-ban. Édesapja magyar, Budapestről települ át. A rokonok egy része Budapesten él. K.V. elmondása szerint apai ágon nemesi származásúak. Édesanyja a Pozsonyhoz közeli, határ menti osztrák Kittsee községbe való, ahol a német, a magyar és a horvát nyelvet egyaránt beszélik. K.V. édesapja akaratának megfelelően egy évig magyar iskolába is jár, de további tanulmányait szlovák nyelven végzi. 1958-ban édesapja meghal. A konzervatórium után Prágában zeneakadémiát végez zongora szakon. Koncerteket adnak. Az egyik ilyen előadáson ismerkedik meg az osztrák R. professzorral, aki meghívja Ausztriába tanítani. Bécsben terveznek egy művészeti iskolát beindítani, de mivel kiutazási engedélyének megszerzése elhúzódik, ezt az álláslehetőséget elveszíti. 30 évesen, 1968 nyarán települ át, néhány nappal Csehszlovákia orosz megszállása előtt. Felsőpulyán kezd dolgozni, a helyi zeneiskolában. Tartózkodási engedélyét évenként meg kell hosszabbítania, mert nem akarja, hogy disszidenssé váljon Csehszlovákiában. A felsőpulyai bankfiókban ismerkedik meg későbbi férjével, aki helybéli magyar. Házasságkötésük után a végleges letelepedésért vissza kell fizetniük a csehszlovák államnak iskoláztatása költségeit. Egy fiuk születik, aki magyar nyelvű óvodába jár, de iskoláit már német nyelven végzi, majd

²⁰³ Foucault a differencia problémáját a történelemben önálló kötetekben dolgozta föl. Művei: *A bolondság története* még a 60-as évekből való, a *Felügyelet és büntetés* 1975-ből, míg *A szexualitás története* három kötetén élete végéig, 1984-ig dolgozott.

²⁰⁴ A dolgozat Párhuzamos metakódok a burgenlandi Felsőpulyán című VI. fejezetében szerepelnek az ezzel kapcsolatos elemzések.

Bécsben folytat felsőfokú műszaki tanulmányokat. Felesége Forchtensteinbe (Fraknóra) való. A család Felsőpulyán faipari vállalkozást üzemeltet. K.V. a zongoratanítás mellett a regionális rádió magyar adásának munkatársa, valamint gyerekek számára zenei tankönyveket, multimediális anyagokat állít össze. Fiatal kora óta rajzol és fest. Felsőpulyára való letelepedése után számos portrét készít helybéliekről.

K.V. életében két ország és három nyelv játszik meghatározó szerepet. Harmincéves koráig a szlovák nyelvi környezet, ahol megőrzi magyar azonosságát, majd 1968-tól egy kétnyelvű közeg, ahol a német mellett folyamatosan használja a magyar nyelvet is. Kisebbségi létből kisebbségi létbe kerül, mondhatnánk, ha K.V. élettörténetét le lehetne ilyen formán egyszerűsíteni, azonban neki mindhárom nyelv és mindkét ország meghatározó identitásának alakulásában.

„És így jöttem Felsőpulyára, itt ismerkedtem meg a férjemmel, itt férjhez is mentem, egy gyermekem van, P., aki csak magyarul tudott, az óvodába csak magyarul beszélt, de mivel német iskolákba járt, később -- elsajátította a német nyelvet, és - a magyart csak törékenyen beszéli. Mivel nincs otthon, tizennégy éves korától nincs otthon, ugye - gépészeti középiskolába járt, most a főiskolán van Bécsben - ha sikerül neki most - a diplomamunkáját is -- lezárni, megcsinálni, akkor diplomás mérnök lesz -- nő, nagyon aranyos felesége van, forchtesteini kislány, aki viszont a főiskolán - hittant - tanul -- Hát ez lenne - mondjuk -- az egyik - állomásom. A másik viszont az, hogy mindig azt akartam, hogy a férjem legalábbis egy kicsit bírja a magyar nyelvet. És mikor a férjemmel itt találkoztam, a bankba, hát még nem tudtam, hogy a férjem lesz, de megszólalt, magyarul, és valahogyan egymásra néztünk, egymásra kacsintottunk, és - és így kezdődött az egész ügy. És beszélgettünk magyarul. És nekem ez a magyar nyelv, én mindig szerettem a magyar nyelvet, bár szlovák az én anyanyelvem. Szlovákul beszéltek velem – anyanyelv – anyanyelv -- hogyha itt esetleg megállok, mer az apám, tulajdonképpen, ahogy visszaemlékszem, először magyarul beszélt velem -- Szóval - két anyanyelvem van, szlovák és magyar. Amikor idejöttem Ausztriába, itt meg kellett tanulni németül.”

Ez a szekvencia arra példa, hogy K.V. önazonosságát hogyan próbálja meghatározni adottságok és választások mentén. Az előbbihez tartozik, hogy hová születik, mi a tulajdonképpeni anyanyelve, utóbbihoz pedig, ahogy Ausztriában letelepedik, és

²⁰⁵ K.V.-vel az interjú 2002 tavaszán készült, és ezt követően sor került további beszélgetésekre is.

magyar férjet, magyar nyelvi közeget keres, illetve az, ahogy az apa által átadott kultúrához, mint eredethez viszonyul:

„Mer én mindig - már gyerekkoromtól, az apám mindig mondta: ide figyelj, te nem nyősz ki kimondottan magyarnak föl, de nézd, én magyarul beszélek, én magyar vagyok, és te a lányom vagy, hát a fene - azt mondja ((nevet)) neked meg kell tanulni magyarul! És belém nevelte a magyar nyelvet, szóval beszélt velem magyarul, nem? És ezáltal, a könyvek által, a történelem által -- hogy mesélt nekem mindig Mátyás királyról meséket, meg a sárkányokról -- bennem maradt az a kultúra, amit ő belém ojtott, és ezt vittem valamiképpen tovább. Aztán vettem magamnak könyveket, és így beleolvastam - ja - olyan érdekes volt. Mondom: ez más, mint a többi történelem, ez a magyar nemzet ez mindig - olyan kínosan - meg kellett védenie a magyarságát mindig. És aztán azt mondja: látod, lányom, ilyen volt a Magyarország, három tenger mosta Magyarországot, de most már egy se. Ja. -”

Az elbeszélésben formát öltő élettörténetben meghatározó szerepet kapnak a nyugati életérzés nagy narratívái: a szabadság, jómód, boldogulás. A szabadság mint gondolatszabadság, az individuum autonómiája, a szabad tevékenység jelenik meg. További jellemzők még az önbizalom, a nyitottság, együttműködési készség, tolerancia, teljesítményorientáltság, a „self-made man”-mentalitás. A szerkesztésmód alapja az osztrák viszonyoknak a fiatalon Csehszlovákiában megélt kommunista rezsimmel való kontrasztba állítása, amely utóbbi az emlékezésben elsősorban az élet minden területén jelenlévő hiány világaként jelenik meg. A nyugati demokrácia iránt tanúsított lojalitása, törvényisztelete egy olyan emberé, aki a gyermekkoron túl tudatos felnőttként is megtapasztalta a diktatúra személyes életre kiható viszonyait. A Nyugatról való beszéd a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális hagyományok vonatkozásában visszavezethető a weberi értelemben vett kapitalista piacgazdaság ideáltípusára. K.V. narratívájában a diktatúra és a parlamenti demokrácia összehasonlítása megfeleltethető a Karl Popper által kidolgozott „nyitott társadalom-zárt társadalom” dichotómiájának, amelyet neveznek még természeti elvű, piaci koordinációjú társadalmi szerveződésnek, illetve beavatkozási elvű, hatalmi-bürokratikus koordinációjú szerveződésnek is.²⁰⁶

„És belénk nevelték, hogy ez a világ itt nem jó. Ez belénk volt nevelve: ezek kapitalisták, ezek nem jó emberek - nem? És amikor a tévébe néztük, a reklámokat, akkor mondták:

ez ügysem igaz! Ezt csak úgy teszik bele, mintha igaz volna. És idejöttem, és ez mind igaz volt! Az a különbség: hogy tisztára butára neveltek bennünket, így, vulgárisan mondva. Úgyhogy ez olyan borzasztó volt a részemre, mikor átjöttem, és már a pázsit más volt, kedvesek voltak az emberek - állati nagy lehetőségek vannak. Ami a kommunizmusba nem volt. És amikor az ember átéli azt a -- szóval átéli - szóval azt a rezsimet látta, akkor a különbségeket –gigantisch, ahogy mondják, es ist gigantisch - hogy ott valahogy az ember dolgozott, jó, ki voltunk képezve, gyakoroltunk, minden, koncerteket adtunk, de valahogyan olyan - gépezet volt az ember. Mikor én ide átjöttem, és láttam, hogy ezek a korlátok nem léteznek. Itt - itt arról van szó, hogy tehetséged van vagy nincs, megcsinálod, vagy nem. És akkor az a mentalitás, valahogyan a westliche Mentalität, a nyugati mentalitás az - az, hogy dolgozz, csináld, legyen belőled valami. - És nagyon fontos az, hogy azt a rosszat is átélje az ember, hogy a jót meg tudja becsülni.”

Akár úgy is fogalmazhatnánk, K.V. esetében a személyes narratíva része lett a 'nagy nyugati elbeszélés', mint annak a jele, hogy integrálódott a választott társadalomba, de ez az integráció nem jelent asszimilációt. Mint az életinterjúból kiderül, a magyar férjen és a szűkebb magyar nyelvi környezet választásán túl a tervszerű zenepedagógusi, néprajzos és újságírói tevékenység révén egyfajta életcélként a magyar kultúra és nyelv tudatos ápolását tűzi ki magának, amit a számára legfőbb értéknek tekintett közvetítő-kommunikatív munka által valósít meg. Ebben a tevékenységben a zene jut központi szerephez, ami saját multietnikus identitásának tágabb horizontját alkotja.

„És valahogyan a határa a cigány dalnak és a magyar dalnak és a román dalnak és a szlovák dalnak nincs is. Ez mind valahogyan összefügg, összekötődik, és bizonyos motívumok, ami a magyar dalban megvan, megvan a horvát dalban, megtaláltam itt, a horvát dalokban, megtaláltam a magyar dalokban. Szóval ez egy olyan nagy pannonisches Reich, - hogy mondjam, - egy nagy Pannónia, magyar, osztrák, német, horvát, szlovák és mindenütt megtaláltam a hazámat. És ez a kozmopolita valahogy bennem megszólalt, hogy te tulajdonképpen, te éppúgy Csehszlovákiába, mint Ausztriába, mint Magyarországon otthon vagy.”

²⁰⁶ Popper, Karl, R: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi, Budapest, 2001. Vö. Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet. A testbeszédétől az internetig*. AKTI-Typotex, Budapest, 2006. 267-298.

Mindezek alapján feltételezésem, hogy a *multietnikus identitás* kialakításának a történelemhez való olyan viszony az előfeltétele, amelyet fentebb az eredet terminusban jelöltem meg a Foucault és Borneman által használt értelemben. K.V. narratíváját így a közép-európai kulturális térben nőiként meghatározottnak kell tekinteni, mivel nála az önazonosság az eredet azonosságelvén belül szőtt elbeszélések sorozatán keresztül alakul, szemben a leszármazás maszkulin differenciaelvével.

Amennyiben a társadalmi nemi viszonylatok felől vizsgáljuk az argumentációt, a női szerep felépítésének része, hogy szabadságát úgy kívánja megvalósítani, hogy az érvényes normáknak, a fennálló rendnek teljes mértékben meg akar felelni, kezdve azzal, hogy a hivatalos utat választva települ át Csehszlovákiából Ausztriába.

„Szóval nem akartam szökevény lenni. És minden évben aztán hosszabbítottam az ittmaradásomat. Édesanyám itt volt velem, az beszélt a német nyelvet, intézte az egész dolgot, mert én nem tudtam németül, mikor ide átjöttem. Na, most én mikor fölvettem ezt az állást, akkor mondom, nekem vissza kell menni. Szeptemberig – jó, szeptemberben kezdem, nekem augusztus végén vissza kell menni. Szóval megint meghosszabbítottam, és így évről-évre maradtam. És amikor férjhez mentem, akkor a férjemnek a csehszlovák állam - államnak vissza kellett fizetni azt, amit a csehszlovák állam a részemre fizetett az iskolai - szóval a kiképzéshez, kiképzésre -- hogy mondjam ezt el rendesen magyarul - engedéllyel férjhez mentem. Szóval mindent engedéllyel csináltam, hogy én mindig hazamehessek. Én nem akartam soha szökevény lenni. Mert mondom, nekem megvan a hazám ott, nem kell, hogy szökevény legyek.”

K.V. identitásának a fentebbi nőiként tételezett összetevője az élettörténet egészében felül is íródik a hivatás diskurzusával, amely egy újabb intradiegetikus narratív szintet hív elő genette-i értelemben. „A tanári hivatással megszerzett társadalmi státus az önazonosítás sokkal hatékonyabb eszközének bizonyult, mint a nemi azonosság.”²⁰⁷

Az elbeszélő élettörténetének szerkesztésében dominál a *reflexív jelleg*, amely mentes a kételytől, ugyanis a visszatekintő mozzanatok a bizonyosság és az öniség szolgálatában állnak. Ez az érvelő-értelmező kételymentesség, úgy gondolom, megfeleltethető a szövegjelentés egy másik szintjén annak, hogy a vizsgált identitás *multietnikus és küldetéses* jellegűnek tekinthető. „Ennek kialakulása az egyént alkotó különböző elemek kavargásából és a más szubjektumokkal való találkozásukból áll

össze, abból, hogy kritikusan figyeljük, hogyan változunk, alakulunk sikeres vagy kevésbé sikeres kommunikációs kapcsolatainkon keresztül.”²⁰⁸

Ahogy korábban jeleztem, John Borneman is hangsúlyozza az elbeszélő formák kutatásában az irodalomtudomány szerepét, mint amely kidolgozta a vonatkozó elemzések kifinomult módszertanát. Ugyanakkor a társadalmi kutatások során nyert felismerések is termékenyítően hatnak az irodalomtudományra. Borneman úgy fogalmaz, „az antropológia és az irodalomtudomány kapcsolata nem csupán hasznos, hanem szükségszerű és elengedhetetlen. Valójában ez a két diszciplína, melyek a narrativitáson, a genealógiai módszeren és a történeti tudaton keresztül kapcsolódnak egymáshoz, kölcsönösen feltételezik egymást egy folyamatos, a narratív szövegek előállítására és interpretációjára irányuló gyakorlat során.”²⁰⁹

Ennek megfelelően az irodalomtudományból nyert metodológiai megfontolások érvényesítésének szándékával közeledve a történetmondó elbeszéléséhez, elsőként annak kronotopozát szükséges megvizsgálni. K.V. kivívott szabadságának értékét erősíti, hogy mindezt egy kisváros szűkös lokalitásában valósítja meg. Az élettörténet idejéből az első harminc év csak töredékesen idéződik föl az emlékezetben. Szülőhazája, Csehszlovákia pusztán a tanulmányok helyszíneként jelenik meg, és válik a diktatúra jelképes helyévé. Sajátos vonás temporalitásában a jelen idősíkjának kitüntetett szerepe, ami élettörténeti elbeszéléstről lévén szó, nem nevezhető tipikusnak. A jelen szólamának dominanciáját a narratíva kontrasztos szerkesztésmódjában látom. Az elbeszélés során 'csak' olyan módon jut eszébe saját múltja, hogy a jelen tapasztalatai, az ezekre vonatkozó reflexiók szolgáltatják az apropót. Az Ausztriában eltöltött három évtizede folyamatos jelen időként, állandó most-ként idéződik föl. Ennek oka az a sajátos emlékhalmaz, amelyben a kommunista rendszer a megtapasztalt hiány, bizonytalanság, kiszámíthatatlanság, önkény világaként konstituálódik. Ezt követően a nyugati jóléti demokrácia valóságként történő megélése az élet normatív kereteivel és kiszámítható intézményeivel – amely az itt töltött idő alatt végig azonos módon működött – magyarázza a fentebbi ausztriai évtizedek egyetlen jelenként való tételezését. Egyik példa erre, amikor a nyugati demokratikus társadalom gyermeknevelését mutatja be K.V. olyan módon, hogy ellenpontozza saját gyermekkori tapasztalataival.

²⁰⁷ Passerini, Luisa: *A nő és a feministák története*. Balassi, Budapest, 2003. 45.

²⁰⁸ Passerini, Luisa: I.m. 90.

„Ausztriában, éppúgy a gyerekeknél is, hogyha velük úgy dolgozok. Inkább olyan kényelmesek, olyan szabadon - dolgoznak. Viszont mink egy kicsit dresszírozva voltunk - De ez az út valahogy lassabb. Valahogyan más. Szóval, itt azon lehetne filozofálni, de ez olyan konkrét dolog, hogy míg én itt egy gyermekkel valamit elérek, nekem annyi energia kell hozzá, mert nem szabad parancsolni. Nem szabad pofozni, nem szabad – szóval, semmit ilyesmit. Szép szóval kell mindent elintézni. Akarod ezt csinálni? Hát még meggondolom! Nekem még azt mondták: örülj, hogy valamit enni kapsz! De máma már olyan a jólét, hogy már válogat, hová menjen. Most ez az egész mentalitáshoz is hozzácsatlakozik, hogy kényelmes lesz, válogatós lesz - És azt láttam a tanításnál is, hogy minél kedvesebb az ember, az ember ezt valahogy elsajátítja. Nem lesz olyan brutális, nem lesz olyan - olyan: na, hát ezt most csináld meg! – Na, kislányom most nézd, próbáljuk meg – na, jó, most valami mást átjátszok neked - talán ez jobb lesz, ugye - ez már jobb - van még jobb, nézz ide! Akkor átjátsszuk azt. Na, az már jó, azt fogom! Mind a hárommal el akarom ugyanazt érni. De akkor a tanárnak kell harminc darabot tudni, hogy mind a harminccal ugyanazt elérjem. És hogyha én harmincat zongorázok neki fél órát, egy órát, mindegy, egyet majd csak választ. És akkor aztán elértem, amit akartam vele (...) az ember sokszor kidöglük, magyarul mondva, hogy ezt a szót használom, mert itt hogy lehet körülírni valamit, amikor a konkrét az, hogy a tanár majdnem beledöglük a munkájába. És - és - de aztán van is eredmény, az a gyerek mégis valamit produkál. És akkor a szülő boldog: mégis, hát - és akkor jönnek, különösen privát gyerekek, ugye. Nagyon óvatosan kell velük bánni. De viszont a szülőknek megmondom, hogy egy bizonyos szigorú tanár kell. Szóval nem csinálhatom azt, hogy minden jó, amit csinálsz. De legyen az jó, amit a végén produkálsz. Az legyen jó. De viszont az az én dolgom, hogy most mivel érem azt el, azt a jót. Hogy amivel produkálja magát az a gyerek.”

Szükséges utalni az élettörténet modalitásának vizsgálatára is. Ennek során nem téveszthető szem elől, hogy az interjúhelyzetben az élőbeszéd egy sajátos, alkalmi megnyilatkozásáról van szó, amely éppúgy magán viseli az esetlegesség, mint a beszélői intenció jegyeit. Mindezek mellett Bahtyin nyomán tételezve a beszédműfajok meglétét,²¹⁰ feltehető, hogy ezek konkrét megnyilatkozásként, ezen belül történetszerű, elbeszélő formaként fognak testet ölteni. K.V. narratívájának egyik jellemző vonása

²⁰⁹ Borneman, John: I.m. 198.

strukturálisan a társadalmi rend következetes érzékelése, amely az intenciók szintjén megfelel a teljes integráció szándékának. Az *értékelő mozzanatok* alapja a nagyobb szabadság világa, amely pedig a nagy nyugati narratívák fentebb említett interiorizálását jelenti. K.V. beszéde a megmutatkozó *erőhatások szerint* dinamikus, centripetális, progresszív jellegű, ami multietnikus, küldetéses és cselekvésorientált szemléletéből fakad. Bár a szükségszerű múltra utaltságból az elbeszélés elégikus hangneme adódna, de ez elmarad, sőt a küldetés- és hivatástudat még némi heroikus jelleget is kölcsönöz a narratívának. Az elbeszélő olyan identitásnarratívát konstruál, amely egyfelől szabadulástörténetként, másfelől egy befogadás-folyamat elbeszéléseként is értelmezhető.

*

A Susan Lanser által javasolt privát-nyilvános dichotómia K.V. élettörténetében úgy azonosítható, mint olyan interjúhelyzetben elmondott narratíva, mely privát szintéren hangzik el, de implicite a nyilvánosságnak szóló beszédként tételeződik. Ebben az esetben a nyilvános narráció alatt egyszerűen a textuális világon kívüli hallgatóhoz intézett narrációt értjük, aki egyenlőnek tekinthető a nyilvános olvasóközönséggel. A genette-i diegetikus szintek közötti mozgás akkor érhető tetten, amikor K.V. az általa elmondott narratívával később olvasóként találkozunk.²¹¹ Az interjúhelyzetben elhangzó élettörténet, mint önmagáról alkotott identitás annak olvasásakor metalepszishez vezet a narratív szintek között azzal, hogy az intradiegetikus szint átcsap metadiegetikus szintre.²¹²

Ennek az élettörténeti interjúnak az elemzése során is igazolva látom azt a feltételezést, hogy a megértés lehetőségét az a hozzáállás biztosítja leginkább, amelyben a személyes elbeszélés üzenetjelleget látjuk megvalósulni egy olyan megnyilatkozás során, melyből – éppen a benne résztvevők megértésre irányultsága miatt – a dialógusjelleg is kiiktathatatlan.

²¹⁰ Vö. Bahtyin, Mihail: A beszéd műfajai. In Kanyó Zoltán-Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 246-282.

²¹¹ A K.V.-vel készített interjú elemzésének egy korábbi változata megjelent: Molnár Csilla: Genealógia és multietnikus identitás címmel. *Világosság*, XLIX. 2008/5. 49-56.

²¹² Vö. Genette, Gérard: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*. Kalligram, Pozsony, 2006. 89-97.

IX. NARRATÍV AZONOSSÁG A BURGENLANDI ALSÓÓRÖN

Az identitás megértése szempontjából alapvető jelentőségű az a tény, hogy kutatómunkámat két olyan burgenlandi településen végeztem, amelyek kismemesi rangot elnyert határőr községek voltak az egykori nyugati magyar végeken. Felsőpulyai beszélgetőpartnereim ezt a történelmi tényt, ahogy a korábbi fejezetben bemutattam, narratívájuk természetes alapjaként kezelték, olyan elemként szőtték bele elbeszélésükbe, amelynek különösebb jelentősége számukra már nincs, tekintve, hogy maga a múlthoz kapcsolódás tudata itt halványabb. Alsóórön az élettörténetek elemzésekor egyik kutatási célom, hogy megvizsgáljam, hogy a származás és az eredet a közösségi és én-azonosságnak milyen összetevőjeként jelenik meg napjainkban. Az alsóóri nyelvszigetben három elbeszélő narratíváját hasonlítom össze, akik közül kettő az idősebb nemzedékhez, egy pedig a fiatal felnőttek korosztályához tartozik. Más a lokalitáshoz való viszonyuk is, hiszen Sz.E. itt születik, és folyamatosan itt is él, K.L. is itt születik, és felsőfokú tanulmányainak Magyarországon való elvégzése után tér vissza szülőfalujába, G.I. pedig magyarországi származású, és középkorúként telepszik ide. Az élettörténetek elmondása és értelmezése során feltételezésem, hogy az én képződésében és az alkalmazott kommunikatív stratégiákban a lokalitáshoz való viszony nyomán eltérések jelenhetnek meg, ahogy ezt a korábban vizsgált községekben is igazolva láttam.

IX.1. Premodern individualitás az ezredforduló után

Felsőpulyai és alsóóri mesélőim egy része az interjúk során némi távolságtartással, személyes élményeiket, egyéni élettörténetüket háttérbe szorítva beszéltek életvilágukról. A személyes élettörténet háttérbe szorítása azzal függhet össze, hogy a beszélő egy szervezet (politikai párt, egyház, kulturális intézmény) képviselőjének szerepében igyekezett fellépni. Természetesen ez nem jelentheti a személyes nézőpont teljes kiiktatását, de a megnyilatkozó hangvételét ilyenkor a személytelenségre törekvés uralta. Következő elbeszélőm narratívája viszont ebből a szempontból ezektől eltérő.

Sz.E. 1931-ben születik Alsóórön magyar ajkú szülőktől. Heten vannak testvérek, ő a legfiatalabb. Édesapja, aki évekig a község polgármestere volt, fiatalon, 44 éves korában egy közúti balesetben meghal. Sz. E. édesanyja a közösségben kimagaslóan sok

népdalt ismer, Gaál Károly több mint 700 magyar dalt gyűjt tőle. Sz.E. 1938-ig az első két elemét szülőfalujában végzi magyar nyelven, majd ezt követően a további négy osztályt már németül kell, hogy folytassa a szomszédos Rotenturm községben (Vasvörösvár) az osztrák iskolában. 1945 ősztől Grosspetersdorfon (Nagyszentmihály) szíjgyártó és kárposinas. Később segéd lesz, majd önállósítja magát. Szülőfalujába hazatérve iparosként dolgozik szakmájában, később bútorkereskedést is nyit. 1955-ben megnősül, feleségével csak magyarul beszélnek. 26 évesen az Osztrák Néppárt (ÖVP) tagja lesz, ennek helyi képviselőjeként rész vesz a községi vezetésben. 1962-64 között a falu polgármestere. Két év múltán tisztségéről önként lemond, de a helyi vezető testületnek összesen 14 évig a tagja. A pártpolitikai tevékenységtől való visszavonulása után is aktív kezdeményezője különböző öntevékeny szerveződéseknek, így 1964-ben a helytörténeti múzeumegyesület, 1965-ben a helyi sportkör, majd 1968-ban a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület alapító tagja. A művelődés területén kívül gyakorlati feladatokat is vállal, fiatalabb éveiben a helyi tűzoltó-egyesület tagja, később pedig egyik vezetője a település vízmű-rendszerét kiépítő és karbantartó társaságnak. Közösségi tevékenységének leglátványosabb eleme a falumúzeum létrehozása, anyagának összegyűjtése, konzerválása és rendezése, melyhez a szükséges szakmai tanfolyamokat Magyarországon, szombathelyi és kőszegi intézményekben végzi el. Így ő az, aki a háború utáni Burgenlandban az első magyar kulturális kezdeményezés, az Alsóóri Falumúzeum alapítója 1964-ben, és aktív fenntartója azóta is.²¹³ Lánya vegyesházasságot köt, két unokája közül csak egyik tud magyarul.

Sz.E. élettörténetének szekvenciái tipológiailag változatosak, hiszen megjelennek az elbeszélések, a külsőleg átélt történetek, tudósítások és evaluációk. Az indító rész hivatalos stílusban megfogalmazott életrajz gyermekkorától a felnőtté válásig. Az elbeszélő ezután elakad, amit a hosszú szünet jelez, és a „*Na, most az élményeim*” beszédforduló után veszi kezdetét a tulajdonképpeni emlékezési folyamat. Magyar identitásával kapcsolatban tűnik föl az első kiemelt státusú elem az édesanya alakjához kötődve, aki Gaál Károly néprajzkutató egyik fontos adatközlője volt az 1960-as években. „Sz.J. néni lánykorában a falu, illetve generációja legjobb énekese volt. Gazdaasszony korában, mint a községi bíró felesége, felhagyott az énekléssel. A hagyományos közösség belső, íratlan törvényei szerint asszony nem kezdhette el soha

²¹³ Az interjú Sz.E-vel 2002 nyarán készült az Alsóóri Falumúzeumban. A beszélgetés után részletesen be is mutatta a gyűjteményt. Az itt készített képek egy része a dolgozat

az éneket, ez a férfiak dolga volt. A kiöregedettek, a hajdani gazdák és gazdaasszonyok, amikor átadták a gazdaságot, megszabadultak korábbi kötelességeiktől, és bizonyos mértékig függetlenné váltak. Ebből a függetlenségből fakadóan az idősök korosztályának tagjai kiváltak a falu nyilvános kommunikációjából, és egy attól elkülönült társadalmi csoportot képeztek. Ha nótára került a sor, akkor J. néni kezdte el.²¹⁴ Gaál Károly Sz. E. édesanyjával akkor ismerkedett meg, amikor az asszony idős korában ismét a falu „nótafája” lehetett.

„Édesanyám az 714 magyar nótát vagy magyar dalt énekelt a doktor Gaál Károlynak, ami meg is van örökítve. Az a Sz. J. volt – Na, most így, ebbe osztán ebbe az izébe nyöttem föl, hogy minden bátyámnak a barátaival mindig énekeltünk. Úgyhogy most is, most is vagyok képes 250 magyar dalt vagy magyar nótát elénekelni - Édesanyám nem tudott több szót németül, mint enni, inni és aludni -”

Sz. E. az eredet anyai elve nyomán²¹⁵ narratívájában több ízben vállalja a néprajzi adatközlő szerepét, amikor részletesen ismerteti az áthagyományozott helyi hiedelemmondákat a római sírokról, a vadlányok dombjáról. Az említett szokásrendi szigor miatt nem is vehetett volna részt kisebb gyerekként a különböző összejöveteleken, viszont ő kivételes módon, bátyjai révén mindezt mégis megtehetette. Egykori lakodalmi szokásokat, gyermekjátékokat, a fahúzást, egyéb közösségi alkalmakat mutat be. Ilyen volt például a tollfosztás szokása.

„Nagyon-nagyon visszaemlékezek, hogy milyen - milyen izével mentünk oda a tollfosztókhoz, ahol az öregasszonyok, édesanyámtól kezdve, tollfosztáskor helyet csináltak a fiatal legényeknek, és énekelték a magyar nótákat, mi meg hozzá hallgattuk. Azután volt egy kis -- mit tudom én - volt, hogy egy kávé volt, volt ott tollfosztó bab, vagy borsó. Mert nálunk kikellének mondják, ami Magyarországon a bab. Az a zöld a borsó. Na, tollfosztó bab volt. Osztán kaptunk egy kis kaját. Az volt a legszebbik, ha voltak lányok is, akkor, mikor kijöttünk, illedelmesen megkérdeztük, hogy haza-e kíséressük őt. Például: '- Maris, szabad?'

'Köszönöm, ki vagyok ígérve.' Na, többen voltunk, nem? Megkérdezted a másikat: 'Igen, eljöhet velem.' Tehát ezek az élmények, ezek mindig fönnmaradtak. Ez nagyon - ez nagyon emlékezetes számomra. Akkor olyan fiatal legénykék az idősebbik legényekkel

Képmellékletében látható.

²¹⁴ Gaál Károly: *Aranymadár. A burgenlandi magyar faluk elbeszélő kultúrája*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1988. 43.

is elmehettünk. Én könnyebben odakerülhettem, mert a bátyám az nyolc évvel volt idősebb, úgyhogy valakikkel becsúsztam.”

Sz.E. narratívájának értelmezésekor megfigyelhető, hogy elkülöníti a lokális életvilágban szerzett személyes élményeit, aktivitását az intézményes színtéren vállalt közéleti szerepektől. Alkatára reflektálva hangsúlyozza, hogy ez utóbbiak szerinte egyfajta sorsszerűségből fakadnak. Részvételét többnyire külső okokkal vagy a véletlenrel magyarázza.

„A közéletről, hát igen, ottan, ottan tulajdonképpen én sose akartam életembe semmit úgy elérni, hogy - ez minden olyan véletlen volt.”

A leszármazás elve alapján az apa az, aki mindezt életfeladatként ráhagyja. Az apa, a község egykori polgármestere, tragikus körülmények között, viszonylag fiatalon hal meg, amiről egy töredezett, szaggatott történetből értesülünk.

„- sajnos -- 44 éves korában - ő is polgármester volt. Akkor baleset által – meghalt – tehát – agyonjárták - mert akkor éjszaka nem szabadott fénnel menni, tehát későn látták meg, egy lovat vezetett, és sajnos – szörnyű - halált halt -”

Az élettörténet egészének összefüggésében derül ki, hogy ez a gyermekkori traumatikus élmény az elbeszélő későbbi életének alakulásában meghatározó jelentőségű. A veszteségből fakadó kompenzációként életében a közösség intézményesült színterein több vezető pozíciót is betölt, saját elmondása szerint, ezeket mindig a többiek ráhatására, felkérésére vállalja. Ilyen az iparosként két évre vállalt polgármestersége, a sportegyesület, illetve a helyi vízmű-társaság alapítása és vezetése, tűzoltóegyleti tagság, az alsóőri helytörténeti múzeum, illetve a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület alapítása. Amennyiben Ricoeur nyomán értelmezzük Sz.E. identitásának alakulását, a fentebbi szövegegységekből az derül ki, hogy az *idemen*, mint az alkaton, a karakteren belül az énről való reflektálás és az énről való relációs, numerikus összetevők itt ellentmondásban vannak egymással. A hallgató számára a várakozás-horizonton belül fokozott érdeklődést vált ki, hogy Sz.E. a továbbiakban hogyan formálja élettörténetét és ezzel ipse-identitását.

A narratíva azzal folytatódik, hogy az elbeszélő a közösségi szokásokhoz tér vissza, ahol újra hangsúlyozza az ezekben való részvétel magától értetődő voltát és saját középponti szerepét. De elhangzik az a kijelentés is: *„A nyomorba nem is tudtunk volna*

²¹⁵ Vö. Foucault és Borneman idézett értelmezésével az eredetről a dolgozat *Női narratíva és multietnikus identitás* című fejezetében.

kikerülni a faluból, kerékpárunk volt csak. Nem volt az olyan könnyű. Dacára annak, hogy az őseink kismemesek voltak.”

A burgenlandi magyarlakta községeknek már az újkor kezdetétől, a török kor óta megszakadt a folytonos kapcsolata a magyar nyelvterületekkel, életformájukban, nyelvükben, identitástudatukban megrekedtek egy modernség előtti állapotban. Ez a nyelvjárás sajátosságaiban is megjelenik, amely dialektust többen is kutattak az elmúlt évtizedekben.²¹⁶

„- A mái napig én a feleségemmel sem beszéltem egy szót sem németül. Alsóőr még mindig kilencven százalékban beszél a magyar nyelvet. Hát természetes, nem olyan a magyar nyelvünk, mint ahogy kellene, de azért minden tartomány Magyarországon is másképpen beszél egy kicsit, másképp van a tájszólás.”

Ahogy az Alsóőrről szóló történeti összefoglalóban szerepel, a burgenlandi nemzetiségi települések 1921 után sem kerültek be az akkori Ausztria általános fejlődésébe, de ugyanakkor a magyarországiból is kimaradtak, mondhatnánk, szellemi kultúrájukban is szigeteket képeztek. Gaál Károly, aki 1961 és 1964 között végzett itt néprajzi kutatásokat, ezt a jelenséget kényszerkonzervativizmusnak nevezi.²¹⁷

Sz.E. élettörténetében a határvédő paraszt-nemesi származásról való beszéd során olyan régi írott és hallott szövegekre utal, – ezek a Clifford Geertz által használt összefüggésben a világról szóló értelmező jelentésháló részei – amelyeket Sz.E., mivel érti ezeket, saját szólamába akadálytalanul be tud illeszteni. A nyelvi regiszterben történő váltás ez esetben nála csak visszatérést jelent egy eredendőbb, egyszerre archaikus, de általa még elevenen hordozott szólamhoz. A hagyományban való törés nélküli jelenlét jellemzi Sz.E-t, azonban az ő esetében ez rendhagyó, ha tipikusnak azt a szituációt tekintjük, amikor valaki már a modernitáson belülről nyúlik vissza a régiség szellemi és tárgyi világához, és próbál annak művelődéséből minél több elemet konzerválni. A modern eljárás módnak nem is az a legjellemzőbb vonása, hogy a múlt visszavonhatatlan veszendőségének ismeretében ténykedik, hiszen mindez a régiség horizontjából is belátható, hanem az, hogy ezt kizárólag a modernség episztémájából képes szemlélni. Ezért minden összefüggő értelmezési kísérlet a modern tudat szubjektuma részéről rekonstrukció lesz a régiségre vonatkozóan. Sz.E. viszont olyan személy, aki nemcsak beleszületik a régiségbe, amely az 1960-es évek elejéig

²¹⁶ Lásd többek között Imre Samu, Gaál Károly, Gerhard Baumgartner, Susan Gal, Szoták Szilvia irodalomjegyzékben felsorolt munkáit.

gyakorlatilag a helybéliek számára egyedüli valóság, hanem annak az ezredforduló után is aktív ágense. A modernségnek felnőtt fejjel, fokozatosan lesz megtapasztalója, de olyan módon, hogy nem képes vagy nem akarja ezt interiorizálni.

A narratívában az események cselekményesítése döntően olyan módon történik, hogy jellegzetes emlékezeti alakzatként bizonyos időpontok jelennek meg, amelyeknek az elbeszélő kitüntetett, jelképes szerepet tulajdonít.

„Harmincadik április az nekem egy különös nap. Akkor nősültem, akkor lettem polgármester, és a vízügyi intézménynél ott, azon a nap lettem egyszer megválasztva.”

A másik kitüntetett időpont az 1938-as év, amikor a háborús évek gyermekfővel átélt élményei tömörítődnek össze az Anschluss eseményébe. Mivel Trianon után ez volt az első nagy törés a közösség életében, ezért ez az év szimbolikus értelmet nyer, minden későbbi esemény a náci uralomból következik, beleértve az oroszok megjelenését is. Tudósítás formájában emlékezik arra, hogy harmadik osztálytól kezdve az oktatás csak német nyelven folyhatott.

„Az első nagy változás volt, igen 1938-ban. Már ott nagy változás volt. Na, hát akkor, azután, a háború után, vagyis háború alatt az is nagyon izé volt, hogy - a bátyáméknak be kellett mind rukkolni, nekünk meg az volt a dolgunk, hogy az iskolatáskát letenni odahaza, és a szüleink után, a kettes fazékba utánuk vinni a kaját. A háború alatt az is volt, az a regverálás. Aki - aki nem adott le -- le kellett bizonyos izét adni a háborúba, ennyi kromplit, ennyi buzát, ennyi zabot, ennyi árpát - a gazdaság után. Kinek milyen nagy volt a gazdasága, az ki volt szabva. És voltak olyanok, is, akik nem vallották be rendesen az izét, ott akkor regveráltak. Voltak, akik utánanézték, és a zsákok el voltak dugva. A szóma alatt megbökködték egy kicsit, oszt találtak. Aki igen csunyán viselkedett, az kihúzta a szóma alól - Én tudom, én tudom, hogy eztet öregapám mesélte, hogy ő is volt beosztva, és ő azt mondta: -- hadd bent aztat a zsákot a szalma alatt, mer itt több gyerek van annál a háznál, ne vedd ki a kenyeret az gyerekeknek a szájából! -- Tehát úgyhogy meghallgatták nagypapát.”

Az 1945-ös évről, mint az évtizedes orosz megszállás kezdetéről, több önálló történetben számol be az elbeszélő.

„Egy igen szép élményem volt. Én az ajtót sose zártam be, míg meg nem nősültem. Otthon egy kis szoba volt melléépítve nálunk, odahaza, a szülőházunkban. Én azon az ajtón sosem tudtam, hol a kilincs, máma is megy-e, vagy nem, a zár, mert én nem

²¹⁷ Gaál Károly: I.m. 8.

zártam be azt sose. Én nem féltem. Aztán bejöttek az oroszok, fölmetszették a párnát és beledugtak a tollba. Én meg olyan jól aludtam, hogy észre se vettem. Reggel felkeltem, édesanyám ott állt, toll az egész szobába, az teli volt. De annyi, annyi pénzt otthagytak, hogy tíz párnát meg lehetett volna venni rajta. Csak hát nem volt sok értéke a pénznek, mert azután át kellett váltani, osztán csak 150 schilling járt személyenként.”

Az élettörténetben a kiemelt rangú időpontok mint jelölők azonosítódnak az eseménnyel, a jelölttel, és ennek eredménye az a jelentés, ami szimbolikus értelmet nyer. A modern tudat kronologikusságára az irreverzibilitás a jellemző, ahol a megfordíthatatlanság az értelmező alakzat. Ezzel szemben Sz.E. elbeszélésében az elkülönült képkockák kinagyításával a mitologikus felfogás képi alapú szervezőelve jelenik meg. Az így képződő téridő többirányú, hiszen egy-egy pontból hasonlóságok sokaságát képes átfogni. E pontokon áthaladva a viszonyok megfordíthatók, anélkül, hogy átalakulnának. Az így felfogott analógiák tere voltaképpen sugárzó tér.²¹⁸

Sz.E. a határnyitás óta eltelt évekről szintén a család informális színterén szerzett közvetlen tapasztalatokon keresztül tud képet alkotni. Véleménye szerint a helyi oktatásban dolgozók mindent megtesznek a magyar identitás ápolásáért, mindeközben az alsóöri családokban viszont erre nincs meg a kellő motiváció, a szülők szívesen veszik, ha gyermekük minél hamarabb jól elsajátítja a német nyelvet.

„Ha szünet van – nem messze lakunk, látták, hol az iskola – áthallom a kertbe, ha dógozok, hogy a tanítónők a szünet alatt is magyarul beszélgetnek a gyerekekkel kint az udvaron. Ez nagy előny. - hogy mennyire tarcsák meg aztat a szókincset, hogyha hazamennek, amint az azelőtt említett példa mutatja, hogy az a négy is - az aztán - az aztán a szülőknak a feladatja. És nagyon feltűnik nekem az, akik Magyarországról jüttek, szóval akik idejüttek férhöz, hogy azok igen sokat beszélük a német nyelvet.”

Sz.E. premodern szemléletéről a fentebbi következtetéseket a narratíva végén felidézett történet is megerősíti. Óriszigeten 1948-ban megismerkedik egy Kanadából hazatért magyar tanárral, aki a következő szavakkal bocsátotta útjára az akkor 17 éves kamasz fiút: *„Isten veri a magyart, mert az soha össze nem tart.”* Más nemzetiségekével összehasonlítva ez a negatív magyar vonás Sz. E. szemléletében mint kivédhetetlen végzet jelenik meg. A fátumszerűség egy újabb megnyilvánulása számára egyes burgenlandi magyar vezetők közömbössége a magyar nyelv használatát illetően a közösségi színtereken.

„A Magyar Kulturális Egyesület – és egész este nyolcvanöt százalékba németül lett beszélve?! Hát micsoda dolog ez?! - Mi volt a válasz? Semmi! Mosolygás! Itt a veszél! Itt a veszél, mert a hal a fejénél kezd büdösödni, nem?”

Sz.E. élettörténeti stratégiájának értelmezésekor feltűnik, hogy narrátori pozíciójában az 'én' felnagyított képe fontos szervezőelv. Nem arról van szó, hogy nem vonatkoztatja az élményeket, a problémákat a közösségre, hanem ezeket minden esetben a személyes horizonton keresztül teszi meg. Ilyen értelemben a világhoz való viszonyát egyfajta induktivitás jellemzi. Ebből az következne a hallgató, értelmező számára, hogy Sz.E. a modern, individuális látásmód képviselője. Ez azonban csak látszólag van így, hiszen az individualitás csak az egyik, és nem feltétlenül a legfontosabb alkotóeleme az úgynevezett „modern” gondolkodásnak. Az Sz.E. által képviselt individualitás távol áll a modern szubjektum nyíltan vállalt törekvő magatartásától. Azt, hogy valakinek a szemlélete modern vagy premodern jellegű, több más tényező együttes jelenléte dönti el. Legtöbb elbeszélőnél az 'én' háttérbe szorítása a kollektív szempontok kedvéért nem jelenti a személyes nézőpont feloldódását a közösségiben, hanem egy elvonatkoztatás eredménye, melyben az emberi viszonyok és a mikrofolymatok is absztrahálódnak. Mivel ez jellegzetesen a modernitás eredményének tekinthető, ezért látásmódjuk ilyen jegyeként is fogható föl. Sz.E. narratívája azért premodern²¹⁹, mert nála szinte teljesen hiányzik ez az elvonatkozó jelleg, gondolkodása közvetlenül induktív, és a vonatkoztatási keret a fentebb említett sorsszerűség. Ez azt jelenti, hogy konkrét és személyes elemeket jelként használ, amiből azután létrejön egy szemantikai és axiológiai rend. A mitológiai, archaikus jellegű tudás számára a jelként értett eseményekből születik az analógiás, illetve holisztikus struktúra, szemben a modern gondolkodás logikai hierarchiájával.²²⁰

IX.2. „Voltak már itt jelesebb személyiségek, és mostanság is kikerülhetnének”

Következő alsóóri elbeszélő, G.I. Budapesten születik 1920-ban. Élete első éveit a pest megyei Alsópakonypusztán tölti, ahol édesanyja a tanyasi gyermekeket tanítja. Édesanyját még G.I. születése előtt Alsóörre hívják tanítónak, ezért él a családban a

²¹⁸ Vö. Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Osiris, Budapest, 2000. 40-42.

²¹⁹ Ezeket a beszédmód-meghatározásokat a Michel Foucault által bevezetett értelemben használom. Vö. többek között: Foucault: *A tudás archeológiája*. Atlantisz, Budapest, 2001. 220-224.

Burgenlanddal való kapcsolat hagyománya. Összesen hatan vannak testvérek. Édesapja tanár, az értelmiségi családban a cselédlány mindig ott ül velük étkezéskor az asztalnál. G. I. elemi iskoláit a fővárosban kezdi. A harmadik elemi osztályt Bécsben járja, ahol egy év alatt elsajátítja a német nyelvet. A középiskolát a budapesti Bencés Gimnáziumban végzi és 1938-ban érettségizik. A bencés szerzetesi életet választja, ebben a döntésben hatással van rá az 1938-as év két nagy eseménye: a Szent István Emlékév és az Eucharisztikus Kongresszus. Osztályából nyolcan jelentkeznek a bencés rendbe, és a noviciátust együtt töltik Pannonhalmán. Ezután a teológiát és a pesti egyetemen a magyar-német tanári szakot párhuzamosan végzi. A pesti egyetemen a német tanszéken tanára Komjáthy-Schwarz Elemér, aki burgenlandi születésű. G.I. abba a bencés gimnáziumba megy vissza tanárnak, ahol egykor középiskolai tanulmányait végezte. 1944-ben pappá szentelik. Életének gyermekkorától nagy élménye a cserkészet.

1945-ben a csepeli munkások hívják, hogy szervezzen bencés gimnáziumot. Ez a nehéz körülmények ellenére sikerül, de 1948-ban államosítják az iskolát. Ezután Tökölön, majd Adonyban lesz plébános-helyettes, de véglegesítést nem kap. Közben megszerzi a teológiai doktorátust. 1953-ban a Győri Bencés Gimnáziumba kerül tanárnak, ahol önképzőkört szervez.

1956-ban a forradalom napjaiban részt vesz a városi vezetés munkájában, Bécsben és Budapesten jár segélyszállítmányok ügyében, találkozik Mindszenty érsekkel is. Mivel egy alkalommal a győri városháza erkélyéről rövid beszédet tart, a forradalom leverését követően a rendház főnökének javaslatára, néhány rendtársával, akikkel együtt volt a győri városi forradalmi tanácsban, a megtorlás elől Ausztriába menekülnek. Gyalog indulnak az osztrák határ felé.

Traiskirchenben, a menekülttáborban, mivel nincs magyar plébános, egy évig a tábor lelkésze lesz két fiatal pap segítővel. Előadásokat, nyelvtanfolyamokat, zarándokutakat szervez, és ellátja a menekültek lelki gondozását. Még középiskolát is indít, hogy a gyerekeket minél jobban lefoglalja. Mikor megtudják, hogy a táborban milyen iskolai és művelődési életet teremtett, 1957-ben meghívják a Német Szövetségi Köztársaságba, hogy hozzon létre egy magyar középiskolát az egykori bencés kolostor épületében Burg-Kastlban. Ennek az intézménynek lesz igazgatója 1957–1969 között. 1958-ban már megtartják az első érettségit, megalakítják a könyvtárat, énekkarukkal és

²²⁰ Vö. Meletyinszkij, Jeleazar: *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest, 1984. 213-214.

táncsoportjukkal bejárják Nyugat-Európa számos városát, különösen azokat, ahol magyar szórványok élnek. Az iskolában, az ifjúság megszervezésében nagy szerepet játszik a cserkészlet.

1966–1967-ben egy évet Rómában tölt, ahol a Bencés Egyetem Liturgikus Intézetében a liturgia megújításának kérdésével foglalkozik, mint külföldi magyar megbízott. A következő évben Kanadában és az USA-ban jár, mindkét helyen számos magyar csoportot látogat végig, és felhívja a Burg-Kastlban működő magyar középiskolára a figyelmet, melynek már korábban is voltak innen származó tanítványai.

1969-ben jöhetett először haza Magyarországra édesapja temetésére. Ebben az évben elfogadja a burgenlandi, felsőlövői gimnázium tanári állását, ahol hittant és magyar nyelvet tanít 1985-ig. Közben 1969-től Felsőőr, majd 1977-től Alsóőr lelkésze, ez utóbbiban a lakosság döntő többsége magyar és katolikus. Már az 1970-es években talál tíz olyan magyar gyermeket, akik az iskolában szüleik, nagyszüleik magyar nyelvét akarják tanulni. Az önálló iskola, melyben külön magyar és külön horvát tagozat működik, 1992-ben alakul meg. De már ezt megelőzően is nyári táborokat szervez a magyar középiskolások számára, főleg a Balaton mellett, ahol az anyanyelvüket gyakorolhatják, megismerhetik az ország történetét, irodalmát.

G.I. 1971-ben megindítja Az Őrség című folyóiratot, amely az egyetlen olyan periodika, mely a burgenlandi magyarság életével, történetével, néprajzával és irodalmával foglalkozik. Az 1970-es évek elejétől elkezdte az alsóőri magyar nyelvű könyvtár szervezését, mely Ausztria legnagyobb magyar nyelvű könyvtárává válik napjainkra. Ezen az alapon 1988-ban megalakítja az Őrvidéki Magyar Intézetet, ahol előadásokat tartanak, konferenciákat is rendeznek, melyre az anyaországból, majd a szomszédos területekről is hívnak meg magyar kutatókat. Az alsóőri plébánia vendégszobáiban kutatókat is fogadnak, akik gyűjtésük, kutatásuk eredményét később kéziratban vagy könyv alakban a helyi Magyar Intézet rendelkezésére bocsátják. Az 1990-es évektől G.I.-nek több tudománytörténeti, néprajzi jellegű tanulmánya, kötete jelenik meg Magyarországon is. 2001-ben EU-s támogatással megalakul a Magyar Intézet utódintézményeként a Magyar Média és Információs Központ.

G.I. személyében olyan interjúalanyról van szó, akinek neve, kultúraszervező szerepe a burgenlandi magyarság körében végzett kutatások során az elbeszélők narratíváiban visszatérően megjelenik. A vele készített beszélgetés során a kutató megértői pozícióját alakító olyan összefüggésháló alakul ki, amelyben a különböző szövegek összjátéka során a mások által róla elmondottak kölcsönös értelmezői

viszonyba kerülnek az önmagáról vallottakkal, illetve elbeszélésének hallgatójával. A szövegekhez közeledő szubjektum megértő tevékenysége ebben a körben formálódik. Mivel felsőpulyai elbeszélőim között már szerepeltek szerzetesek, az elemzés során kérdésként fogalmazódik meg az is, hogy G.I. esetében a hivatások – hiszen ő tanár és tanító-rendi szerzetes egy személyben – hogyan hatnak az identitás konstruálására és a közösséggel való kapcsolatra.

Az élettörténetet indító egységben az elbeszélő Burgenlandba kerülését és több mint három évtizedes jelenlétét olyan módon értelmezi, melyben az eredet elve alapján édesanyjának is szerepet tulajdonít. Ahogy az életútból kiderül, az anya Nyugat-Magyarországra való, és hívták is ide tanítónak, de ő mégis úgy döntött, az Alföldön vállal munkát. G.I. gyermekkorával kapcsolatban egyébként történetek nem hangzanak el a fentebbi családi hagyomány említésén túl. A tudósítás jellegű szekvenciában az értelmiségi családból származást hangsúlyozza. Ez az indíttatás olyan motiváló tényező, amelyből aztán felépül az emlékezés során tanulmányai felidézésével saját belső fejlődéstörténete.

„De volt a családban egy ilyen hagyomány, hogy van valami kapcsolatunk Burgenlanddal, Nyugat-Magyarországgal, és elküldtek, és az elemi iskola egyik osztályát itt végeztem Ausztriában, akkor jól megtanultam németül. 1928-29 volt ez az iskolai év, - nagy hideg tél volt. A gimnáziumot Budapesten végeztem a bencéséknél, és bencés is lettem, és német nyelvtudásom miatt a magyar-német szakot végeztem el a pesti egyetemen. Különbén a tanárom itt, a szomszéd faluban született. Komjáthy Schwartz Elemér volt akkor a budapesti egyetemen a 30-as, 40-es években.”

A személyes élettörténetben a sorseseményt az 1956-os forradalomban való részvétele jelenti. A megtorlás elől a bencés középiskolai tanárnak el kell hagynia Magyarországot, 13 év után térhet csak haza látogatóba. A fentebbi időszak a világban való tapasztalatszerzés, az utazások korszaka, amelyeket később a burgenlandi lokalitásban eredményesen adaptál a helyi közösség szervezésekor. Mindez összefügg a beszélőnek az adott közösség kommunikatív emlékezethez való viszonyával, azzal, hogy ennek ő milyen módon és mértékben részese. G.I. mint 'kívülről jött személy' a tanári és a papi hivatást együtt képviselve lesz ennek a közösségnek a szellemi vezetője olyan módon, hogy a lokális ethoszt képes bekapcsolni intézményes úton egy tágabb szellemi kapcsolatrendszerbe, ugyanakkor az is kiderül, hogy felismeri a lokalitásnak

mint alakzatnak a törékenységét is.²²¹ A hagyomány átadásának folyamata akadozik vagy megszűnik, ezért tevődik a hangsúly az elbeszélésben az intézményesülésre, melynek legfontosabb szervezeti metaforájává a könyvtár válik. A könyvtár, mint az archiválás tudatosan létrehozott intézménye megőrzi a múltat, és egyben a jövő számára is biztosítja a tudáshoz való hozzáférést, az ebből való részesedés lehetőségét. G.I. beszédében részletezően jelenik meg ennek megszervezése, amit azzal lehet magyarázni, hogy az ő értelmezése szerint is ez képezi az alapját a vizsgált lokalitásban a későbbi differenciáltabb intézménystruktúra felépítésének. Az ehhez kapcsolódó kognitív attitűdöt a következő evaluációk is jelzik: *„új dolgot kezdek el; nyugati tapasztalataim alapján; próbált az ember valamit elérni;”*

A fentebb már említett, tudatos kultúraszervezés nem csupán helyi érdekeltséget szolgál, hanem a világ felé való nyitottság gesztusával működik az Alsóőri Magyar Intézet létrehozásával. Ezzel mintegy összekapcsolja a husserli értelemben vett 'honi világot' és 'idegen világot', lehetővé téve, hogy beágyazódjon egy tágabb társadalmi kontextusba.

„Így hát, hogy elősegítsük a további kutatást és munkát, egy ún. Magyar Intézetet szerveztünk, és lehetőségeinkhez mérten kialakítottunk kis kutatói szobákat, hiszen Alsóőrött máig sincs szállodai szoba, Felsőőrön vannak, de azok nagyon drágák magyar pénzre átszámítva. Kutatóknak - pedig sokan jártak itt, történészek, nyelvészek, irodalmárok, zenészek, néprajzosok. Aztán csoportok is, hát azok számára meg lent sikerült most – egy ilyen nagyobb helyiség volt azelőtt – szálláshelyet kialakítani. Aztán odaát van az iskolában most egy kiállítás, ez egy táncpróbáknak, egyebeknek is alkalmas helyiség, és korábban ott rendeztünk be tömegszállást egy-egy csoportnak, ha jöttek: népi tánccsoport, énekkar, színjátszó csoport Erdélyből, a Felvidékről. Hogy el tudjuk helyezni őket. Hát szóval ilyen próbálkozások voltak, hogy lehetőséget adni több mindenfelé, föl hívni a figyelmet.”

G.I. szerint a hagyomány- és nyelvvesztést csak a helyi kötődésű szellemi élet fenntartása, valamint a kisebbségi öntudat erősítése ellensúlyozhatja valamelyest. Az elbeszélő ezzel kapcsolatban a történeti forráskutató szerepéből szólal meg, amikor a hallgató számára a burgenlandi magyar lokalitáshoz kötődő hírességek enumerációját jeleníti meg.

²²¹ Az Appadurai által definiált lokalitást a dolgozat *A kutatás diszpozíciói* című I.4. fejezetben ismerteti.

„És egyáltalán, a személyeket itt gyűjteni, ez fontos, mert azokon keresztül - itt voltak már nevesebb személyiségek, és próbáltuk felkutatni, és ráállítani a figyelmet. Hát nem tudták, abban a gimnáziumban is, ahol tanítottam, pár évtizeddel ezelőtt Móra Ferenc is tanított – senki nem tudta a felsőlövői gimnáziumban. És hát sok minden más is, újabb dolog. Például Seper Ferenc, most a kilencvenes évek elején halt meg Rómában, pap lett. Elkerültek a szülei Alsóörről Eszékre, a nagybátyja ott volt plébános - és aztán teológia, Zágrábban tanult és aztán Zágrábban püspök, majd érsek lett. A zsinat alatt pedig a hittani kongregációnak volt az elnöke. Ő volt ilyen jelentős személyiség még egyházi vonalon.”

G.I. történetmondásában a helyi kollektív emlékezet nagyobb része nem személyesen megélt eseményekből táplálkozik, hanem írott források értelmezéséből. A fentebbi szekvenciák a művelődés színterén artikulálódó olyan szólamokból építkeznek, melyek a frye-i értelemben vett pozitív végkifejlet felé haladnak. G.I. modalitásában ekkor egyfajta elégedettség érezhető, hiszen véleménye szerint mindez lelkesítő és cselekvésre ösztönző lehet a fiatalabb nemzedék számára. A fő narratíva ezt követően azonban perspektívát vált azáltal, hogy a politikai események felől szemlélve a lokalításra való pozitív rálátást és láttatást felváltja az emlékezésben a problémák, konfliktusok sorra vétele. Az emlékezeti eljárás művelete azonos, hiszen itt is enumerációt és tudósítást hallunk, csak az előjel változik meg.

„Hát így visszatekintve bizonyos dolgokat hatékonyabban is lehetett volna intézni, - bár kicsit kényes és nehéz a helyzet itt: ez a legkisebb magyar kisebbség, de más szempontból meg az egyetlen, amelyik a nyugati kultúrszférához tartozott a második világháború után. Igaz az is viszont, megint negatívum, hogy itt szűntek meg legkorábban a magyar iskolák, intézmények. Itt már 1938 tavaszán megszűnt a magyar oktatás, amikor Ausztriát az Anschluss-szal a Német Birodalomhoz csatolták. Szétdobálták a tanárokat, a diákokat, ide is németek jöttek, a szomszéd községbe kellett menni, és hasonló dolgok. És hát persze német katonának kellett bevonulni, és hát nagyon sokan elesetek, többen, mint az első világháborúban. De hát bizonyos átnevelés is folyt, és ennek a következményeként a második világháború után meglelt a lehetőség, hogy újrainduljanak a magyar iskolák, csak megjelent egy nagy probléma: nem voltak magyar tanárok! Mert míg a két világháború közötti időben Magyarországra járhattak tanítóképzőbe, de már a második világháború után olyanok lettek, akik tudtak ugyan magyarul, de nem voltak képzett tanítók, és ők maguk sem tanultak már tíz éves koruktól

magyarul, főleg a magyar nyelv nyelvtanát nem ismerték. Így bizony nagyon gyenge lábon járt, és bizony ez napjainkig érezhető.”

Ebben a történetegységben megjelenik a tanári kompetenciával rendelkező szakértő által adott értékelő tudósítás. A közel hét évtizedet átfogó értelmezésbe a jelent is bevonja, mint olyat, mely szükségszerűen következik az előzményekből. A magyar hivatalosság részéről tapasztalt érdektelenség említése, aminek szintén több évtizedes „hagyománya” van, és a burgenlandi elbeszélő kultúrában hangsúlyosan megjelenik, olyan elem, mely részét képezi a burgenlandi magyarságról írott újabb történeti szakirodalomnak is.²²²

„Most, mióta megvolt a politikai váltás, nem történt semmi. Hiányoljuk, hogy a követségen jobban törődnének az itt élő magyarsággal. Látjuk ezt a kétnyelvű gimnázium esetében is. Pedig itt több a magyar diák most már, mint a horvát. És például, - most volt a 10 éves jubileumok, senki nem jött el a magyar követségről! A horvátoknak itt volt a nagykövetségük, jött, beszédet tartott, ajándékokat osztott, és ez -- eléggé általános! Nem törődnek velünk. Már a két világháború között sem törődtek velünk, pláne nem mondjuk tervszerűen, vagy következetesen. Találomra megjelentek néha. Például itt van egy vaskos könyv, még a negyvenes évekből: Jelentések a külügyminisztériumba. Az egészben egyetlenegy van, ami Burgenlanddal foglalkozik. Az is véletlenül.”

Mivel G.I. ténylegesen csak 1969-től tevékenykedik a régióban, így a lokális életvilágról való személyes tudása innen számítható, ezért minden egyéb, ami történetét morfológiailag egészszé alakíthatja, a kollektív emlékezet és az írott szövegek értelmezéséből származik. Ezek miatt is G.I. elbeszélésében az evaluáció és a tudósítás dominál. Az élettörténet egészének ismeretében, a megértésre tett próbálkozás után tetten érhető az a G. I. emlékezését szervező narratív stratégia, hogy a feltáruló összefüggéseket az elbeszélő axiológiai előjellel látja el. Így jelennek meg az öntudatot erősítő pozitív elemek mellett az azt gyengítő negatívumok is. A pozitívra szolgál példaként a helyiek székely határőr eredetének elmélete:

„Hát szóval vannak érdekes dokumentumok, szétszórtan. Ezeket is próbáljuk föltárni, és az öntudatnak, ugye - az erősítésére - Igen, hát szóval ezek kismesék voltak,

²²² G.I. értékelését az újabb kutatások is megerősítik. A magyar külügyi vezetés részéről jellemző a burgenlandi magyarok sorsa iránti érdektelenség már az 1930-as évek végétől, és ez szinte napjainkig tart. Vö. Baumgartner, Gerhard: A burgenlandi magyar kisebbség a III. birodalomban. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m. 181-182.

valószínűleg székelyek. Még inkább áll ez a családnevekre. Úgy, mint a székelyeknél is, keresztnévből lett családnevek találhatók itt is. Tamási Áron vagy Márton Áron. Itt is, sokszor olyan nevek is, amiről elsőre nem látszik. Mert az, hogy Kelemen vagy Imre, Adorján, hát ezek valóban keresztnévek voltak.”

Ez a pozitívum aztán a történetben ellenpontosodik a helyiek saját dialektusukhoz való ambivalens viszonyának említésével, amit az elbeszélő a meggyőzés eszközeként tudományos kompetenciájával próbál ellensúlyozni:

„Sajnos azok is, akik beszélnek magyarul, szégyellik sokszor a magyar beszédjüket, mert itt tájszólásban vannak, meg bizonyos kifejezéseket nem tudnak, azokat német szavakkal helyettesítik. Azt mondják: 'csúnyán beszélünk' – mondom: hát nem, ez ilyen nyelvjárás, nyugat-dunántúlihoz nagyrészt hasonló.”

A narratívában rövidebb történetek csak a szakrális kommunikáció színterén jelennek meg, amikor a magyar nyelvű misék után G.I. a közösség tagjaival összeül, és megbeszéli az aktuális eseményeket, problémákat. A participációs kommunikációban itt elsősorban maga a kapcsolatfenntartó funkció az, amire a hangsúly esik. G.I. alakja elbeszélése alapján úgy tételezhető, mint az alsóöri helyi közösségnek olyan elfogadott spirituális vezetője, aki történetük tudós analitikusa is egyben. Megszerzett többletfelkészültségei és ezek érvényesítése olyan tényezők, amelyek megkülönböztetik őt a korábban idézett felsőpulyai szerzetesektől, akiknél a hivatás a szakrális közvetítői szereppel azonosítódik.

Mindezek után levonható az élettörténetből az a következtetés, hogy G. I.-nél a személyes emlékezet az írásbeliség, a könyv által hordozott kultúra klasszikus humanista rendje nyomán szerveződik. Ennek a lokalitásba való transzponálása két, személye által közvetített szálon fut. Az egyik a régióhoz köthető, innen elszármazott vagy itt megfordult kiemelkedő értelmiségiek, tanárok, művészek, tudósok, egyházi személyek tevékenységének kutatása. A másik pedig a klasszikus európai művelődés értékeinek hozzáférhetővé tétele a környékbeliek számára olyan intézmények révén, mint az egyház, oktatás, könyvtárszervezés, népfőiskola vagy kutatóintézet.

IX.3. „Gyakorlatilag egy emberes intézmény működik itten”

A fiatal felnőtt korosztályhoz tartozó K.L. Alsóőrön születik 1973-ban. Apai ágon a család évszázadok óta itt él. Édesanyja viszont magyarországi származású, budapesti. K.L. elemi iskoláit Alsóőrön végzi, majd Felsőlövön érettségizik. Felsőfokú tanulmányait Magyarországon folytatja, Budapesten elvégzi a Külkereskedelmi Főiskolán a külgazdasági szakot. Marketingben, projektköltségvetésben és faipari export, import kapcsolatokban mélyíti el tudását. A diploma megszerzése után még három évig Budapesten dolgozik. 1999-ben hazatér Alsóőrre, mert egy uniós projekt keretében megalakul a Magyar Média- és Információs Központ (Ungarisches Medien- und Informationszentrum, UMIZ), amelynek vezetője és koordinátora lesz. A későbbi évek során széleskörű együttműködés alakul ki ausztriai és magyar intézményekkel, illetve sok magánszemély kapcsolódik be a munkába. Számos EU-s finanszírozású projekt résztvevő partnere lesz az UMIZ, és együttműködik egyéb kárpát-medencei magyar kisebbségi szervezetekkel is. 2002-ben kétnyelvű internetes újság is indul, mely főként a fiatalabb korosztályt célozza meg.

Az elbeszélő annak a nemzedéknek a tagja, akit a korábbi, idősebb generációhoz tartozó beszélgetőpartnereim mint a kisebbségi magyar kultúra és nyelv lehetséges továbbhordozójaként jelölnek meg. A narratíva vizsgálatokor felmerülő egyik kérdés, hogy K.L. erre az elvárásra élettörténete elbeszélésével milyen módon válaszol.

A történet felütésében a szülők révén hangsúlyozott kettősség jelenik meg, ami feltehetően fontos eleme K.L. önazonosságának. Családja apai ágról őshonos helybéli, édesanyja viszont budapesti. Párhuzamos szerkesztéssel, egy szekvenciába beépítve tűnik föl a két összetevő, ami a hallgatóban felveti ezek egymáshoz való viszonyának, egymásra való hatásának lehetőségeit az identitás alakulásával kapcsolatban. Az élettörténetnek az alsóőri *communitas nobilissal* való indítása az úgynevezett nemesi életrajzokkal rokonítja az elbeszélést, „amikor az egyén hosszú történelmi láncolat perspektívájából tekint saját sorsára. A történetmondások nem ritkán századokkal előbb élt egykori ősökre hivatkoznak, akik valamiképp hasonló helyzetben voltak.”²²³

„A családunk már évszázadok óta itt él. Nem tudom, hogy hallottak-e már erről az érdekes jelenségről, hogy az Őrségben előbb kisenemesekké nyilvánították az embereket, mivelhogy a nyugati határt védték, és mint egyfajta kitüntetés is ez, számos

²²³ Viczián Zsófia: „A fejünk fölött történt az egész”. In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 148.

kedvezményel járt, hát elsősorban szimbolikus jellege volt. Ilyen volt már évszázadok óta a K. család is.”

K.L. anyai ágon válik részesévé a magyar irodalmi nyelv tudásának, mint olyan nyelvi kompetenciának, ami viszont már nem része a fentebb ismertetett alsóöri lokális identitásnak.

„Édesanyám viszont budapesti származású, és ennek is köszönhetem azt, hogy nem az itteni tájszólást használom, hanem az irodalmi nyelvvel - nőttem fel. Tehát mind a német, mind a magyar irodalmi nyelvet beszélem. Itt végeztem el az elemi iskolámat Alsóőrött, majd az érettségit Felsőlövön, azután hét évig Budapesten éltem.”

A megjelenített többirányú kötődés és az ezekhez tartozó eredendően adott és megszerzett felkészültségek lehetővé tesznek az életrajzi forgatókönyvben különböző folytatási lehetőségeket. A mesélő végleg letelepedhetne diplomásként Budapesten vagy akár egy osztrák nagyvárosban is, ahogy a kistelepülésekről továbbtanulók között ez gyakran előfordul. K.L. azonban nagyobb kihívást lát abban, hogy visszatérjen szülőhelyére, és bekapcsolódjon a G.I. által létrehozott művelődési intézmény fejlesztésébe.

„Elvégeztem a Külker Főiskolát, dolgoztam mellette. De úgy éreztem akkor, hogy ez egyfajta szinten ragadás, és nem nyújtotta azt a lehetőséget, amit most itt, ebben láttam. Mivel ezelőtt két évvel lehetőség akadt arra, hogy uniós projekt keretében építsük ezt a házat, és létesítsünk itt egy intézményt – amely elsősorban a kisebbségünk identitás-örzésével foglalkozik.”

Mivel az elbeszélő a döntés egyéb motiváló tényezőiről részletesebben nem szól, ezért a visszatérésről nem formál történetet, csak a keret jelenik meg, amelyben fő funkció a feladat mint próbatétel elvégzése, amit sikerrel teljesít, és a megszülető új intézménynek, az UMIZ-nak egyszemélyes működtetőjévé válik. A fő narratívában megfigyelhető szerkesztési elv, hogy aztán ennek az intézménynek a működéséről, arculatáról sokáig nem beszél. A késleltetés magyarázható olyan eszközként, amivel az intézménynek és önképének a jelentőségét kívánja még inkább növelni. De úgy is értelmezhető, hogy kontextusteremtő szándék áll a háttérben, amivel az elbeszélő igyekszik megfelelni a kutató-hallgató vélt elvárásainak is. Mindenesetre K.L. hosszú argumentációs szövegben a helyi identitás sajátosságait és ennek az osztrák társadalommal való tágabb összefüggéseit taglalja. A leszármazás apai differenciaelvének alapján az őrségi magyarok különbözőségükben jelennek meg, vagy más magyar kisebbségekhez, vagy az osztrák környezethez viszonyítva.

„Ha most erről a témáról beszélgetünk, hogy identitás, és identitás-örzés az Őrségben, ez egy külön fogalom, fejezet, mivel nem lehet összehasonlítani a Kárpát-medence egyéb magyar kisebbségeivel ezt a kérdéskört. Itt az embereknek mindig is helyi identitástudatuk volt, van is. És ez sokszor érdekes módon erősebb is, mint az osztrák identitástudatuk. Tehát ők elsősorban őrségiek, és ez énbennem is megvan már; itt születtem, itt nőttem fel, függetlenül attól, hogy nem használom az identitásnak az itt észlelhető sajátosságait: mint ahogy: tájszólás -”

Bár némely esetben megjelennek tudósítás formájában a mesélő életével összefüggő, a kommunikatív emlékezet assmanni értelemben vett alakzatai, de az elbeszélés arányait tekintve K.L a kulturális emlékezet reflexív hordozójaként jelenik meg. Kísérletet tesz a történeti munkákból kirajzolódó, lokálisra vonatkozó eredmények összefoglalására, aminek az lesz a következménye, hogy lexikonszerű szócikkékként artikulálódnak bizonyos terminusok, úgymint identitás, kisebbség, szórványmagyarság, egyházi megosztottság, vidékies struktúra. *„A másik megközelítés történelmi múltunkból ered; ugyanis mindig szórványhelyzetben voltunk itt, az Őrségben. Sosem képeztük úgy az anyaország részét, kezdetektől fogva sem, mint egyéb kisebbségek. - mi vagyunk a legkisebb kisebbség az egész Kárpát-medencében, és a legelőregedettebb kisebbség. Nem tudom, hogy ismeri-e, van egy ilyen statisztikai szám, hogy messzemenőig mi vagyunk az egész Kárpát-medence legelőregedettebb kisebbsége.”*

„A harmadik, eddig ugye kettőről beszéltem, a harmadik oka, hogy mért különbözik az őrségi, a burgenlandi magyarság az egyéb régiók magyarságától az az, hogy mi itt főleg, ha a 20. századot tekintjük, mindig is hátrányosabb helyzetben voltunk szellemi szinten, mint a - mint az egyéb kárpát-medencei országokban. Amikor itt ugye a második világháború előtt, illetve közvetlenül a kezdetekor megszüntették a kétnyelvű iskolákat.”

„ Magyarországon ugye az számít kisebbségnek, aki kisebbséginek érzi magát, a kisebbséghez hozzátartozónak véli magát. Itt, Ausztriában ez a népszámlálások alkalmából állandóan változó definíció, nehezebben húzható meg - főleg a mi magyar kisebbségünkénél. Különbséget kell tenni egyrészt az autochton kisebbség között, amelyik évszázadok óta itt honos, és a menekültek, tehát az '56-os - előbb is már voltak ugye '45-ben menekültek, meg később is jöttek. Tehát fokozatos kisebbségi definíciókat kell használni. Mi itt, az Őrségben, autochton jellegűek vagyunk.”

Időben az ezekről való beszéd az ősöktől a huszadik század közepéig ível, amikor a régies struktúrák a modernizáció hatására fellazulnak, átalakulnak, ami K.L. elbeszélésében a vegyes házasságok gyakoribbá válásában, a fiatalok elvándorlásában, továbbtanulásában érhető tetten. A mesélőnél az 1960-as évektől bekövetkező változások a társadalmi klíma/légkör, integráció, homogenizálódás, asszimiláció kulcsszavak mentén értelmeződnek.

„Na, most itt is ugye kitűnik, hogy az asszimilációnak nem is a vegyes házasságok a kimondottan az oka, hanem az oka a társadalmi klímában - tehát a - régi struktúrák fellazulásában keresendő. Ugye előbb kis családi gazdasági struktúrák álltak fenn, nem volt gond az identitás-őrzést intézményesíteni; ugye intézményekre még nem volt szükség, az emberek még énekeltek a kocsmán vagy a tollfosztás közben. Most ugye nincs tollfosztás, ritkán hallani éneket a kocsmákon. Néha azért lehet, és akkor az embernek egy kicsit fel - villan - a szeme, és akkor - De ugye most, sajnos már olyan kort élünk, hogy integrálódni kellett a kisebbségnek az osztrák gazdaság működésébe, a társadalomnak a struktúrájába, ami úgy fejeződik ki, hogy munkalehetőség híján az őrségiak fele Bécsben meg Grazban dolgozik, és ugye ebből kifolyólag ott ugye csak német nyelvvel érintkeznek.”

A szövegnek ebben az egységében, mivel az elbeszélő személyesen megélt időben mozog, megváltoznak a szekvencia-típusok, az evaluáció és a tudósítás mellett olyan történetek is megjelennek, ahol a narratív én szerepe hangsúlyozottabb lesz. Az UMIZ megalakítójaként a szelf azonosítódik magával az intézménnyel, ami a következetesen alkalmazott többes szám, első személyű személyes névmás használatában artikulálódik. A G.I. által megszervezett könyvtárnak információs és internetes médiaközponttá alakítása abból a többletfelkészültségből fakad, amellyel K.L. gazdasági végzettsége révén tesz szert, és sikeresen adaptál a helyi közösség számára.

„Mindig közgazdász-szemmel is látom az egészet, mert közgazdász vagyok. Először mindig meg kell nézni az emberek igényét, és erre kell megfelelően reagálni. Tehát így is próbálkozunk. És ez Ausztria legnagyobb magyar nyelvű könyvtára. Most ebből alakultunk mi ki. Ezelőtt két évvel adódott egy lehetőség egy uniós projekt szintjén, hogy ebből fejlesszünk ki egy információs központot, médiaközpontot, hogy főleg az ifjúság számára attraktívak maradjunk.”

Ebben az esetben nem csupán egy olyan információs technológiai váltás kivitelezéséről hallunk elbeszélést, amely korszerűbb és vonzóbb a könyvalapú réginél, hanem annak a folyamatnak a kibontakozásáról is szó van, amelynek során, a médium

révén végbemegy egyidejűleg az új típusú hálózati alapú kommunikatív közösség kiépülése kistérségi és globális szinten is. Ennek legfőbb jegyei a multimedialitás, az osztott információtárolás, az interaktivitás, a digitalizáció és a nyilvánosság átalakulása. A területhez, államhoz nem kötött újfajta nyilvánosságszerkezet a hálózat lényegéből következően participatorikus. A kistérségi hálózat éppen úgy nem jöhet létre, és nem maradhat fenn a használók-létrehozók személyes elkötelezettsége, aktív részvétele és konszenzusa nélkül, mint a hálózat bármely más léptékű vetületében. A szöveg vonatkozó részében paradoxnak tűnik, hogy ez az egy emberes alsóóri intézmény rendkívül kiterjedt együttműködést folytat, számos projekt, rendezvény, kutatás résztvevője a magyar nyelvterület egészén és Ausztriában is.

„Együttműködünk oktatási intézményekkel. Itt helyi szinten iskolákkal, akkor tartományi szinten volt már itt többször is továbbképzés magyartanároknak. Vannak együttműködéseink határon átnyúlóan főleg a szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárral. Jelenleg öt PHARE-CBC-projektnél mi vagyunk a határon túli együttműködő fél, ez kezdve Vas megye Önkormányzatától kastélyfelépítésen át - akkor - regionális fejlesztés, nyelvi útmutatók kiadása, meg ilyenek. Hát eléggé aktívak vagyunk lehetőségeinknek, meg főleg kapacitásunknak megfelelően.”

Mindezt azonban éppen a fentebb elemzett új hálózat teszi lehetővé, melyben megszűnnek a hagyományos térbeli korlátok, helyükre a regionalizmus, jelen esetben a határ menti együttműködés lép. Egy olyan rendszer képe rajzolódik ki, amelyben létrejönnek lokális centrumok, de ezek között nincs hierarchia. A szóródás tere ez, amely nem tud és nem is akar egyetlen középpont köré csoportosítani jelenségeket.

„A mi álmunk is, többek álma is, amelyen már nem a határ jelenti, - mármint ugye földrajzi határ, nyelvi határ jelenti - a fő akadályozó tényezőt, hanem ahol az emberek régióban gondolkoznak. Ugye az Unió meg fogja szüntetni a határt a fizikai értelmében véve előbb-utóbb, tehát nem azonnal, de középtávon mindenképp. Ezzel a földrajzi határ maga is fellazul.”

K.L. narratívájában a korábbi elbeszélőkhöz viszonyítva az identitás olyan alakzata formálódik ki, ahol meghatározó szerephez jut a szórt és virtuális térhez való viszony, az abban való jelenlét, és az interaktív kommunikációs folyamatokban való részvétel fontos összetevője lesz az én kiképződésének. Ennek megfelelően a létrehozó-használó maga generálja önmaga körül a tudás változatos alakzatait. Más szóval, az egészből olyan részhalmozokat hoz létre, amelyek egyediek, mert saját kommunikatív kompetenciáját tükrözik, saját hasznosságigényének felelnek meg, ugyanakkor mégsem

önkényesek, mert a kommunikáció performativitása, a jelentések interszubjektív megragadhatósága érdekében a használó-létrehozónak mindig tekintettel kell lennie a közös kommunikatív tér nyelvi-kulturális szabályaira.

Az elbeszélés egészének ismeretében K.L. élettörténete olyan módon válik értelmezhetővé, amelyben a hagyományozódás különböző formái öltenek testet. K.L. apai ágon a kollektív kulturális emlékezet örököse, intézményes úton a G.I. plébános által létrehozott, egy központban összegyűjtve tárolt modern információs szervezet átvevője, és ugyanakkor a kortársi szükségleteknek megfelelő multimediális és interaktív kommunikációs hálózat kiépítője és fenntartója is. Ez az új médium „kiszélesítheti a kultúratermelés és -közvetítés perspektíváit, ugyanis a hagyományos értékek számára is új megjelenést, illetve könnyebb elérhetőséget kínálhat.”²²⁴

*

Az alsóöri interjúk elemzése után úgy gondolom, hogy a három elbeszélő három különböző, foucault-i értelemben vett episztémé, kortudat képviselője ugyanabban a közösségben. Míg Sz.E. a régiség szóbeliségen alapuló, G.I. pedig a modern, könyvközpontú tudás formáját reprezentálja elbeszélésében, addig K.L. narratívájában, életkora, kompetenciái, tapasztalatai nyomán a késő modern vagy posztmodern azonosságtudat és világszemléleti forma jelenik meg.

A téridő eltérő szerkezete másféle leképezési viszonylatokat tesz lehetővé a régiségben, a modernben és a modernség után. Más a megjelenő törvény, annak formája, az érték és annak rendje. A régiség törvénye az analógia, amelynek formája a párhuzamosság, az érzékletek, a létminták egyidejű sokasága. E világnak legfőbb értéke az ismétlés: az eredet, a minta folytonos megerősítése, mert ez utal vissza a valóságra, aminek az alapja mitikus. A mítoszi alapú világtudat tendenciája a szintetizáló jelleg, ahol a kifejezési mód metaforikus.

A modernség törvénye a kauzalitás, melynek formája lineáris: folytonos előrehaladás egymást metsző tengelyek mentén. A legfőbb érték itt az újítás: az eredet, a minta ex nihilo teremtése. A régiség értékrendjével szemben a modernség rendje heterogén, hiszen alapja racionális és individuális. A racionalitás pedig elemző jellegű

²²⁴ Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. AKTI-Typotex, Budapest, 2006. 224.

aktivitás, ezért az ilyen alapú képződmények rendje analitikus, dinamikája pedig centrifugális irányú lesz, melynek következménye az alakzatok állandó osztása, a már említett specializálódás, amellyel együtt jár a racionális alapú világ széttartó irányú mozgása. A modernség beszédjének legfontosabb alakzata a metonímia, az ok-következmény elvén szerveződő szókép, mely a világot is ennek nyomán képezi le.

A posztmodernben a modernség fogalmai szerint összeálló értelem stabilitása csupán látszólagos, a modernség totalizáló tendenciája helyett a jelentés alakzatai instabilakká, uralhatatlanná válnak, másrészt pedig a jelszerűvé váló világ jelentéseinek létrehozására a spontaneitás és kreativitás jellemző. Egyfajta szabad aleatorikáról van szó, amely a biztos középpont és a stabil szubjektum hiánya nyomán szerveződik. Ennek az értéknek a rendje szórt jellegű és előzetesen meghatározhatatlan.

A fentebbi különbségek mellett azonban szervezőelvként mindhárom episztémében megtalálható a kettősség, csak más-más jelentésrend alapjaként. A premodernben ez a kettősség a metaforikusság dualitása (valami mindig mást is képvisel), a modernben a metonimikusság dichotómiája (ok-következmény, alany-tárgy, helyi-egyetemes), a posztmodernben pedig az irónia duplexitása (tükörszerű, reflexív megkettőződés) lesz.

Az empiria színterére visszatérve, a burgenlandi kutatómunka helyszíneit illetően azt a következtetést tudom levonni, hogy a felsőpulyai narratívákhoz képest Alsóőrön ugyanaz a történelmi tény, a határőr-nemesi származtatás mint *communitas nobilis* még napjainkban is fontos összetevője az azonosságtudatnak, illetve a helyi elbeszélők nem a 'lassú vagy gyors eltűnés' alternatívájában gondolkodnak. Alsóőr az Őrvidék települései közül mintegy ezer fő lélekszámú, 85 %-ban még ma is magyarok által lakott. Ebben a községben még sikerült megőrizni a kisebbségi lét fenntartásának számos olyan elemét, amelyet Felsőpulyán már nem vagy csak részben találtam meg. Ehhez természetesen az autochton helyi kisebbség relatív többsége mellett a művelődésnek azok az egyes elbeszélők által képviselt változatos fenntartó és továbbadó technikái is hozzájárulnak, melyek az interjúk elemzése nyomán tárultak föl.

X. HATÁRESET ÉS NARRATÍV MODALITÁS

TERÉZIA MORA: KÜLÖNÖS ANYAG CÍMŰ KÖTETÉNEK

ELBESZÉLÉSEIBEN

X.1. A szövegszerűség implikációi

Az eddigiek során az előző fejezetekben élıszóbeli elbeszéléseket „olvastam”, és törekedtem megérteni ezeket, igyekezvén szem előtt tartani, hogy az így képződött narratívák is szövegek, ennél fogva alkalmazhatók rájuk a szövegszerűség ontológiai státuszából fakadó implikációk a megértés módozatainak vonatkozásában. A „linguistic turn” már korábban idézett (f)elismerésének következményei többirányúak. Egyrésztől magukban foglalják a tudományos és hétköznapi beszéd értékalapú különbségtételének elvetését. Vagyis a tudományos szöveg nincs közelebb a tételezett objektív igazsághoz, legfőljebb tudatosan alkalmazott trópusok révén meggyőzőbb hatást kelt. Másrészt azt, hogy nincs közvetlenül – a nyelv megkerülésével – hozzáférhető világ, hanem ez a világ csak a beszéd különféle – tudományosnak, hétköznapi, művészinek nevezett – alakzatai révén konstituálódik. Ez újra a szövegszervező eljárásokra, illetve a rájuk vonatkozó olvasásmódokra kell, hogy irányítsa a figyelmet, hiszen – a fentebbi értelemben – nem a szövegek létmódja között van minőségi különbség, hanem magának a szövegnek tételezünk ontológiai státuszt. Ebből következően egy kérdéskör vizsgálatakor sem zárható ki külsődleges osztályozási szempontok alapján a szövegek egyetlen csoportja sem, tehát esetünkben egy régió, ennek lokális világi és személyes identitásai megértéséhez a szépirodalmi szövegek korpusza.

Egy másik vonatkozásban utalni kell az elemzés korlátaira is, ugyanis az egyes szövegtípusokhoz eltérő értelmezői gyakorlat társul. Míg a szépirodalmi alkotások feltárásának eljárás módjai az ókorig visszavezethetők, addig a tudományos vagy a mindennapi életből vett beszéd szövegszerű felfogása és elemzése csak néhány évtizede létezik, így ez sem könnyíti meg egy valamennyire is közösnek tekinthető mezőben való értelmezésüket. „A valóságos élet szemtől-szembe narratív helyzetében az elbeszélő hús-vér személy, aki lát minket, és akit mi is látunk és hallunk. Azonban mit tudhatunk

arról a textuális narrátorról, akit csak a nyomtatott szöveg soraiban érhetünk tetten?”²²⁵
Erre egyetlen megközelítésmódból talán nem is lehet válaszolni.

Pierre Bourdieu kifejezésével a módszeressé tett, elemző olvasásmód kétféle lehet, ha ezeket internalista (belső) és externalista (külső) olvasatként különítjük el.²²⁶ Az előbbi „felfogás szerint a kulturális alkotások időbeli és tiszta formák, amelyek tisztán belső olvasatot követelnek, kizárva a meghatározottságokra vagy a történelmi funkciókra való hivatkozást, ami redukcionizmus volna.”²²⁷ Olyan rendszer képe rajzolódik ki ezek nyomán, amely autonóm és immanens, magában rejtve saját dinamikájának alapjait. Ha viszont ezt a felfogást következetesen képviselnénk, nem volna szabad magyarázatot adnunk semmiféle, az irodalmi világban bekövetkező váratlan eseményre sem. Az externalista vagy külső olvasás is legalább ekkora belső ellentmondásra épül, csak itt a társadalmi világ és a kulturális művek közötti közvetlen összefüggések tételezései „végső soron arra a feltevésre vezethetők vissza, hogy egy csoport közvetlenül célokságilag (a cél függvényeként) befolyásolhatja a mű létrehozását.”²²⁸ A redukcionizmusnak ebben az esetében semmit nem tudunk meg a mű szerkezetéről, holott a szerkezet híján a mű mint üzenet nem is tölthetné be funkcióját. Bourdieu ezeknek a fentebb vázolt ellentmondásoknak a feloldására dolgozta ki a szellemi és társadalmi mező elméletét, amelyben például a művek megjelenéséhez szükséges teret maguk a cselekvő ágensek hozzák létre a kulturális termelés folyamatában.²²⁹ Az alkotások, az őket létrehozó vagy velük kapcsolatban elfoglalt állásfoglalások és a mezőben elfoglalt pozíciók eszerint homológ rendszert alkotnak, melyeket relacionálisan, azaz belső viszonyaikat feltárva érthetünk meg, mint megkülönböztetések rendszerét, ahol a jelentést legalább két jel közötti különbség adja, de ahol a mezők homológiája egyben azt is jelenti, hogy az egyikben végbemenő változás kihat a másik jelentésére, erőviszonyaira, belső szerkezetére is. Így egy megjelenő új műalkotás megváltoztathatja az olvasói szokásokat, új olvasásmódokat kényszerítve ki, ami viszont lehetővé teszi az ilyesféle művek nagyobb számú

²²⁵ Jahn, Manfred: *Narratology. A Guide to the Theory of Narrative*. English Department, University of Cologne, 2002. <http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.htm>

²²⁶ Vö. Bourdieu, Pierre: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris, Budapest, 1998. 174-185.

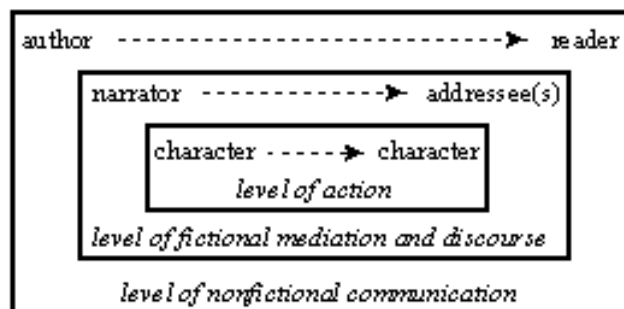
²²⁷ Bourdieu: I.m. 175.

²²⁸ Bourdieu: I.m. 178.

²²⁹ Vö. Bourdieu: I.m. 178-180.

megjelenését, és ennek nyomán aztán átrendeződnek az irodalom hatalmi viszonyai, és így tovább.

Létezik a narratív kommunikációnak egy olyan modellje, amely 'kinai dobozok' néven az egyes narratív szinteket nem hierarchikusan, hanem egymásba foglaltan ábrázolja, a kommunikáció szereplőinek státuszával és az őket összekötő közléstípussal összefüggésben.²³⁰

A legnagyobb doboz itt a nem-fikcionális kommunikáció szintje, ahol a szerző (author) és az olvasó/hallgató (reader) a szereplő. A fikcionális kommunikációnak két „doboz” van. Az egyikben a narrátor (narrator) és a címzett/megszólított (addressees), míg a benne lévőben a karakterek/szereplők (character) és az őket összekötő cselekvés (level of action) helyezkedik el. Az ábra és az elmélet statikusságát oldja, ha figyelembe vesszük, hogy mindhárom „dobozban” kommunikatív folyamatok zajlanak, illetve, hogy ezek résztvevői szerepek viselői. Tehát a nem fikciós doboz szerzői ágense éppúgy egy szerepet játszik el, mint a narrátor által elbeszélte fikció cselekvő ágensei. A modell alkalmazhatóságának körét megnöveli, ha a továbbiakban fikcionális és nem-fikcionális fogalmát funkcionálisan értelmezzük.

A szövegek osztályozásának másik lehetséges szempontja annak fiktív jellege, illetve valóságra való vonatkozhatósága, azaz referencialitása szerint történik. Ebben az összefüggésben a 'fikció' és 'valóság' nem értékelő, ontológiailag minősítő kategóriák, amelyben a fiktív jelentése 'nem valós', 'nem létező', hanem egy funkcionális esztétika keretein belül nyernek a fogalmak értelmet, mint a szöveg két funkciója vagy kommunikációs módok jelölésére használt kifejezések. Ennek

²³⁰ Az elmélet és az itt látható ábra forrása: Jahn, Manfred: *Narratology. A Guide to the Theory of Narrative*. English Department, University of Cologne, 2002.
<http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.htm>

megfelelően beszélhetünk fiktív jellegű és referenciális szövegekről, szem előtt tartva azt is, hogy a kettő között nincs éles határ, inkább folyamatos az átmenet. „A fikcionális kommunikációban, mint mondják, a közvetlen referencializálás felfüggesztődik, és csak magában a kommunikációban jön létre az, amiről szó van.”²³¹ A valósnak nevezett nyelv ebben az összefüggésben mint konvencionalizált kód értendő, amelytől különbözik a fikcionális kommunikációnak a szöveg révén, az értelemkonstituálás során létrejövő specializált kódja. „A nyelv nem csupán vonatkozik a már adott valóságra, hanem ilyesféle vonatkozasháló felvázolásával megkonstruálja a valóság ama világát, amelyről a kommunikációban szó esik.”²³²

Amíg tehát egy használati utasítás, vagy másik oldalról egy szabad asszociáció-sorozat esetén egyértelmű, hogy a szövegek melyik típusába tartozik, addig viszont sokkal vitatottabb mondjuk a napló, a memoár, a szociográfia vagy a dokumentumregény megítélése. Ezekben ugyanis már elég nehezen szétválasztható módon keveredik a fikciós és a referenciális jelleg. Eltérő esetről van szó akkor, ha olyan szépirodalmi művet vizsgálunk, amely teljesíti valamelyik fikcionális műfaj ismérveit, ugyanakkor viszont a megjelenített tér-idő, talán a szerzői szándékok szerint is, azonosítható a tapasztalati világ egy konkrét darabjával, miközben az természetesen a műalkotásban esztétikailag megformált alkotóelemként létezik. Ilyenkor az olvasók ezt, mivel túlnyomó részük nem rendelkezik a megjelenített helyszínekre vonatkozó személyes tapasztalattal, esztétikai élményként kezelik, a műalkotás részeként. Más a helyzet, ha olyanok olvassák az elbeszélést, akiknek a műbéli jelenség referencialitással is rendelkezik, így óhatatlanul összevetik azt saját, művön kívüli tapasztalataikkal.²³³ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ilyenkor az esztétikai élmény felfüggesztődik, vagy más szóval, nincs alapunk azt tételezni, hogy a nyelv poétikus jellege kizárólag fikcionális mivoltán alapul. Hiszen ahogy Johannes Anderegg fogalmaz vonatkozó tanulmányában: „A nyelv poéticitása – ahogy azt itt szemügyre vesszük – nem implikálja a nyelven kívüli valóságtól való függetlenséget, és ha a poétikus nyelvhasználat olyan tapasztalást tesz lehetővé, amelyet esztétikainak nevezhetünk,

²³¹ Anderegg, Johannes: Fikcionalitás és esztétikum. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998. 45.

²³² Anderegg, Johannes: I.m.. 48.

²³³ Az utóbbi évek magyar irodalmában ezt a jelenséget figyelhattuk meg például Závada Pál, illetve Grecsó Krisztián regényei, elbeszélései kapcsán, amikor is a művek tér- és idővilágát, és sokszor emberi alakjait is a tótkomlósi vagy szegvári olvasók valóságos helyszínekként, emberekként is azonosították, másképp fogalmazva, referencialitást tulajdonítottak fiktív szövegeknek.

akkor ez a tapasztalás nem a nyelvhasználat referencializálhatóságának felfüggesztésén alapszik.²³⁴

Anderegg nyomán világossá válik, a referencialitással rendelkező szövegek területéről sem zárható ki a poétikus nyelvhasználat. Vagyis fikcionalitás és poétikus beszéd nem feltétlenül tartozik össze abban az értelemben, hogy csak a fikció, tehát a referencialitás előbb említett felfüggesztése lehetne poétikus, ennélfogva esztétikai minőségek vagy inkább tapasztalatok hordozója. A hermeneutika alapvető felismerései között is szerepel saját előismereteink szükségszerű bevonása a megértésbe, így semmiképp nem tekinthetjük kiküszöbölendőnek, még kevésbé hibának a referenciális olvasást. Ebben az esetben a megértéshez szükséges az ábrázolás speciális nézetének felismerése, amikor magát a nyelvhasználatot is jelszerűnek fogjuk fel a megjelenített világ képződésében úgy, hogy ráhangolódunk a nyelvben végbement relationalizálásra. Magam is hasonló helyzetbe kerültem, amikor a Magyarországról elszármazott, német nyelven író Terézia Mora *Különös anyag* című elbeszéléskötetét megismertem.

X.2. A referencialitás recepciója

Terézia Mora novelláiban meghatározó a nyugat-magyarországi, Sopron-környéki, Fertő-vidéki táj, azok a települések és az a korszak, ahol, és amelyben ő maga is a gyermekkorát töltötte, és ami első kötetének elbeszéléseiben a kizárólagos helyszínt és időt képezi. Az ország többi részétől és a pár száz méterre lévő másik világtól való elzártság sajátos atmoszférát kölcsönzött ennek a térségnek ebben az időben, és ez képezi Mora elbeszéléseinek egyik jellegzetes motívumát is. A fentebb idézett eseteknek megfelelően az esztétikai élményen túl a vidéket tapasztalatból ismerő olvasó a szövegekkel való találkozás során nem tudja kiküszöbölni a referenciális jelleget az olvasásból. Ugyanakkor a saját tapasztalat és az elbeszélésekben megidézett kronotoposz esztétikai megformáltságának összeadódása többletérlelményt eredményez.

Amikor Terézia Mora elbeszéléskötete 2001-ben magyar fordításban napvilágot látott, már az első kritikákban is megjelent az előbb említett kétféle olvasásmód ellentéte. Füzi László írásában így fogalmaz: „Mora Terézia írásait a magyar irodalom

²³⁴ Anderegg, Johannes: I.m. 53.

részeként olvastam, mi több, fordításban is magyar nyelven írott elbeszéléseként, hozzátéve azt is, hogy a kérdést magát majdhogynem akadémikusnak tekintem, mert hát egy-egy elbeszélés, elbeszélések sora kapcsán a valódi kérdés az, hogy tudnak-e létezni irodalminak tekinthető szövegeként. Az akadémikus kérdés helyett így inkább arról a sajátos élményről beszélek, amit az elbeszélések olvasása számomra jelentett. Többször említettem már Mora Terézia írásainak faluját, idéztem is. (...) Ezt a falut-faluképet életem kitörölhetetlen részeként őrzöm magamban, hiszen arra a falura utalnak, amelyben magam is felnőttem. >*Alacsony, kétszemű házak, zöld kapuk, minden kapu mögött láncra kötött korcs. A láncok különböző hosszúságúak. Az évből tíz hónapon át esik az eső, fúj a szél, száll a melasz szaga és a korom, rá a frissen mosott fehérneműre. A maradék az fehér nyár, porcukorszél és olvadt kátrány az utcán. Kora reggel, uszodába menet, mezítláb gyalogolok rajta. Az utca végén egy pillanatra körülnézek, és át a sorompó alatt, a rövidebb utat választva a síneken át, balra magam mögött hagyom a piros-fehér-zöld muskátlis vasútállomást, magasra húzott térdel átevickélek az olajos talpfákon.*²³⁵ – olvasom Mora Teréziánál, s ma is szinte a talpam alatt érzem a talpfákat, ahogy a sorompó alatt, figyelve, hogy jön-e a vonat, átmásztunk.”²³⁶

Gács Anna kritikájában Terézia Mora kötete abba a jelenségcsoportba tartozik, amely, ahogy ő fogalmaz, „üditően elbizonytalanítja a nemzeti irodalom határait”, és ahol e „tiszteletbéli magyar szerzők távolsága vagy idetartozása szinte végtelen skálán helyezkedhet el.”²³⁷ Nála, ellentétben Füzi Lászlóval, kérdésként vetődik fel Mora műveinek státusza. Úgy véli, akkor számít a magyar irodalom részének is, ha a szövegek kiaknázzák a kétlakiságban-kétnyelvűségben adódó kulturális potenciált. A kritikus véleménye, hogy ez csak részben történik meg, szerinte Mora „elbeszéléseinek nyomasztó világában a határ nem két kultúra határát jelenti, hanem a lehatároltság, a bezártság, az elkerülhetetlen sors metaforája. Mora írásainak ereje elsősorban nem különféle kulturális hagyományok látványos összekapcsolásán alapul tehát, legmarkánsabb jellemzője sokkal inkább az elbeszélések zárt, sűrített és kihagyásos világát jellemző intenzív, eszközeiben feltűnően takarékos megjelenítés.”²³⁸

Gács Annánál a referenciális olvasás kiiktatása azt eredményezi, hogy szerinte a Mora-szövegek motívumainak, hangvételének egysége azok erősen redukált jellegéből

²³⁵ Mora, Terézia: Az Ophelia-eset. In *Különös anyag* (ford. Rác Erzsébet) Magvető, Budapest, 2001. 97.

²³⁶ Füzi László: Elbeszélések a félelemről. *Új Könyvpiac*, 2001. 07. 17. www.ujkonyvpiac.hu

²³⁷ Gács Anna: Anyaghiány. *Élet és Irodalom*, 2001/21.

fakad, ami viszont egyfajta behatárolt, önmagába zárt variációs sort eredményez. Ez pedig szerinte monotonná, szájbarágóssá téve az írásokat, fokozatosan mintegy önmaguk paródiájává változtatja őket.

Ezek szerint már az első recenziók is homlokegyenest eltérő értékelésre jutnak arra vonatkozóan, hogy esztétikai ítéletükben a referencialitás szerepet játszik-e vagy nem. Kézenfekvőnek tűnne most arra gondolni, az olvasók nagy többsége – nem lévén személyes élménye erről a világról – az utóbbi módon járhat el, vagyis a Gács Anna által jelzett probléma meghatározó lehet Mora elbeszéléseinek az értékelésekor. Ennek ellene mond viszont az, hogy minden olvasónak lehet, sőt van olyan tapasztalata, amit mozgósítani tud, ha szükséges, az olvasás során. Magyarországon a rendszerváltás előtt élt egy sajátos, kissé titokzatos kép a Nyugat-Dunántúl határ menti sávjáról, ahová tilos volt a belépés, vagy csak nagy procedúra után lehetett bejutni. És önként adódhat az összevetés az ország más határvidékének az egykori életével, illetve az erre vonatkozó, személyes vagy átörökített rokoni, családi emlékekkel is. Ezt a fajta olvasásmódot támogatja láthatólag Onagy Zoltán is. Ő ráadásul nem vitat el Mora szövegeitől egyfajta költőiséget sem, amit az asszociatív jelleg, az álomszerűség hordoz.²³⁹ Mindezek nyomán úgy vélem, hogy a fentebb sorra vett elemek inkább a hangnem, a téridő-szerkezet, látásmód és elbeszélői pozíció egymást feltételező kölcsönös összefüggésében értelmezhetők.

X.3. Szubtextus és démonicitás

A korábban vizsgált élettörténetekhez viszonyítva a novellák mint műalkotások a mű és szöveg közti különbségtételből fakadó megfontolásokat is lehetővé tesznek Barthes nyomán, ami által dolgozatomban a gender-aspektusból korábban már tárgyalt leszármazás és eredet terminusok²⁴⁰ itt egy másik értelmezésben jelenhetnek meg. A műhöz a szerzőség modern fogalma kapcsolódik, akit a mű atyjának és tulajdonosának

²³⁸ Gács Anna: I.m.

²³⁹ Onagy Zoltán: A prekonceptió guzsalyába www.onagy.zoltan.terasz.hu

²⁴⁰ Ezek a terminusok a dolgozat *Női narratíva és multietnikus identitás* című fejezetében Michel Foucault és John Borneman nyomán értelmeződnek.

tekintenek, ahogy Barthes fogalmaz: „a mű a leszármazás folyamatának foglya.”²⁴¹ Ezzel szemben a szöveg az atyai kézjegy nélkül olvasható, elszakadva „teremtőjétől,” megkezdni tőle független, intertextuális életét. A szövegjáték (a szöveg játéka és az olvasói játék a szöveggel) sokkal korlátozatlanabb hozzáférést biztosít, megtöri a kompetencia férfielvű rendjét, nemcsak az olvasásban, de az írásban is. A szövegnek eredete van, miközben a textuális játékok erőtereiben eltörli a leszármazás keze nyomát. A szöveg nem pusztán egy kulturális objektum, hanem olyan társadalmi tér, amelynek nagy előnye, hogy korlátozott a kontroll kisajátításának lehetősége.

Terézia Mora kötetének címválasztása, a *Különös anyag (Seltsame Materie)*, jelzi a szerzői én distanciáját az elbeszélte világtól. Különösnek csak akkor tudja nevezni azt, amiben húsz évig benne élt, ha már össze tudja vetni más világgal. A poétikus nyelv révén az elbeszélő hang elidegenítő értelemképzést provokál, és megnyitja a transzcendálás megtapasztalásának lehetőségét, melynek módozata a kötetben a visszaemlékezés.²⁴² Maga a megszólalás is csak akkor lehetséges, ha kikerül a megjelenített lokalitásból. Bár a nyitó mondat hangja belülről szólva épp ezt tiltja meg, létrehozva és a kötet egészére előrevetítve a folyamatos diegézist, miszerint a narrátor egyszerre kívülálló emlékező és a történet jelenének egyes szám első személyű átélő ágense.

„*Ne meséld el senkinek, hogyan történt. És ne mesélj az itteniekről mást sem.*”

A kötet felépítését tekintve megállapítható, hogy a kilenc elbeszélésből az első és az utolsó keretet alkot, illetve a záró novella a nyitódarab tükörképeként is értelmezhető. Az elsőben megjelenő testvérpár, ahol egy lány az elbeszélő, mellékszereplőként újra feltűnik az utolsó szövegben, melynek narrátora most kívülről látja őket, ugyanazon a helyszínen. Ez a hely, az elhagyott kastély, ahol az utolsó elbeszélés határon átszökni készülő kamaszlánya rejtőzik, az első szövegben a helybéli lány szemszögéből látszódik. Minden helyi család őriz valamilyen tárgyat a kastélyból, rajtuk az F. N. E. monogrammal, amely betűket az épület címerén az itt rejtőző lány is szemlél, pedig sem ő, sem a másik nem tudja, kit is jelöl ez a három betű. Vagy talán nem is érdekli őket, mint a kötet második elbeszélésében szereplő két határórt sem az

²⁴¹ Barthes, Roland: A műtől a szöveg felé. In uő: *A szöveg öröme* (szerk. Babarczy Eszter) Osiris, Budapest, 1996. 71.

²⁴² A szerzői ének ez a státusza emlékeztet Agota Kristof: *A Nagy Füzet* című elbeszéléskötetére. A Svájcban élő, franciául író szerző Morához hasonlóan idegen nyelven magyar emlékeket jelenít meg. Egy fiú ikertestvérpár nézőpontjából láttatja a háború kataklizmáját száraz, tárgyyszerű, minimalista nyelven, ahol a konkrét helyszín azonban lényegtelen.

ókorból fennmaradt Mithrasz-szentély, ahová a dolgukat végezni járnak (HULLA. pelyhes. FEHÉR). Ugyanis maga a napról-napra való létezés is már akkora teher a szereplők számára, ami az elviselhetőség határát jelenti. A létezés olyasféle beszűkültsége ez, ami a kultúra, azaz a múltból átörökölt tudás, értékek továbbélését és elevenségét is lehetetlenné teszi. A fentebbi két jelképes épület a kultúra egykori folytonos létezésére utal, ami viszont a huszadik század közepén megszakad a folytatás lehetősége nélkül. A jelen állapotot a Kastély című záró novella narrátorának szemén keresztül látjuk, aki az elhagyott kastély tetejéről szemléli a környéket.

„Puttóperspektíva. Kopár táj hullákkal. Pillantás arrafelé, amerről jöttem. Patkóalakú a mocsár. Főúri. Valaha biztos az volt a park. Buján terjeszkedő bukszusok jelölik a valamikori útkereszteződéseket. A biciklinyomok között némi fű és döglött, idegen gépek: traktorok, egy borona. Úgy hevernek a bukszusok alatt, mint hatalmas állatok kiégett csontvázai. Mamutok, bálnák. Fűzők vázai. Mögötte a kapu és az erdő, ahonnan jöttem.”²⁴³

Az elhanyagoltság, az emberi teremtő munka hiányának következtében nem pusztán a korábbi értékek épülnek le, hanem ezzel párhuzamosan a természetben is a bomlási folyamatok uralkodnak el, és kihatnak a közelében élő emberi világra is. Nem csupán a tér, hanem az időhorizont is végletesen szűkös az elbeszélések világában, amely a jelen kiterjesztettségéhez és szünni nem akarásához, az idő és a tér paradox összepréselődéséhez vezet, amely a mozgást, a történéseket is végletesen lelassítja, vontatottá teszi, illetve az idő lineáris rendjét borítja föl:

„Már messziről látni az országutat. Látni az egy órával előttünk elinduló buszát, a sajátunkat viszont néha nem. Sosem lehet tudni, mikor éri meg elindulni. Néha a busz megmagyarázhatatlan okokból egyszerűen nem jön. Senki sem értesít és mi sem tudjuk, hol lehet érdeklődni az eltűnt buszok után. Meglehet, mondja az öcsém, hogy tényleg eltűntek valahol ezen a hosszú, egyenes úton, és ezt csak azért nem vette észre senki, mert senki nem érdeklődött utánuk. Néha meg elhúz mellettünk a busz, holott az útpadkán állunk. Meglehet, mondja az öcsém, hogy időnként láthatatlanná válunk. Aztán amikor végre fenn ülünk a buszon, minden ajtónyitáskor hangosan számolja, hány láthatatlan ember szállt föl a többiekkel. És azt kérdi: Vajon mióta állhattak már ott?”²⁴⁴

²⁴³ Mora, Terézia: Kastély. In *Különös anyag* 178.

²⁴⁴ Mora, Terézia: Különös anyag. In *Különös anyag* 8-9.

A novellákban az emberi kapcsolatok is ennek megfelelően beszűkültek, a történéseknek egyetlen lehetséges interakciós közege a család lesz. A falusi társadalom figurái csak jelzésszerűen tűnnek fel. A vidékies lokalitás szokásos vezető szereplői, mint a tanító, a pap, az orvos, a védőnő ebben a közegben negatív, ellenséges alakokként jelennek meg. Az egyes történetekben a család valahogyan mindig idegen marad a vidéki közösség világában, amit többnyire a térbeli kizártság is jelöl. Hol a falu szélén laknak (A tó), hol az erdő mellett (A büfé), hol egykori bányásztelepen (Homokóra). Az egymásra utaltság miatt a családi kapcsolatok így szorosra zárttá, mintegy belterjessé válnak, amelyet a hozzátartozók szinte már szimbiotikus viszonya jelez a legkülönbözőbb változatokban, például a fiú és lánytestvér (Különös anyag, Büfé), anya és fia (A rés), anya és lányai (Homokóra), nagypapa és lányunokája (Szomjúság) vonatkozásában. A nyomasztó, beszűkült emberi világban is a romlás, a hanyatlás uralkodik, amit a családtagok testi és lelki betegségei, a fizikai és lelki elhasználódás tünetei jeleznek, mint például a kóros soványság vagy éppen puffadtság, műtét, elvonókúra, öngyilkosság, egészen a latens vagy manifeszt incesztusig bezárólag. Önmagukat és egymást is felemésztő sorsok és testek tűnnek fel egészen közeli látószögből. Az anyagszerűségében megjelenített pusztulás formái ezek, melyeket a fentebb jellemzett téridő-szerkezet viszonyai között kínzó aprólékossággal, kimerevítve ábrázol a mindenkori elbeszélő a szikár, tárgyias stílus eszközeivel.

„Nagypapa mozdulatai, ahogy óvatosan, megfontoltan, nehézkesen, vigyázva, le ne essen, a viaszosvászonra helyezi a poharat. Ahogyan a borosüveg után nyúl, kezével kihúzza a dugót, ahogyan tölt. A bor majdnem túlcsoordul: finom ívet képez a pohár peremén. Nagypapa reszkető jobbja. Szájához viszi a poharat. A bal kéz vezeti a jobbot.”²⁴⁵

A világ megtapasztalásának módjai alapvetően nem-verbálisok, leggyakrabban a szaglás, illetve a tapintás érzéke köré csoportosulnak. Ennek megfelelően az érzékelés olyan motívumai a visszatérők, mint az izzadtságsgzag, a rothadás büze (szuvas fog, állati tetemek), a vizelet, a hányás, a köpés, a vér. A látás szerepe már redukáltabb, a beszéd, a hangzás pedig ritka, olykor szinte rendhagyó elemként tűnik csak föl, mint a jó beszédkészség (Különös anyag), az éneklés (Homokóra) vagy a nyelvtudás (HULLA pelyhes. FEHÉR). A látás szerepe azért is korlátozott, mert egy olyan vidék 'táru' föl,

²⁴⁵ Mora, Terézia: Szomjúság. In *Különös anyag* 159.

ahol a jelenetekben majdnem mindig sötét van, mindent átjár a nyirkosság, köd, eső, évszaktól függetlenül.

„Amikor órákkal később, jóval napfelkelte után kapaszkodunk fel a dombra az erdőben, még mindig éjszaka van. A láthatatlan patak morajlik a lábunk alatt. Caplatunk az iszapos sárban. (...) A ránk esővíz meleg. Megkóstolom: fenyőfa- és füstíze van.”²⁴⁶

Véleményem szerint az előbb sorra vett motívumok ismétlődése nem tekinthető modorosságnak, nem az önparódia, illetve a jelentésbeli kiüresedés felé mutat, ahogy azt idézett recenziójában Gács Anna véli, hanem éppen ellenkezőleg olyan szövegszervező eljárás érhető tetten bennük, amelyet Michael Riffaterre nyomán szubtextusnak lehet nevezni. Ezeknek mint funkcionális elemeknek a szerepe a szövegen belüli és a szövegek közötti jelentéskohézió erősítése, másik vonásuk pedig, hogy az először olvasott motívum a későbbi ismétléskor egyre fokozottabb konnotatív jelentőségre tesz szert. Az így nyert többletértelemben „az igazságot szimbólumok reprezentálják, melyek maguk szubtextusokká szerveződnek, mely szubtextusok jelrendszere a narratívára vonatkozik, annak elemeit ismétli meg más formában, s így előfeltételezi azt a realitást, amelyet kommentál.”²⁴⁷ Riffaterre értelmezésében a szubtextus az igazságigény diskurzusának metanyelve, amely kívül esik a narratíván, és az előzmény, illetve okozatiság logikai viszonyában áll vele. Ennek megfelelően egy olyan összefüggő jelentésmező képződik ki, amely „bír azzal az állandósággal, általánossággal és esetlegességtől való mentességgel, amit az igazsággal asszociálunk.”²⁴⁸ A szövegszerűségben mindezek alapján a szubtextus szervezőelve azt az igazságra vonatkozást nyújtja, ami megfeleltethető funkcionálisan az olvasó felől az érzéki referencialitásnak. A jelentésszintek vonatkozásában minden elem újabb értelemképződés részeként jelenik meg, ami a szövegbeli beleszövöttség dinamikájából fakad.

Ennek megfelelő a természet és ember viszonylatában az, amelyet átfogóan a zártság alakzata reprezentál. A térbeliség átjárhatatlan, kiismerhetetlen még az ott élők számára is, ahogy ez A tó című elbeszélésben is megjelenik. A Fertő-tavat jól ismerő halász nagypapa gyakran szöktet át határsértőket, de ő is csak a nádas széléig kíséri, majd magukra hagyja őket. Unokája, aki itt nő föl, amikor a szabad vízre indul, rejtélyes módon eltűnik.

²⁴⁶ Mora, Terézia: A tó. In *Különös anyag* 54.

²⁴⁷ Riffaterre, Michael: A fikció tudattalanja. In *Narratívák* 2. 85.

„A tó hosszú nyelvként nyúlik a határon. Tónak hívjuk, pedig csak a legalsó csücske a miénk, ahol már nem is igazi tó, hanem csak nádas és mocsár (...) Ahol vége a nádasnak, ott kezdődik a másik oldal. a nyílt víz, a vitorlás hajók. A hozzánk jövő idegenek mind oda akarnak eljutni.”²⁴⁹

A helyi természet megtévesztő jelenségei az ember által való uralhatatlanságot példázzák, és egyben kényszerűen visszautalnak a modernség előtti tapasztalásmódokra. „Aztán várják az esőt, ami csak nem jön. Aztán ha végül mégis jön, nem föntről jön, mint amire az ember számítana. Megint letről jön. Jön a víz és megint mindent bekebelez: az iszapparcellákat, a még ki sem kelt magokat, a teknőspáncélokot és csontvázakat.”²⁵⁰

Egy másik novellában az elbeszélő odavalósi határőr katona, de neki és társai számára is kiismerhetetlen a helyszín.

„Nincs ezen a környéken semmi különös, főleg semmi vonzó, köves, mocsaras, folyton esik, mész, sár, bogarak, az erdőben sehol egy állat, csak rothadás, meg ezeréves csontvázak, ez a világ vége, akár van itt határ, akár nincs.”²⁵¹

A térbeli áttekinthetlenség legfontosabb implikációja, hogy korlátozza vagy megakadályozza az emberi cselekvést, azaz az elbeszélésekben megjelenített világot a szabadsághiány uralja, amely ontológiai és modális meghatározottságokkal jár együtt. A Fertő-vidéki falvak leírásakor visszatérően megjelenő elem a pár százas lélekszám, a belterjesség, az idegenekkel, a beköltözöttekkel szembeni gyűlölet és erőszak. A narrátor mindig a család egyik gyermektagja, azé a családé, melyet az adott faluközösség a legtöbb történetben valamilyen okból stigmatizált és kivetett magából, így teremt az elzártság egymással nem érintkező, szűkebb és tágabb koncentrikus köröket (család, falu, határvidék).

A narrátori pozíció visszaemlékező jellegének sajátossága, hogy a történetekben uralkodó kimerevített retrospektív jelen idő mozaikszerű, töredékekből álló. Sorozatos kísérleteket olvasunk a gyermekkori múlt megidézésére, amelyekben a lokális társadalom folyamatosan kétségbe vonja vagy fenyegeti a megszólaló önazonosságának alapvető összetevőit (A tó, Az Ophelia-eset, Homokóra). Az elbeszélések értelmezhetők az identitás képződésére vonatkozó változatokként is, ahol a személyes azonosság

²⁴⁸ Riffaterre: I.m. 86.

²⁴⁹ Mora, Terézia: A tó. In *Különös anyag* 46.

²⁵⁰ Mora, Terézia: I.m. 50.

²⁵¹ Mora, Terézia: HULLA. pelyhes. FEHÉR. In *Különös anyag* 34.

kezdődő alakulását korlátozó tényező a társadalmi interakciók hiányossága, amely az Én megtapasztalását nagymértékben megnehezíti.

A történetek egy része ezért egy-egy szereplő szabadulási kísérletét is magába foglalja, de ezek a próbálkozások mindig kudarccal végződnek. Példa lehet erre a városba költözés (Homokóra), a felvételi a színiiskolába (Különös anyag), a fiútestvér szökési kísérlete a tavon (A tó), a betegségbe menekülés (A rés, A szomjúság), az önálló egzisztencia illúziója (A büfé). Egyetlen szereplő tud ebből a világból kilépni, az utolsó történet narrátora, a fiatal lány, aki kastélybéli rejtegetőjét/fogva tartóját megölve szerzi vissza útlevelét és ezzel szabadságát. A keret így valóban működik, hiszen az indító elbeszélés főszereplőjének, a leégett hajú kamaszlánynak mindez még nem sikerült.

„Egy lány áll mögöttem a padlásfeljáróban. Arca, mint egy porcelánbabáé, és a fején semmi haj sincs. De nem is kopasz. Arany pihe borítja fejbőrét. Csillog-villog a napfényben.

Hova megy, kérdezem.

Azt mondja: A színiiskolába.

Ott áll súlyos gumicsizmájában, meg-megcsúsza a rozsdában és avarban, hajatlanul. Ha azt mondta volna: vissza a saját bolygómra, inkább elhittem volna. Minduntalan felhúzza az orrát. (...)

Nem kell mindjárt elmenni az országból, mondja nekem a kopasz lány.

Nem az ország miatt, mondom. Hogy hol vagyok, az nekem mindegy.

Szünet.

Szünet. Szünet. És aztán mégis:

Csupa erőszak vesz körül. Néz engem a kis reszkető orrkarika. És bólint. Azt gondolja, ez sehol sincs másként.

Nagyon közel állunk egymáshoz. Majdnem összeér az orrunk. Hasonlítunk egymásra. Arcunk, mint két porcelánbabáé.”²⁵²

Az elbeszélésben hangsúlyozott hasonlóság nem esetleges, a két szereplő-elbeszélő valóban alteregói egymásnak, de ez nemcsak a keretnovellákra érvényes, hanem a novellafüzér egészére is. Igaz, hogy a narrátor néha fiú, néha lány, de mintha végig ugyanaz a hang mondaná a víziószerű eseményeket. A történetmondás egyszerre költői és balladisztikus jellegű a szaggatott jelenetsorok, álomszerű betétek, az

emlékezés alakzatai, illetve az asszociációk mentén haladó építkezés miatt. A hangnem, a pozíció, a téridő-szerkezet olyannyira egységessé teszi a kötet darabjait, hogy regényegésként is olvashatnánk a művet, ha eltekintenénk a szöveget tagoló címeiktől. Így azonban egyetérthetünk Gács Anna azon észrevételével, „hogy a darabok egymás variációi, vagy variációk ugyanarra: a bezártságra, a testi-lelki megalázottságra, a reménytelenségre.”²⁵³

Terézia Mora elbeszéléseinek fentebb felsorolt jegyei és a tőlük elválaszthatatlan látásmód együttesen és összefoglalóan eredményezi mindazt, amit Northrop Frye nyomán narratív modalitásnak nevezek. Ha az elbeszélés módja egy meghatározott beszéd függvénye, egy artikulálódott hangé, ez nem függetleníthető attól, ahogyan egy műfaj keretei között valamiről, egy bizonyos pozícióban meg lehet szólalni. Northrop Frye szerint jelentés, beszéd és képiség el nem választható összefüggéséről beszélhetünk, viszont ez az összefüggés nem determinált, mert rendelkezik egyfajta belső és történeti mozgással is, melyet műfajok, módok, fázisok, jelentések szerint lehet tagolni. A kötetből erre a két jellemző példa a HULLA. pelyhes. FEHÉR, illetve a Büfé című elbeszélés, amelyekben manifesztálódik az egyébként az egész kötetben lappangó démonikus képiség.

Az előbbi elbeszélésben ennek megfelel az elbeszélő határőr társa, a Kishal becenevű szereplő sorsa. Nevének kezdetben úgy tűnik, nincs különösebb jelentősége. Életüket átfogja a kényszerű szolgálat világa, ahol hiábavalóságként élik meg, hogy kötelességüket végezve másokat kell kényszeríteni és szabadságában korlátozni, de nincs választási lehetőségük. Párbeszédükben megpróbálják helyzetüket értelemmel, jelentéssel felruházni.

*„Aztán még azt mondja Kishal, miközben a kijárat felé megy és kidugja fejét a napvilágra: Isten biztos egyfajta próbatételül teremtette ezt a helyet, mielőtt az ember átérne a túloldalra, át kell jutni a legrosszabbon is. (...) Visszamosolygok: És mi itt maradunk, mondom, a kellős közepében. Soha nem küzdjük le a legrosszabbat.”*²⁵⁴

Szubtextusként működve a név és viselője helyzetértelmezése a szöveg további részében jelentősebb, metaforikus értelemképződést sejtet, amikor Kishal és társa elfog két szökevényt, akiknek József és Mária a nevük. Majd az elbeszélés végén, az éjszakai határszolgálat során, amikor hirtelen nagyszámú menekülő próbálja kijátszani őket, az

²⁵² Mora, Terézia: Kastély. In *Különös anyag* 190, 195.

²⁵³ Gács Anna: I.m.

így támadt zűrzavarban, a magyar és osztrák részről kitört lövöldözésben Kishal életét veszti.

*„Kishal, mondom. Kishal nem felel. Semmilyen hangot nem ad ki. Ebben a körös-körül tomboló esőőrületben, futás-őrületben, riasztórakéta-őrületben – most még lőnek is odaátrol – Kishal tökéletesen néma. Már a pattogást sem hallom. Fülemhez nyúlok. Ujjaimon sár és vér. Kishal, mondom, baszd meg, Kishal. A kurva véred ráragadt a fülemre.”*²⁵⁵

A szubtextus itt egyúttal intertextusként is működik. Radnóti Miklós utolsó verssorait idézve arra az áldozati létre utal, amely a hiábavalóság efféle világában nem oldhat fel és nem válthat meg semmit, az áldozati szerep itt teljesen kényszerű és szenvedésteli. A Northrop Frye által vázolt összefüggésben a démonikus világ emberi társadalma olyasfajta csöcselékként jellemezhető, amely nem nyugszik addig, amíg pharmakoszt nem talál.²⁵⁶

A Büfé című alkotás a kötet többi darabjához hasonlóan nyomasztó, reménytelen világot idéz, ahol a szereplő családtagok testi jegyei különféle vallási párhuzamokra utalnak. Az elbeszélő lánynak nagy a hasa, testvérei azzal csúfolják, hogy terhes, miközben úgy tudják, hogy szűz. Fialább bátyja papnövendék volt, de megnősült, idősebb bátyja pedig, aki éppen harminchárom éves, magányosan élő erdész. Beteges férfi, akit nemrég műtöttek, bordái alatt kereszt alakú sebhely éktelenkedik, és néha epét köp. Az elbeszélés többi motívuma is azt a döbbenetes világot részletezi, ami szinte parodisztikussá teszi a művet: nyári estéken a helybéliek a cukorgyár melletti réten horror- és katasztrófafilmeket néznek, néhány méterre a mellettük tornyosuló ipari szennyvíz gátjától. Az elbeszélő lány pedig azt ecseteli, lehetett volna büfés a fegyházban is, de a nemzeti parkban mégiscsak jobb neki:

„Nem, a börtön nem lett volna nekem való. Kínos lett volna egy börtönben dolgozni, és mondjuk találkozni valakivel, akit ismerek, és akinek a családja éppúgy megpróbál eltitkolni valamit, mint a mi családunk azt a bizonyos dolgot a nagybátyánkkal. (...) Mindenesetre kínos lett volna cigarettát eladni a börtönben valakinek, akit ismerek, mert kínos volna az illető családjának. Mert nem tudhatták volna, nem mondom-e tovább. A biztonság kedvéért nem köszöntek volna, hátha így elfelejtődik, hogy

²⁵⁴ Mora, Terézia: HULLA. pelyhes. FEHÉR. In *Különös anyag* 35.

²⁵⁵ Mora, Terézia: I.m. 42.

²⁵⁶ Frye, Northrop: Archetipikus kritika: a mítoszok elmélete. Az archetipikus jelentés elmélete (2). A démonikus képesség. In *A kritika anatómiája* (ford. Szili József) Helikon, Budapest, 1998. 127.

*egyáltalán ismerjük egymást, és hogy tudom, hogy tudják, hogy tudom. És az irántam való gyűlöletük tovább nőne, terebélyesedne, mert ha valaki nem köszön, az nagyon veszélyes tud lenni, megsértődhetek, és bosszúból megeredhet a nyelvem. De akkor már késő volna.*²⁵⁷

Ahogy az előbb már jeleztem, véleményem szerint ebben az elbeszélésben nyilvánul meg leginkább „a világ olyan megjelenítése, amelyet a vágy teljességgel elhárít: a lidércnyomás és a bűnbak, a rabság, a kín és a zavar világa.”²⁵⁸ Az elbeszélésnek és egyben ennek az infernalis világnak a betetőződése a mű zárlatában bekövetkező incesztus az erdészbáty és büfés lánytestvére között. A vérfertőzés, ahogy Frye is írja, a házasság démonikus paródiája, amit esetünkben a vallási allúziók miatt a hierogámia démonikus paródiájának is nevezhetünk. Egyfajta visio malefica is ez egyben, amely Frye szerint az irónia és szatíra műthoszának hatodik, utolsó fázisa, a démonikus epiphania világa,²⁵⁹ ahol tehát még a túlzó, (ön)parodisztikus elemeknek is van értelme – szinte elkerülhetetlenül generálódnak ebben a közegben.

Terézia Mora elbeszéléseihez ennek nyomán még hozzákapcsolhatjuk azokat az frye-i értelemben vett archetipikus jegyeket, melyek írásainak mitikus vonást kölcsönöznek. Igaz, a mítoszinak sajátos, a fentebb már megjelölt szélső formájában, amely ugyanúgy tekinthető végpontnak, mint kezdetnek is, abban az értelemben, hogy a mítoszi itt nem tematikus vagy stilisztikai, hanem ontológiai-modális kategória, egy léttapasztalat artikulációja. Ami ebben a modalításban tematikus motívumként manifesztálódik, az a határhelyzet, ennek különböző értelmében. Úgy is, mint államhatár (border, frontiére), illetve mint az emberi létezés adott feltételei között nyert tapasztalatok, és ezek kifejezőmódjainak határa. Olyan határ tehát, ami sajátos tér-időbeli konkrétsággal rendelkezik és léttapasztalatként transzcendálja azt elbeszéléseinek érzéki referencialitásában.

²⁵⁷ Mora, Terézia: Büfű. In *Különös anyag* 117.

²⁵⁸ Frye, Northrop: I.m. 125-126.

²⁵⁹ Frye, Northrop: Archetipikus kritika: a mítoszok elmélete. A tél műthosza: irónia és szatíra. In *A kritika anatómiája*. 202-203.

XI. A 'VASFÜGGÖNYTŐL' A 'LÉGIES' HATÁROKIG (AVAGY ÉLET SCHENGEN UTÁN)

XI.1. Ha szabad az átjárás

A kommunikatív emlékezésben létrejövő elbeszélte azonosságnak kitüntetett időpontjai vannak, melyeket a szakirodalom élettörténeti fordulópontnak vagy sorseseeménynek nevez, melynek hatására az önazonosság, mint az élettörténet foglalatja meghasad és felnyílik, lehetőséget teremtve múltunk újraírására.²⁶⁰ Ezeket a hermeneutikai értelmezés fontos összetevőjének tekintem az identitás vizsgálatakor. Munkámnak ebben a zárófejezetében az identitáspolitikával való összefüggésben arra is kitérek, hogy az interjúk készítése utáni időszakban a magyar-osztrák határon 2006-tól megszűnt határellenőrzés, illetve új kishatár-átkelők nyitása hatással van-e az itt élők kommunikációs gyakorlatára.

Ágfalva az ezredforduló utáni években is a második világháborút követő kitelepítés nyomán kialakult etnikai-térbeli megoszlást mutatja: a 'hegyen' élnek a község eredeti, németajkú bányász lakói, illetve leszármazottjaik, míg a falu központjában más településekről beköltöztetett magyarok laknak az egykori német gazdák házaiban, vagy az azok helyén épült újabb ingatlanokban. Továbbá fontos alakító tényező, hogy a többi, Sopron környéki településhez hasonlóan újonnan beépített területeken új lakónegyedek formálják át a falu történeti-földrajzi szerkezetét és társadalmi összetételét. Helyi források szerint a környékbeli németiség fiatalabb nemzedéke már kevéssé ismeri az eredetileg itt beszélt bajor eredetű „heinzisch” dialektust, „a 'bairisch' Mundart-t, hanem a 'Hochdeutsche' nyelvet tanulja elsősorban az iskolában, és azt is használja.”²⁶¹ Ugyanakkor a helyi német nemzetiség kulturális önszerveződése továbbra is aktív, amit megkönnyít a szomszédos osztrák testvérközségekkel való immár akadálytalan kapcsolattartás is.

A határ magyar oldalán fekvő másik vizsgált község, Kópháza horvátajkú lakóinak sorsa a 21. század elejéig a lassú asszimiláció lett, hiszen Sopron közelsége miatt itt is folyamatosan növekszik a betelepülők száma, miközben a fiatalok túlnyomó

²⁶⁰ Vö. Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998. 43.

²⁶¹ Böhm András: *Ágfalvi mozaik*. Patriot kiadó, h.n., é.n. 127.

része nagyvárosokban tanul tovább, és később sem tér már haza. Mindezzel párhuzamosan azonban a nagyobb mozgásszabadság révén az ezredfordulót követően itt is erősödnek a kulturális és személyközi kapcsolatok az osztrák oldalon élő horvátokkal és anyaországukkal egyaránt. Ez együtt jár a horvát nyelv használatának kiterjedésével, amit az utóbbi években – az interjúalanyok is – az asszimiláció ellen ható folyamat részének tekintenek.

Burgenland magyarok lakta településein, ahogy ez több elbeszélőm narratívájába már beépült, az ezredforduló után lassan érvényesülni kezdtek a határ mentiségnek az előnyei is. Ennek jele a helybéli magyarok közvetítőszerének felértékelődése a magyar nyelv tanulása iránti érdeklődés fokozódásával párhuzamosan. A burgenlandi mesélők elbeszélései alapján kijelenthető, hogy a vasfüggöny lebontása óta az osztrákok az ún. 'keleti nyelvek' ismeretét pozitívan értékelik, hiszen a Magyarországgal való kapcsolatok normalizálódása keresletet teremtett a magyarul beszélő burgenlandi munkaerő iránt. Mivel az 1960-as évek után született magyar származású generáció a helyi dialektust sem igen ismeri, ezért a magyar nyelv közvetítésében különösen nagy jelentőségre tettek szert az iskolák. „A burgenlandi magyar falvak jelenleg paradox helyzetben vannak. Mire végre minden szinten beindult a magyar oktatás (óvoda, elemi iskola, polgári iskola, gimnázium), lassan eltűntek a magyar anyanyelvű gyerekek. Egyúttal a szülők sem tudják már átadni a nyelvismeretet, így ők is az oktatási intézményektől várják el, hogy megtanítsák gyermeküket magyarul. (...) A gyerekek, akik az iskolában sajátítják el a magyart, már egészen más nyelven beszélnek, mint szüleik és nagyszüleik.”²⁶² Ehhez társul egy sajátos jelenség, mégpedig a hiányzó magyar értelmiség pótlásának módja. Így a pedagógusok, illetve a nemzetiségi média munkatársai olyan személyek, akik más magyar nyelvterületről kerültek ide. Azért használom a gyűjtőfogalmat, mert nem csupán magyarországi, hanem felvidéki és erdélyi származású magyarok is vannak az újjászerveződő helybéli magyar kulturális élet kezdeményezői között. Némelyikük csak néhány éve, mások már több évtizede élnek itt. Sorsuk, beilleszkedésük története, azonosságtudatuk vizsgálata, hatásuk a helyiekre a dolgozatom Burgenlandra vonatkozó részében külön fejezetben, egy élettörténet értelmezésével helyet kap, ugyanakkor további életinterjúk készítését és ezek elemzését e kérdéskör kevésbé kutatott volta indokolhatja.

²⁶² Baumgartner, Gerhard: Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m. 367.

Azonban mindehhez hozzá kell tenni, az ausztriai magyar kisebbség egészére nézve kedvezőtlen tendenciák 1992-től kezdtek csak megváltozni. Ekkortól alakul ki olyan politikai-intézményi klíma, amely kedvezően hat a kisebbségi lét fontos elemeinek a megőrzésére, és továbbépítésére. Ezek részben az osztrák EU-tagság bizonyos feltételeihez köthetők. Azonban hiba lenne ezt abszolutizálni, ugyanis a változások döntő része akkor következik be, amikor Ausztria már az Unió tagja lesz 1996-ban. Így az osztrák kormányoknak a 2001-ig hozott, a magyarságot kedvezően érintő törvényei nyomán újraszerveződik a helyi magyar nyelvű kultúrának néhány alapeleme (oktatás, sajtó, média), erősödik a magyar identitásra való reflexió, valamint feléledni látszik az egykori kapcsolatrendszer a természetes központokkal és a kereskedelmi, kulturális hálózattal Magyarország felé.

A leglátványosabb változás azonban a korábbi hivatalos államhatárokon történő ellenőrzés megszűnése lesz az ezredforduló után. Maguk az államhatárok – és ezeken belül az eltérő adó-, illeték- és egyéb rendelkezések, jogszabályok – persze nem tűnnek el, csak ahogy a közszereplők retorikája recitálja unos-untalan: *légiessé válnak*. Mindez azonban nem jelenti a dolgozatomban sorra vett, bemutatott és elemzett problémák eltűnését is, hiszen – véleményem szerint – az események és ezek észlelése, értékelése két különböző szinten zajlik. A hétköznapi élet keretei között a térségben élők számára az életvilág változásai időben másképp tapasztalhatók meg, mint a politikai szinten időnként megjelenő látványos gesztusok (1989-es határnyitás, osztrák, majd magyar EU-csatlakozás, a határellenőrzés megszűnése stb.).²⁶³

XI.2. Identitás és elismerés

A korábban vizsgált szövegekben az elbeszélői és értelmezői pozíciók mentén képződő hermeneutikai mozgás során olyan egyéni identitásstratégiák rajzolódnak ki, amelyek az elbeszélő azonosság definiálására és stabilitásának fenntartására irányulnak. Mivel azonban eltérő lokális helyszíneken zajló, különböző generációkhoz tartozó életsorsokról van szó, a dolgozatban sorra vett narratívák olyan nagyobb korpuszokat képeznek, amelyek a vizsgált történelmi korszakra vonatkozó kommunikatív

²⁶³ Ez a kettősség mintegy utólag visszaigazolja a dolgozatom módszertani fejezetében léptékválasztásként bevezetett mikrotörténelem diszciplináris fogalmában implikált

emlékezetben a határ két oldalát tekintve folyamatosan divergálnak. A személyes identitás kimunkálására irányuló törekvések bár mindig egyéniek, ahogy ezt a szövegelemzések megerősítették, azonban az elbeszélő mindig egy kulturális, nyelvi minták által meghatározott tapasztalati mezőn belül végzi el ezt a feladatot. „A nyelv elsajátításával nem pusztán egy kultúra tagjává válunk, hanem ezáltal vesszük birtokba saját szelfünket is.”²⁶⁴ Ez viszont összefügg azzal, amire ennek a fejezetnek a végén térek vissza, hogy az egyes emlékezetmódok fölötti átfogóbb formák, mint a kommunikatív és kulturális emlékezet alakzatai, az egyéni elbeszélések számára valamifajta preformatív jelleggel rendelkeznek.

Az élettörténeti emlékezetben megjelenő identitások egyéniek és egyediek, de nem elszigeteltek, hanem kölcsönhatásban vannak egymással és a lokális közösségekben ismétlődően felbukkanó metanarratívákkal is, amely élettörténet és határmentiség kontextusában többnyire átfogóbb időtávlatot feltételez. Az egyéni élet és a társadalmi lét közötti átjárást és kölcsönhatást ezeknek a szövegszerúsége, a kultúrába mint alapszövegbe ágyazott mivolta teszi lehetővé. Ennek megfelelően az egyéni, közösségi vagy hatalmi törekvések sem mások, mint jelentések létrehozására és érvényességének elismertetésére irányuló eljárásmodok, melynek révén az ágensek hermeneutikai törekvésekkel írhatók le.

A személyes, elbeszélő identitást koherenciára való törekvése mellett a mások felé irányulás, ezen belül pedig az elismerésre való törekvés jellemzi, amely egy tágabb hermeneutikai kört alkot, hiszen az önfogadás vágya vezérli. „A személyes önfogadás kérdéseivel szervesen összefüggnek azok a problémák, hogy vajon mások elismernek vagy nem ismernek el valakit. (...) Nem csupán arról van szó, hogy mások nem annak tekintenek bennünket, akik szerintünk valójában vagyunk, vagy elnyomnak bennünket azáltal, amit gondolnak rólunk. Azért kerülünk szembe az elismerés problémáival, mert a társadalmilag fenntartott diskurzusok elkerülhetetlenül alakítják azt, ahogyan magunkra tekintünk, és ahogyan – különböző mértékű gyötrelmek és feszültségek árán – megalkotjuk önmagunkat.”²⁶⁵

szemléletmódot, amely szerint a történelem mikro- és makroszintjei között nem hierarchikus kapcsolat van, hanem különböző szinten zajló eseményekről van szó.

²⁶⁴ Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 19.

²⁶⁵ Calhoun, Craig: Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris, Budapest, 1997. 104-105.

Úgy gondolom, hogy az így vázolt folyamat többirányú, nem csupán az egyéntől a társadalmi diskurzusok felé irányul, hanem fordítva is van áramlás, illetve a társadalmi és kulturális mezők diskurzusai között is megtalálhatjuk ezt. Ennek manifeszt példái a kommunikatív és kulturális emlékezet monumentumai és helyszínei. Egy lokális térben ilyenek például a háborús áldozatok emlékművei, a tájházak, falumúzeumok, nemzetiségi intézmények, de ide érthetőek a kétnyelvű helységnev- és utcatalblák is.²⁶⁶

XI.3. Ritualizálás és muzealizáció

A társadalmi kommunikáció tágabb összefüggéseit vizsgálva magyar oldalon az egykori vasfüggöny menti élet a kommunikatív emlékezet metanarratívájaként jelenik meg az érintett községekben. A régió központjában, Sopronban viszont az 1990-as évek közepétől válik a lokális kulturális emlékezet részévé – az 1921-es népszavazáshoz kapcsolódó ritualizált megemlékezésekhez hasonló muzealizáló gesztusokkal körülvéve – az 1989-es határnyitás és az akkori NDK-s menekültek ügyének megoldása. A mai magyar társadalom viszonyaira jellemző kortünet, hogy a központi hatalom történelempolitikája a ritualizáció, muzealizáció, emlékezethelyek jelentésének kisajátításával igyekszik ezt alkalmanként saját kontrollja alá vonni. Különösen látványos volt ez a törekvés az egykori Páneurópai Piknik helyszínén, 2009 augusztusában a 20. évfordulón Sopronpusztán rendezett ünnepségeken, ahol erőteljesen korlátozták a spontán társadalmi megjelenést, az egyéni és civil szerveződések részvételét, miközben központilag szervezett emlékműállítással, ünnepségekkel próbálták rekontextualizálni az egykori történéseket. Bár az esemény a magyar-osztrák határon történt, a meghívottak körének kiválasztásával és az elhangzó szónoklatokkal is Németországnak üzentek, emlékeztetve Magyarországot akkori pozitív szerepére az ügy megoldásában.

Eközben az 1989-es határnyitás egykori szervezői Sopron belvárosában egy szűk téren szabadtéri kiállítást rendeztek a korabeli határsáv rekvizitumaiból a figyelőtoronytól a szögesdrótkerítésen át az egykori NDK-t jelképező Trabantig

²⁶⁶ A dolgozat Képmellékletében a kutatómunka helyszínein készült fotóimmal kívánom igazolni ezt az állítástomat.

bezárólag, amely gesztus a fenti történelmi esemény dekontextualizálásaként értelmezve inkább groteszk performanszként hatott.²⁶⁷

Osztrák oldalon az elbeszélők által megjelenő kommunikatív emlékezet és a hatalom által közvetíteni kívánt történelempolitika a magyarországitól eltérő célok jegyében szerveződik. Jó példa erre Andau esete, ahol az '56-os magyar menekültek fogadására való emlékezés a pozitív osztrák önkép erősítését szolgálja, de a vonatkozó határszakasz két oldalán élők viszonyának változásához, a lokális kapcsolatok javulásához nem járult hozzá.²⁶⁸ Burgenlandi magyar elbeszélőim közül is csak egy személy, G.I. narratívájában jutott jelentős szerephez az 1956-os forradalom mint sorseseemény, hiszen az ebben való aktív részvétele – emigrációba kényszerülésével – további életének gyökeres megváltozását eredményezte.

XI.4. A diskurzus hatalma avagy a 'longue durée'²⁶⁹ rendje

A dolgozatomban felvetett hipotézisekre adott egyik válaszlehetőség, hogy a politikai, hivatalos nyilvánosság formáinak időnként látványos változásai ellenére eltérő mértékben és időtartamban módosulnak az itt élő emberek alapvető szokásrendjének elemei, kommunikációs gyakorlatai, életproblémái. A narratívákban többször megfogalmazott vágy, a zárt határ megszüntetése sem hozott olyan mélyreható átalakulásokat a mindennapi élet számára, amely a csökkenő intenzitású osztrák bevásárló-turizmuson és a magyar oldalról ingázó feketemunkásokon túlmenően valamilyen lényegesnek tekinthető elemmel formálta volna át az itteniek életét. Úgy tűnik számomra, hogy – a nyugati határvidék más területein élőkhez hasonlóan – az általam vizsgált településeken élők sem azonosultak a „rendszerelváltó”, „vasfüggöny-lebontó” politikai mítoszok narratíváival, ahogy erre már korábbi térségbeli kutatások

²⁶⁷ Az erről készült fotóim szintén a Képmellékletben található.

²⁶⁸ Lásd: Baumgartner, Gerhard-Kovács Éva-Vári András: *Távoli szomszédok. Jánossomorja-Andau 1990-2000*. Regio Könyvek, Budapest, 2002.

²⁶⁹ A kifejezés a francia Annales-kör történészei (M. Bloch, F. Braudel) által bevezetett nézőpontot jelöli, amely az eseménytörténet helyett a hosszabb távon érvényesülő társadalmi folyamatok, így többek között a kulturális minták vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. Lásd: Braudel, Fernand: *Histoire et sciences sociales: La longue durée: Annales. Histoire, Sciences Sociales 13.4* (October - December 1958.) 725–753.

szerzői rámutattak, hiszen „ez a fordulat lényegében nem változtatott az ott élők helyzetén.”²⁷⁰

A kommunikáció praxisa felől szemlélve az Északnyugat-Dunántúl és Burgenland határsávjának helyzetét, úgy vélem, az itt élő három nemzetiség (magyar, horvát, német) eltérő eredményességgel építette ki kommunikációs stratégiáit. Az etnicitás ebben az értelemben olyan konstrukciós folyamat, mely létrehozza a közösséget, és megfogalmazza annak érdekeit, „nemcsak a közösségnek a társadalom más közösségeivel szemben elfoglalt általános helyzetének eredményeként, hanem azon emberek meghatározott kapcsolatainak eredményeképpen, akik ugyanazon a közösségen belül másokkal 'etnikai-politikai testületekbe' szerveződnek. (...) Az etnikai vállalkozások minden rendelkezésre álló használható forrást felhasználnak sikerük érdekében. E források lehetnek politikaiak, gazdaságiak, illetve kulturálisak – a szokásokhoz, a nyelvhez, a valláshoz illetve más kulturális alkotásokhoz és emlékekhez kötődhetnek.”²⁷¹

A magyarországi németek részéről megjelentek egykori hazájukban a kitelepítettek, illetve utódaik, akik keresik és ápolják a kapcsolatot az itt maradottakkal és általában az itt élőkkel egyaránt. A helybéli németajkúak nagy előnye, hogy nyelvi kompetenciájuk révén boldogulni tudnak a határ túloldalán akár munkavállalókként is.

A horvátok magyar és osztrák oldalon zárt, összetartó közösséget alkotnak, mely összefügg azzal, hogy nemzetiségi identitásukból hiányzik a kollektív trauma. Magyarországi kulturális életük erősödő tendenciát mutat mind a helyi szerveződések élénkülése, mind a burgenlandi (gradistyei) horvátokkal és az anyaországgal való intenzív, rendszeres kapcsolat révén.

Ezekkel ellentétesnek tűnik a magyarok kommunikatív attitűdje: az ausztriai magyar szervezetek jóval kisebb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint az ottani horvátok, ahogy ezt a helybeliek is észrevételezték élettörténeti narratívájukban. A kulturális szervezetek élete egyre halványabb, melyekre az alacsony hatásfokú kommunikáció a jellemző. A határ magyar oldalán is hasonló a helyzet, legfeljebb a problémákat itt a politikai viszonyokra és a romló életkörülményekre lehet fogni.

Annyi bizonyos, hogy a kommunikáció gyakorlatát vizsgálva a magyar népesség mutatja fel ebben a hármas összevetésben a legrosszabb eredményt, amelynek további

²⁷⁰ Váradi Monika Mária-Wastl-Walter, Doris-Veider, Friedrich: A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. *Regio*, 2002/2. 95.

okairól szólni már túlmutatna ennek a vállalkozásnak a keretein. Azonban munkám talán némi adalékot szolgáltat ahhoz, hogy szükséges különbséget tenni a *társadalmi* és a *kulturális-kommunikációs* meghatározók (időnként szakadékok) között. A kérdés inkább csak az, hogy közülük mikor, melyik gyakorol döntőbb befolyást egy lokális közösség életére.

Dolgozatomban a határ osztrák oldalán olyan magyar származású emberek élettörténeteit elemeztem, akiknek állampolgári hovatartozásáról megkérdezésük nélkül döntöttek. Utódaik később egy prosperáló, demokratikus berendezkedésű nyugat-európai állam polgárai lesznek, akik a magyarországihoz viszonyítva még mindig sokkolóan ható jómód körülményei között élnek. Ezek tehát azok a *társadalmi tényezők*, melyek eltérnek a magyarországitól. Azonban kutatási tapasztalataim alapján úgy tűnik számomra, hogy az Ausztriában élő magyarok néhány fontos *kulturális-kommunikációs attitűdje* hasonló az anyaországban élőkhez, elsősorban a *rossz érdekérvényesítő képesség*, a *lokális közösségek csekély kohéziós ereje*, közkeletű kifejezéssel a *széthúzás*, illetve a *csökkent önértékelés* vonatkozásában. „A közeljövő kérdése, hogy a frissen meghonosodó irodalmi magyar nyelv számára megteremthető-e egy valóságos kisebbségi társadalmi bázis Burgenlandban. Ennek egyik előfeltétele volna, hogy az érintett felek a hagyományos versengésen felülemelkedjenek.”²⁷²

Mindebből egy további következtetés adódik. Úgy vélem, itt mutatkozik meg az a szükségszerű háttér, amely a dolgozatom nagyobb részében vizsgált személyes élettörténetek, egyéni identitás-konstrukciók fonákjaként, egyfajta viszonyító kontrasztjaként értelmezhető. E példa is újfent megerősíti a francia Annales-kör történészei által már évtizedekkel ezelőtt vizsgált összefüggést, miszerint az emberi közösségek számára meghatározóbbak bizonyos hosszabb távú folyamatok révén kiképződő és átöröklődő kulturális-kommunikációs minták (a 'longue durée' alakzatai), mint az aktuális társadalmi feltételek. Értve ez utóbbiak alatt az intézményes demokrácia garantált viszonyait, a jóléti társadalom – sokak szerint bomlásnak indult, de még mindig létező – intézményi rendszerét. A kultúra tartós alakzatait felhasználva a hatalom a rendet kognitív módon belátható érvényességgel ruházza fel, amely így konzisztensnek és normatívnak mutatkozik az ágensek számára. Úgy vélem, ez a fajta legitimációs törekvés a kulturális kommunikációs mező dinamikájának fő eleme, amely

²⁷¹ Yuval-Davis, Nira: I.m. 59.

koherens, önmagával azonos egészként jelenik meg. A művelődés alakzatai tehát olyan alapszövegek, melyek az összes többire vonatkozathatók.

Természetesen mindannak szem előtt tartásával írom ezt, hogy az emberi létezés itt összevetett alakzatai egyaránt történeti képződmények, tehát semmiféle szubsztancialitással nem kívánom felruházni egyiket sem. Viszont mindez felveti azt a paradoxont – a kultúra és a társadalmi intézmények történeti mivoltának modern (f)elismerésében – hogy amennyiben a történelem képzete történeti képződmény, akkor (ahogyan ezt Nietzsche-től Foucault-ig oly sokan megpróbálták) megszabadulhatunk-e valaha is tőle?

Az egyik válasz erre a hangsúlyváltás a *megélt* összefüggésében. Ha Foucault gondolatmenete szerint közelítjük meg a kérdést, mindez a modern megismerés problémájához vezet vissza, amikor a dolgok reprezentációja a szubjektum szempontjából bontakozik ki, az ember modern képzete lesz a megismerés középpontja, mint empirikus-transzcendentális kettősség. Innentől a megismerés egyszerre rendelkezik saját természettel és saját történettel. A megismerés természete a test terét, az észlelést, az érzékelő mechanizmusokat veszi célba, a megismerés történetisége pedig azon alapul, hogy folytonosnak tételezett időben gondoljuk el a teret, ahol a tapasztalás végbemegy. "A megélt valóban az a tér, amelyben minden empirikus tartalom adott a tapasztalásnak; de az eredendő forma is, amely általában lehetővé teszi ezeket, kijelölve elsődleges helyüket; a test terét valóban összekapcsolja a kultúra idejével, a természet meghatározottságait a történelem súlyával, föltéve, hogy a test és rajta keresztül a természet egy redukálatlan térbeliség tapasztalatában adottak, és a történetet hordozó kultúra a leülepedett jelentések közvetlenségében érzékelhető."²⁷³

A másik válasz a kilépés lehetősége a történetiség paradoxonjából a *végességgel* való szembesítése révén. „Ahol a historizmus a konkrét viszonyok lehetőségét és igazolását kereste határolt totalitások között, amelyek létmódját az élet, a társadalmi formák vagy a nyelv jelentései előre megadták, ott a végesség analitikája az emberi lény és a lét viszonyát faggatja, amely a végességet kijelölve lehetővé teszi a pozitivitásokat a maguk konkrét létmódjában.”²⁷⁴ A végesség elfogadása megakadályozza azt, hogy egy perspektívát egyetemes és végérvényes megértésaktusnak tekinthessünk. Ez

²⁷² Baumgartner, Gerhard: Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: I.m. 367.

²⁷³ Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Osiris, Budapest, 2000. 358-359.

²⁷⁴ Foucault: I.m. 416.

egyúttal azt a feladatot állítja elénk, hogy a megértést olyan lehetőségként és feladatként lehessen elgondolni, amelynek módozatait újra és újra nekünk kell felépítenünk. Mindez a tudás olyan új formáinak az ígéretét is jelenti, amelynek értéke nem abban rejlik, hogy valamilyen értelemben jobb a réginél, hanem abban, hogy különbözik tőle. Mindez persze egy újabb, immár záró paradoxont is jelent, hiszen ez csak egy olyan világban számíthat értéknek, amely a diverzitáson alapul.

IRODALOM

- Anderegg, Johannes: Fikcionalitás és esztétikum. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998. 43-60.
- Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3. 3-31.
- Aschauer, Wolfgang: Határokon túlnyúló magatartás és a határhelyzet tudatossága az osztrák-magyar határ térségében. *Tér és Társadalom*, 1995. 3-4.sz. 157-178.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 2000.
- Bahtyin, Mihail: A beszéd műfajai. In Kanyó-Síklaki (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Bahtyin, Mihail: A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban. In *A beszéd és a valóság. filozófiai és beszédelméleti írások* (szerk. Könczöl Csaba) Gondolat, Bp. 1986. 479-514.
- Bal, Mieke: A leírás mint narráció. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998. 135-172.
- Bal, Mieke: *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press, 1998.
- Barth, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Allen&UNwin, London 1969.
- Barthes, Roland: A műtől a szöveg felé. In *A szöveg öröme* (szerk. Babarczy Eszter), Osiris, Budapest, 1996. 67-74.
- Bartlett, F.C.: *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1932. Magyarul: *Az emlékezés*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Baumgartner, Gerhard: Idevalósi vagyok. In *Identität und Lebenswelt. Etnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. Eisenstadt, 1989. 69-84.
- Baumgartner, Gerhard-Kovács Éva-Vári András: A határmentiség paradoxonai: Jánossomorja és Andau (1990-2000). In *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2001. 113-140 .
- Baumgartner, Gerhard-Kovács Éva-Vári András: *Távoli szomszédok. Jánossomorja-Andau 1990-2000*. Regio Könyvek, Budapest, 2002.
- Baumgartner, Gerhard: A burgenlandi magyarság az első világháború végétől a soproni népszavazásig (1918-1921). In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi*

- magyar közösségek a 20. században.* Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 48-51.
- Baumgartner, Gerhard: Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922-1938). In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 114-117.
- Baumgartner, Gerhard: A burgenlandi magyar kisebbség a III. Birodalomban. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 180-183.
- Baumgartner, Gerhard: Az ausztriai magyarság a szovjet megszállás idején (1945-1955). In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 224-227.
- Baumgartner, Gerhard: Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig. In Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 364-367.
- Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921-1990.* (kézirat)
- Bedécs Gyula: *A felsőpulyai vasút története* (kézirat)
- Béres István-Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció.* Osiris, Budapest, 1999.
- Beer, Mathias: A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba. *Regio*, 2003/1. 73-97.
- Berger, Peter L.- Luckmann, Thomas: *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge.* New York, Doubleday, 1966.
- Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban.* Osiris, Budapest, 1998.
- Bourdieu, Pierre: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológája.* Osiris, Budapest, 1998.
- Bourdieu, Pierre: A tiszta esztétika keletkezéstörténete (ford. Keresztúrszki Ida). In Rákay Orsolya (szerk.) *A háló, a halászok és a halak.* Osiris-Pompeji, Budapest – Szeged, 2001. 7-50.
- Borneman, John: Elbeszélés, genealógia és a történeti tudat: a széthulló személyiség. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3.* Kijárat, Budapest, 1999. 197-216.
- Böhm András: *Ágfalvi mozaik.* Patriot kiadó, h.n., é.n.
- Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. Jahrgang 2000. Ausgegeben am 8. August 2000. Teil I.*

- Braudel, Fernand: Histoire et sciences sociales: La longue durée: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 13.4 (October - December 1958.) 725–753.
- Burguière, André: A történeti antropológia. In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Replika Kör, Budapest, 2000. 47-72.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In Kántor Zoltán-Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005. 112-123.
- Calhoun, Craig: Társadalomelmélet és identitáspolitikák, In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris, Budapest, 1997. 99-113.
- Cassirer, Ernst: A modern politikai mítoszok technikája. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris, Budapest, 1997. 37-50.
- Cohen, Jean: Alakzatelmélet. (ford.: Bárdos Miklós.) In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I. Jelenkor – JPTE, Pécs, 1996. 171–214.*
- Connerton, Paul: Megemlékezési szertartások. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris, Budapest, 1997. 64-82.
- van Dijk, Teun: A történet felfogása. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 309-329.
- Durkeim, Emil: *The Elementary Forms of the Religious Life, Chapter VII*. George Allen and Unwin Ltd., London, 1976. 205-240.
- Donovan, Josephine: Sarah Orne Jewett's Critical Theory. Notes Toward a Feminine Literary Mode. In: Gwen L. (ed.): *Critical Essays on Sarah Orne Jewett*. Nagel, Boston, 1984. 212-225.
- Feischmidt Margit: A megalapozott elmélet: empíria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 234-242.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram: Address Lost: How to Fix Lives. Biographical Structuring into the European Modern Age, in: Breckner, Roswitha-Kalekin-Fishman, Devorah-Miethe, Ingrid (ed.): *Biographies and the Division of the Europe*. Leske+Budrich, Opladen, 2000. 55-75.
- Foucault, Michel: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. (ford. Ádám Péter) Atlantisz, Budapest, 1999.
- Foucault, Michel: A diskurzus rendje. In *A fantasztikus könyvtár* (ford. Romhányi Török Gábor) Pallas-Attraktor, Budapest, 1998. 50-74.

- Foucault, Michel: Nietzsche, a genealógia és a történelem. In *A fantasztikus könyvtár* (ford. Romhányi Török Gábor) Pallas-Attraktor, Budapest, 1998. 75-91.
- Foucault, Michel: Válasz egy kérdésre. A diskurzusról. (ford. Kiss Balázs) In Szabó Márton-Kiss Balázs-Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 423-441.
- Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. (ford. Romhányi Török Gábor) Osiris, Budapest, 2000.
- Foucault, Michel: *A tudás archeológiája*. (ford. Perczel István) Atlantisz, Budapest, 2001.
- Frye, Northrop: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom* (ford. Pásztor Péter) Európa, Budapest, 1996.
- Frye, Northrop: *A kritika anatómiája* (ford. Szili József) Helikon, Budapest, 1998.
- Füzi László: Elbeszélések a félelemről. *Új Könyvpiac*, 2001. 07. 17. www.ujkonyvpiac.hu
- Gal, Susan: Mi a nyelvcsere, és hogyan történik? *Regio*, 1991/1. 66-76.
- Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985.
- Gaál Károly: *Aranymadár. A burgenlandi magyar faluk elbeszélő kultúrája*. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1988.
- Gács Anna: Anyaghiány. *Élet és irodalom*, 2001/21.
- Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Galambos Ferenc: A két Pulya. *Őrség*, 16.
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Budapest, 1994.
- Genette, Gérard: Boundaries of Narrative. In *New Literary History*, 1976. (8.) 1-15.
- Genette, Gérard: *Az elbeszélő diskurzus*. In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Jelenkor, Pécs, 1996. 61-98.
- Genette, Gérard: *Metalepszis*. Kalligram, Pozsony, 2006.
- Greimas, Algirdas Julien: *Sémantique structurale*. Larousse, Paris, 1966.
- Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest, 2000. 128-145.
- Halbwachs, Maurice: *Les cadres sociaux de la Mémoire*. Librairie Felix Alcané, Paris, 1925.
- Halbwachs, Maurice: *La mémoire collective*. Seuil, Paris, 1950.
- Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory*. L.A. Coser CUP, Chicago, 1992.

- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, Budapest, 1997. 60-85.
- Herényi István. *Magyarország nyugati végvidéke*. Argumentum, Budapest, 1999.
- Holzer, Werner – Münz, Rainer: A magyar nyelvcsoport Burgenlandban. *Regio*, 1997/1. 67-92.
- Haslinger, Peter: A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921-1938. *Regio*, 2000/4. 67-92.
- Herman, David (ed): *Narratologies. New Perspectives on Narrative Analysis*, Ohio State Univ. Press: Columbus, 1999.
- Horányi Özséb: A kommunikációról. In Béres István-Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 1999. 22-34.
- Horányi Özséb: A személyközi kommunikációról. In Béres István-Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 1999. 57-85.
- Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. AKTI-Typotex, Budapest, 2007.
- Huysen, Andreas: *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. Routledge, New York, 1995.
- Imre Samu: *A felsőőri nyelvjárás*. Akadémiai, Budapest, 1971.
- Irigaray, Luce: A nők genealógiájának semmibevétele (ford. Kádár Judit) In Drozdik Orsolya (szerk.) *Sétáló agyak. Kortárs feminista diskurzus*. Kijarat, Budapest, 1998. 51-60.
- Jahn, Manfred: *Narratology. A Guide to the Theory of Narrative*. English Departement, University of Cologne, 2002. (<http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.htm>)
- Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989.
- Jauss, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris, Budapest, 1997.
- Jeggle, Utz: Határ és identitás. *Regio*, 1994/2. 3-18.
- Jenkins, R.: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. Sage, London, 1997.
- Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. (ford. Papp Zoltán) Ictus, é.n.
- Keszeg Vilmos: *Homo narrans*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 2002.
- Keszeg Vilmos: Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról. *Néprajzi Látóhatár, XIII.* (2004.) 3-4. 41-86.

- K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas*, 1999/3. 108-115.
- Kłoskowska, Antonia: A társadalmi kommunikáció szituációja. In Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció II. A kommunikáció világa*. General Press, Budapest, é.n. 169-180.
- Kosseleck, Reinhart: *Vergangene Zukunft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main, 1979., Magyarul: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. (ford. Szabó Márton) Atlantisz, Budapest, 2003.
- Kovács Árpád-V.Gilbert Edit (szerk.): *Kultúra-szöveg-narráció. Orosz elméletirók tanulmányai*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994.
- Kovács Éva: Etüd a rendszerváltó mítoszokról. *Világosság*, 2000/6-7. 28-37.
- Kovács Éva-Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002.
- Kovács Éva: A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 7-21.
- Kovács Éva: Interjú módszerek és technikák. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 269-277.
- Kovács Éva: Narratív biográfiai elemzés. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 373-396.
- Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008.
- Kovács Éva: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 9-40.
- Kovács Éva: Szociológiai tézisek az etnicitás és identitás tanulmányozásához. In uő: *Identitás és etnicitás diszkurzív és narratív megközelítése*:
http://www.mtaki.hu/docs/080611_12/teljes/kovacs_eva_identitas_es_etnicitas_diskurziv_es_narrativ_megkozelites.pdf
- Kristof, Agota: *A Nagy Füzet*. Magvető, Budapest, 1989.
- Kurucz Gyula (szerk.): *Az első határnyitás. Sopron, 1989. augusztus 19.* Kortárs, Budapest, 2000.

- Lang, Ladislaus: Ungarische Übersetzung in Kurzfassung. In *Die Stadt Oberpullendorf*
- Lanser, Susan: Egy feminista narratológia felé. In Bókay Antal et al. (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest, 2002. 520-537.
- László János: A narratív perspektíva szerepe kognitív-kulturális kontextusban. In László János et al. (szerk.) *Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére*. Scientia Humana, Budapest, 1998. 72-86.
- László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Scientia Humana/Kairosz, Budapest, 1999.
- László János: *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Scientia Humana, Budapest, 1998.
- Levi, Giovanni: A mikrotörténelemről. In *Történelmi antropológia* (szerk. Sebők Marcell, Replika, Budapest, 2000. 127-146.
- Lévinas, Emanuel: *Nyelv és közelség*. Jelenkor, Pécs, 1997.
- de Man, Paul: A temporalitás retorikája. In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei 1*. Jelenkor, Pécs, 1996. 1-60.
- Mead, George Herbert: *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. Gondolat, Budapest, 1973.
- Medick, Hans: Mikrotörténelem. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest, 2000. 53-64.
- Meletyinszkij, Jeleazar: *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Meletyinszkij, Jeleazar: A mese strukturális-tipológiai kutatása. In Propp, Vlagyimir J: *A mese morfológiája*. (ford. Soproni András) Osiris, Budapest, 1995. 157-194.
- Mora Terézia: *Különös anyag* (ford. Rácz Erzsébet) Magvető, Budapest, 2001.
- Moscovici, Serge: The phenomenon of social representations. In R. M. Farr & S. Moscovici (eds.) *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Nora, Pierre (szerk): *Les Lieux de memorie*, 7. kötet. Les Frances, La Republique, Le Nation, Paris, 1992.
- Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. A hely problematikája. *Aetas*, 1999/3. 142-158.
- Olick, Jeffrey K.-Robbins, Joyce: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika*, 37. 1999. szeptember 19-49.
- Onagy Zoltán: A prekonceptió guzsalyába: www.onagy.zoltan.terasz.hu

- Parkin, David: A politikai nyelv. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris, Budapest, 1997. 83-98.
- Passerini, Luisa: *A nők és a feministák története*. Balassi, Budapest, 2003.
- Pete Krisztián-P. Szilczl Dóra: A kommunikáció intézményeiről. In Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. AKTI-Typotex, Budapest, 2007. 17-100.
- Popper, Karl, R: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi, Budapest, 2001.
- Propp, Vlagyimir J: *A mese morfológiája*. (ford. Soproni András) Osiris, Budapest, 1995.
- Ricoeur, Paul: Personal Identity and Narrative Identity. In *Oneself as Another*. The University of Chicago Press, Chicago, 1992. 113-138.
- Ricoeur, Paul: Létezés és hermeneutika. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*. JATE Press, Szeged, 1998. 151-168.
- Ricoeur, Paul: Mi a szöveg? In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. (szerk. Szegedy-Maszák Mihály) Osiris, Budapest, 1999. 9-33.
- Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. (szerk. Szegedy-Maszák Mihály) Osiris, Budapest, 1999. 373-411.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet-felejtés-történelem. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest, 1999. 51-68.
- Riffaterre, Michael: "Intertextuality vs. Hypertextuality", *New Literary History*, XXV. 1994/4: 779-788.
- Riffaterre, Michael: A fikció tudattalanja. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998. 85-104.
- Rosenthal, Gabriele: Reconstruction of life stories. Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. In Josselson, R., Lieblich, A. (Eds): *The Narrative Study of Lives*. Sage, Newbury Park, CA. 1993. 59-91. Magyarul: Rosenthal, Gabriele: *Élettörténet-rekonstrukció. A történetalkotás szelekciós alapelvei narratív életrajzi interjúk során*.
- Rumelhart, David A.: Notes on a schema for stories. in: Bobrow, D-Collins, A. (eds.): *Representation and understanding*. New York, Academic Press, 1975. 237-272. Magyarul: Rumelhart, David A.: Megjegyzések egy történetsémáról. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 330-340.
- Rüsen, Jörn: A történelem retorikája. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest, 1999. 39-50.

- Schank, Roger C.: The structure of episodes in memory. In Bobrow, D.G-Collins, A.M: (eds): *Representation and Understanding*. Academic Press, New York, 1975. 237-272.
- Schank, R.C. – Abelson, R.P.: Knowledge and Memory: The Real Story In Robert S. Wyer, Jr (ed) *Knowledge and Memory: The Real Story*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ. 1995. 1-85.
- Schlag, Gerald: Die Grenzziehung Österreich-Ungarn 1922/23. In *Burgenländische Forschungen. VII*. Eisenstadt, 1984.
- Schütz, Alfred: A társadalmi valóság értelemfeltel felépítése. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984. 159-177.
- Schütz, Alfred-Luckmann, Thomas: Az életvilág struktúrái. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984. 284-301.
- Sélei Nóra: Mért félünk a farkastól? Feminista kultúrakritika és genderkutatás itt és most. In uő: *Mért félünk a farkastól?* DEENK Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2007. 21-35.
- Síklaki István: Narratívika. In Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 297-308.
- Szabó Márton: *Politikai tudásemleletek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
- Szoták Szilvia: A burgenlandi Felsőpulya (Oberpullendorf). In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok: Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003. 209-224.
- Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998.
- Tengelyi László: Tapasztalat, cselekvés és elbeszélte történet. *Világosság*, 2000/11-12. XLI. évf. 76-89.
- Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet. A testbeszédteől az internetig*. AKTI-Typotex, Budapest, 2006.
- Tilly, Charles: Political Memories in Space and Time, in: Boyarin, Jonathan (ed.): *Remapping Memory: The Politics of Timespace*. University of Minneapolis Press, Minneapolis, 1994. 241-256.
- Tóth Ágnes: *Hazatérték. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Gondolat, Budapest, 2008.
- Uspenszkij, Borisz: *A kompozíció poétikája*. Európa, Budapest, 1986.
- Yuval-Davis, Nira: *Nem és nemzet*. UMK, Budapest, 2005.
- Váradí Éva: Pinkaminszent (Allerheiligen). Verlustgeschichte einer Grenzgemeinde. In *Grenze im Kopf*. Frankfurt am Main, 1999. 141-158.

Váradai Monika Mária-Wastl-Walter, Doris-Veider, Friedrich: A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. *Regio*, 2002/2. 85-107.

Váradai Monika Mária – Doris Wastl-Walter – Friedrich Veider: Menni vagy maradni – a végek dilemmája. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 273-296.

Vértesi Lázár: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 2004/1. 158-172.

Viczián Zsófia: „A fejünk fölött történt az egész”. In Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.* MTA Szociológiai Kutatóintézet-1956-os Intézet, Budapest, 2008. 144-174.

Vogel Sándor: A kisebbségi jogok kérdése Ausztiában. *Regio*, 2001/3. 190-221.

Wallace, Martin: *Recent Theories of Narrative.* Cornell UP, Ithaca and London, 1986.

White, Hayden: A történelem terhe. In *A történelem terhe.* Osiris-Gond, Budapest, 1997. 25-67.

White, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In *A történelem terhe.* Osiris-Gond, Budapest, 1997. 68-102.

White, Hayden: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe* Osiris-Gond, Budapest, 1997. 103-142.

Young, James E. : The counter-monument: memory against itself in Germany today. In *Crit. Inq.* 18(2): (1992.) 267-296.

Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország?* Oberwart (Felsőőr) 1991.

Zsiga Tibor: „*Communitas Fidelissima*” *Szentpéterfa. A magyar-osztrák határmegállapítás 1922/23.* Szombathely, 1993.

Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig.* MNMI, Lendava, 1999.

Zsiga Tibor: *A „vasfüggöny” és kora.* Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 1999.

Zsiga Tibor: A Civitas Fidelissimától a Communitas Fidelissimáig. In Molnár Csilla (szerk.): *A Civitas Fidelissima diskurzusa.* Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2001.) 68-88.

KÉPEK